

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ PROGRAMI**

KIRIM HANLIĞI'NIN KAZAN HANLIĞI İLE SİYASİ MÜNASEBETLERİ

(1441-1552)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

20142204005 Ali Can ÜTEBAY

Danışman:

Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU

İSTANBUL 2017

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ PROGRAMI**

KIRIM HANLIĞI'NIN KAZAN HANLIĞI İLE SİYASİ MÜNASEBETLERİ

(1441-1552)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

20142204005 Ali Can ÜTEBAY

Danışman:

Doç. Dr. İlyas KEMALOĞLU

İSTANBUL 2017

Ali Can ÜTEBAY tarafından hazırlanan **Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı ile Siyasi Münasebetleri (1441-1552)** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle /~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 15 / 06 / 2017

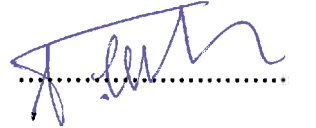
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Doç.Dr. İlyas KEMALOĞLU (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Abdulvahap KARA

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Hayrunnisa ALAN(Medeniyet Ü Öğr.Üy.)

Yedek Jüri Üyesi : Prof.Dr. Okan YEŞİLOT (M.Ü.Öğr.Üy.)

.....

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Tuğba ERAY BİBER

.....

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No.</u>
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
KAYNAK TANITIMI	4
ANA KAYNAKLAR	4
I. Yerel Kaynaklar.....	4
II. Rus Kaynakları.....	10
III. Seyahatnameler.....	11
ARAŞTIRMA ESERLERİ	12

I. BÖLÜM

ALTIN ORDA’NIN PARÇALANMASI VE HANLIKLARIN KURULUŞU

1. 1. Kuruluşundan Parçalanma Dönemine Kadar Altın Orda Devleti	17
1.2. Uluğ Muhammed Han ve Kazan Hanlığı	23
1.2.1. Uluğ Muhammed Döneminde Altın Orda (1419-1422/1428-1437).....	23
1.2.2. Kazan Hanlığı: Kuruluşu ve Gelişimi (1437-1445).....	25
1.3. Kırım Hanlığı’nın Teşekkülü ve Gelişimi.....	28
1.3.1. Hacı Giray Han ve Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu (1441).....	28
1.3.2. Kırım’da Kargaşa Dönemi ve Osmanlı Hâkimiyeti’nin Tesisi (1466-1478)	31

II. BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI İLE KAZAN HANLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BAŞLANGIÇ DEVRESİ (1486-1521)

2.1. Altın Orda'nın Ardılı Meselesi ve Kırım-Kazan Münasebetlerine Etki Eden Unsurlar	35
2.2. Kazan Hanbikesi Nur Sultan'ın Kırım Hanı Mengli Giray İle Evlenmesi.....	41
2.3. Kazan Tahtına Nur Sultan Bike'nin Oğullarının Oturması.....	44
2.3.1. Muhammed Emin Han'ın İlk Hanlık Dönemi (1487-1495)	44
2.3.2. Abdülatif Han'ın Hanlık Devri (1497-1502).....	47
2.3.3. Muhammed Emin'in Kazan'da Yeniden Han Olması (1502-1518).....	49
2.4. Mehmed Giray Han Döneminde Kırım-Kazan İlişkileri (1515-1521).....	55
2.4.1. Muhammed Emin Han'ın Hastalığı ve Veraset Meselesi.....	55
2.4.2. Kazan Üzerinde Kırım-Moskova Rekabeti (1519-1521).....	58

III. BÖLÜM

KIRIMLILARIN KAZAN TAHTINA ÇIKMASI (1521-1549)

3.1. Kazan-Kırım İttifakının Sağlanması (1521-1524).....	61
3.1.1. Sahib Giray'ın Kazan'da Han Olması	61
3.1.2. Moskova'ya Karşı Ortaklaşa Seferler.....	64
3.1.3. Kazan'ın Osmanlı Devleti'ne Bağlanması Meselesi	70
3.1.4. Sahib Giray'ın Kazan Tahtından Feragati	74
3.2. Kazan'ın Moskova ile Kırım Arasında Rekabet Sahası Olması	78
3.2.1. Safa Giray'ın Kazan Hanlığı'ndaki İlk Dönemi (1524-1531)	78
3.2.2. Safa Giray'ın İkinci Kez Kazan Tahtına Oturması (1535-1546).....	82
3.2.3. Safa Giray'ın Üçüncü ve Son Kez Han Olması (1546-1549).....	87

IV. BÖLÜM**KAZAN HANLIĞI'NIN YIKILIŞI VE KIRIM HANLIĞI (1549-1552)**

4.1. Kazan Hanlığı'nda Yeni Han Arayışları	92
4.1.1. Kazanlıların Yeni Han İçin Kırım'a Müracaat Etmeleri	92
4.1.2. Devlet Giray'ın Kazan Tahtına Adaylığı ve Kırım'a Osmanlı Müdahalesi	94
4.2. Kırımlıların Kazan Hanlığı'nın İdaresinden Uzaklaştırılması	97
4.2.1. Ötemiş Giray Han ve Süyümbike ile Kozıçak Oğlan'ın İdareyi Ele Alması	97
4.2.2. Ötemiş Giray ile Süyümbike'nin Moskova'ya Götürülmesi	100
4.3. Kazan'ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi ve Kırım Hanlığı	102
4.3.1. Devlet Giray Han'ın 1552 Yılı Seferi ve Kazan Hanlığı'nın Yıkılışı	102
4.3.2. Kırım Hanlarının Kazan'ı Moskova Hâkimiyetinden Kurtarma Çabaları	105
SONUÇ	111
EKLER	114
KAYNAKLAR	121
ÖZGEÇMİŞ	132

ÖNSÖZ

XV. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda Devleti parçalandı ve onun toprakları üzerinde Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Sibir Hanlığı ve Nogay Ordası kuruldu. Parçalanan Altın Orda topraklarını bir araya getirmek için Kırım Hanlığı mücadeleye girişti. Bu mücadele Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'nın ardılı diğer hanlıklar ile ilişkilerinin yönünü belirledi. Nitekim Kırım'ın Kazan Hanlığı ile münasebetlerini de bu çerçevede ele almak gerekmektedir.

Hanlıklar dönemi Türkiye'de son yıllarda araştırılmaya başlanan konulardan biri olsa da Kazan Hanlığı ile Kırım Hanlığı arasındaki münasebetleri doğrudan ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Diğer taraftan Kazan-Kırım ilişkileri yalnızca ikili münasebetleri değil, bütün Doğu Avrupa'daki dengeleri yakından etkileyen bir konudur. Bu nedenle *Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı İle Siyasi Münasebetleri (1441-1552)* adlı tez konusu seçilerek bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik ufak da olsa bir katkı yapmak amaçlandı.

Tez çalışmamı hazırlama esnasında katkıda bulunan bölüm arkadaşlarıma, tez çalışmam için gerekli olan kaynakları temin etme konusunda kolaylık gösteren İSAM ve İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kütüphanesi yetkililerine, tez çalışmamı destekleyen TTK'ye, bu çalışmayı yapabilecek seviyeye gelmemi sağlayarak üzerimde büyük emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Osman Yorulmaz'a ve tez çalışmamın her safhasıyla yakından ilgilenen, çeviriler konusunda yardım eden ve çalışmamın hazırlanmasında en büyük pay sahibi olan değerli hocam Doç. Dr. İlyas Kemaloğlu'na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tez çalışmam sırasında bana her zaman destek olup yanımda bulunan sevgili annem Neslihan Yılmaz, ağabeyim Alper Ütebay, eşi Gülcan Gönül Ütebay başta olmak üzere ailemin tüm fertlerine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

XV. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda Devleti parçalandı ve onun toprakları üzerinde yeni hanlıklar (Kazan, Kırım, Astrahan, Sibir, Kasım ve Nogay Orda) kuruldu. Bu hanlıklar arasında Kırım Hanlığı, Altın Orda topraklarını yeniden bir araya getirmek için mücadeleye girişti ve bu amaçla yeni kurulan hanlıklarla ilişkiler kurdu.

Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkiler 1486 yılında başlayıp 1552 yılına kadar devam etti. Bu süre içerisinde yaklaşık 30 yıl Kırım, Kazan Hanlığı üzerinde hâkimiyet kurdu. 1521 ile 1551 yılları arasında Kazan Hanlığı Giray Hanedanı'na mensup üç han tarafından (Sahib Giray 1521-1524, Safa Giray 1524-1531/1535-1546/1546-1549, Ötemiş Giray 1549-1551) idare edildi. Kazan Hanlığı üzerindeki Kırım hâkimiyeti 1552 yılında sonra erdi. Kırım hanları bunu uzun süre kabul etmediler ve Moskova ile mücadeleye giriştiler. Ancak Kırım hanları bu mücadelede başarılı olamadılar ve 1594 yılında Kazan Hanlığı üzerindeki Moskova hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.

ANAHTAR KELİMELELER: Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Altın Orda, Moskova, Uluğ Orda

ABSTRACT

In the first half of the 15th Century, the Golden Horde was disintegrated, and new khanates were established on its former territories (Kazan, Crimea, Astrakhan, Sibir, Kasim and Nogay Horde). Among these, the Khanate of Crimea struggled to reunite the disintegrated lands of the Golden Horde and established relations with newly emerged khanates.

Relations between the Khanate of Crimea and the Khanate of Kazan started in 1486 and continued until 1552. During that period, Crimean Khanate ruled over the Khanate of Kazan for approximately 30 years. During the years between 1521 and 1551, the Khanate of Kazan was ruled by three Khans from Giray Dynasty (Sahib Giray 1521-1524, Safa Giray 1524-1531/1535-1546/1546-1549 and Ötemiş Giray 1549-1551). Crimean rule over the Khanate of Kazan ended in 1552. Crimean Khans resisted to that for a long time and entered into a dispute with Moscow. However they failed in their struggle against Moscow and, they had to recognize the Moscow dominance over the Kazan in 1594.

KEY WORDS: Golden Horde, Khanate of Crimea, Khanate of Kazan, Moscow, Great Horde

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AÜY	: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CAM	: Central Asian Monuments
CMRS	: Cahiers du Monde Russe et Soviétique
Çev.	: Çeviren
DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
EI	: The Encyclopaedia of Islam
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜFTED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İTED	: İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Neşr.	: Neşreden
PSRL	: Polnoe Sobranie Russkih Letopisey
S.	: Sayı
TA	: Türkler Ansiklopedisi
TD	: Türkoloji Dergisi
TDİD	: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TM	: Türkiyat Mecmuası
TS	: Turkish Studies
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
ZO	: Zolotoordinskoe Obozrenie

GİRİŞ

Altın Orda'nın parçalanmasının ardından Doğu Avrupa'da müstakil hanlıklar kuruldu. Lehçe ve Rusça kaynaklarda "Orda", Türkçe kaynaklarda ise "Yurt" olarak adlandırılan bu hanlıkları birbirlerinden yalnızca sınırlar ayırıyordu. Bu hanlıkların her biri aynı dine mensuptu, aynı kültürel değerlere sahipti ve aynı dili konuşuyordu. Aynı zamanda müstakil hanlıkların hepsinin tahtında Çengiz Han'ın oğlu Cuci'nin soyundan gelen bir han otururdu.

Altın Orda sonrası dönemde hanlıklar, Altın Orda topraklarını yeniden tek bir çatı altında toplamayı amaçladılar. Bu hususta bilhassa Kırım Hanlığı büyük bir çaba gösterdi. 1502 yılında Mengli Giray Han, son Orda Hanı Şeyh Ahmet'i mağlup ederek Altın Orda mirasını elde etti ve bu tarihten sonra "Uluğ Orda'nın Uluğ Hanı" hâline geldi. Yine bu dönemde Mengli Giray Han, soyunun Altın Orda topraklarını son kez birleştiren Toktamış Han'a dayandığını iddia etmeye başladı. Mengli Giray Han'ın Altın Orda topraklarını birleştirmeye yönelik dış politikasını onun halefleri de takip ettiler ve Altın Orda'nın ardılı hanlıkları ele geçirmeyi amaçlayan Moskova'ya karşı mücadeleye giriştiler.

Çalışmamızda Kırım Hanlığı'nın Altın Orda topraklarını bir araya getirme mücadelesi, Kazan Hanlığı ile ilişkiler çerçevesi içerisinde ele alındı. Bu çalışma hazırlanırken Türkçe, Rusça ve İngilizce birinci el kaynaklardan istifade edilmeye özen gösterildi. Bahsedilen bu kaynaklar arasında Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar, Kırım hanlarının Lehistan-Litvanya krallarına ve Rus knezlerine gönderdiği yarlıklar ve bitikler, yabancı elçilerin seyahatnameleri, Rus kaynakları ve yerel kaynaklar yer almaktadır. Tez çalışmamızın giriş kısmında hem bu ana kaynakların hem de konu üzerine yazılmış araştırma eserlerin tanıtımına yer verilmektedir.

Tez çalışmamızın ilk bölümünde Altın Orda'nın kısa bir tarihi verilmekte ve parçalanma sürecinin nedenleri üzerinde durulmaktadır. Devamında ise hem Kazan

Hanlığı'nın hem de Kırım Hanlığı'nın kuruluş dönemleri ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Bu bölümde son olarak ise Kırım Hanlığı'nın hangi koşullar altında Osmanlı hâkimiyetine girmeyi kabul ettiği açıklanmaktadır.

İkinci bölüm 1486 senesi ile 1521 seneleri arasını kapsamaktadır. Bu bölümde Kırım Hanı Mengli Giray'ın 1486 senesinde Kazan Hanbikesi Nur Sultan ile evlenmesi ile başlayan ilişkilere, Kazan hanı olan üvey oğullarıyla ilişkilerine ve gerek Mengli Giray Han gerekse de Mehmed Giray Han döneminde Kazan Hanlığı üzerindeki Kırım ile Moskova arasındaki rekabete değinilmektedir. Bu bölümde esasen Kırım hanlarının Altın Orda mirası için yürüttükleri aktif politika üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölümde Kazan tahtına oturan Kırımlı Sahib Giray Han ile Safa Giray Han dönemleri ele alınmaktadır. 1521 ile 1549 yılları arasını kapsayan bu dönemde Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı'nın Moskova'ya karşı ortaklaşa hareket etmeleri, Altın Orda topraklarını bir araya getirmek amacıyla işbirliği yapmaları üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda bu bölümde Kazan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlandığı ve Sahib Giray Han'ın 1524 yılında Kazan tahtından kaçarak İstanbul'a gittiği yönündeki tartışmalı konular açıklığa kavuşturulmaktadır.

Dördüncü bölümde ise 1549 yılında Safa Giray Han'ın ve 1551 yılında Sahib Giray Han'ın ölümünün Kazan Hanlığı'na etkileri incelenmektedir. Aynı zamanda Kazan'daki Kırım hâkimiyetinin sona ermesi, 1552 yılında Moskova'nın Kazan'ı ele geçirmesi ve Kırım hanlarının Kazan Hanlığı'nı Moskova hâkimiyetinden kurtarma çabaları ele alınmaktadır. Tez çalışmamızın sonunda yer alan sonuç kısmında ise ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

Tez çalışmamız *Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı İle Siyasi Münasebetleri (1441-1552)* adını taşımaktadır. Bununla birlikte çalışmamızda Kırım Hanlığı'nın Osmanlı, Moskova, Lehistan-Litvanya ve Altın Orda'nın ardılı diğer hanlıklar ile ilişkileri üzerinde de durulmaktadır. Türkiye'de Altın Orda sonrası dönem üzerine

yapılan çalışmaların azlığı göz önüne alınırsa tez çalışmamızın bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik ufak bir katkı sağlayabileceğini ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara yardımcı olacağını düşünebiliriz.

KAYNAK TANITIMI

ANA KAYNAKLAR

I. Yerel Kaynaklar

I. 1. Tarih-i Sahib Giray Han

Bedreddin Muhammed b. Kaysunizade Mehmet Nidaî tarafından hazırlanan bu eserde Sahib Giray Han'ın Kırım tahtına oturduğu 1532 yılından 1551 yılına kadarki dönem anlatılmaktadır. Kaysunizade Mehmet Nidaî hakkındaki bilgiler onun Sahib Giray Han'ın doktoru olduğu ve kum falı bakmakla meşhur olduğu için Remmal Hoca lakabı ile anıldığı yönündedir. 1551 yılında Sahib Giray Han ölene kadar onun yanında bulunup seferlere iştirak eden Kaysunizade Mehmet Nidaî, hanın ölümünün ardından II. Selim'in hizmetine girdi ve muhtemelen öldüğü tarihe kadar hekimbaşı olarak İstanbul'da yaşadı.¹

13 Haziran-12 Temmuz 1553 tarihinde tamamlanan *Tarih-i Sahib Giray Han*² Kırım Hanlığı tarihi üzerine günümüze kadar ulaşan en eski kaynak konumundadır. En eskisi 1651 yılında olmak üzere 6 el yazma nüshası olduğu bilinmektedir. Özalp Gökbilgin Paris ve Leningrad nüshalarına dayanarak bu eserin transkripsiyonunu yaptı ve 2000 yılında *Tarih-i Sahib Giray Han* ismiyle yayımladı.³ Bu eser, 1546 yılındaki Astrahan seferi ve 1549 yılındaki Kazan elçiliği hakkında bilgiler vermesi nedeniyle çalışmamızda önemli bir yer tutmaktadır.

¹ İlya V. ZAYTSEV, *Krımskaya İstografiçeskaya Traditsiya XV-XIX Vekov*, 69-70.

² *Tarih-i Sahib Giray Han* hakkında bkz. İlya V. ZAYTSEV, a.g.e. 69-83; Alper BAŞER, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfatı", *TS*, Vol 6/1, 730-731; Halil İNALCIK, "The Khan and The Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I", *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 3/4, Part I, 445-446.

³ Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, *Tarih-i Sahib Giray Han*, Haz. Özalp Gökbilgin, AÜY, Erzurum 2000.

I. 2. Umdetü't-Ahbar (Umdetü't-Tevarih)

Umdetü't-Ahbar adlı eser Abdülgaffar Kırımî tarafından yazıldı. Abdülgaffar Kırımî, Şirin boyuna mensuptu ve şair olarak bilinirdi. O, I. Kaplan Giray Han'ın ilk (1712-1714) ve üçüncü (1730-1736) hanlık dönemlerinde divan katibi olarak görev yaptı. Ayrıca I. Kaplan Giray'ın halefi Fetih Giray Han (1736-1737) zamanında da bu görevi yapmaya devam etti. 1436 yılı kışında Fetih Giray Han'ın elçilik heyetinin içinde yer alarak İstanbul'a gitti. Selim Giray b. Kaplan Giray zamanında ise (1743-1748) kadı olarak tayin edildi. Ardından ise bir sebepten ötürü Soğucak Kalesi'ne sürgüne gönderildi.

Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü't-Ahbar* adlı eserini 1477 yılında sürgündeyken tamamladı. Bu eserin günümüze kadar ulaşan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No. 2331'de bulunmaktadır. Genel bir dünya tarihi olan bu eserin Altın Orda ve Kırım'a dair kısımları Necip Asım tarafından *Umdetü't-Tevarih* adıyla Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın ilavesi olarak 1925 yılında neşredildi.⁴ Abdülgaffar Kırımî'nin bu eseri Altın Orda tarihi kadar Kırım başta olmak üzere Altın Orda'nın ardılı hanlıklar hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu nedenle Deşt-i Kıpçak tarihi üzerine yapılan araştırmalarda başvurulması gereken bir kaynaktır.⁵

I. 3. Es Sebü's-Seyyar Fi Ahbar-ı Müluku't-Tatar

Bu eserin yazarı olan Seyyid Mehmed Rıza'nın kökeni üzerine iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre o, Amasya'da doğdu. Diğer görüş ise Kırım'da

⁴ Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, "Umdetü't-Tevarih", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Neşr. Necip Asım, İstanbul 1925.

⁵ Abdülgaffar Kırımî ve *Umdetü't Ahbar* hakkında detaylı bilgi için bkz. İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 178-183; Uli SCHAMILOGLU, "The Umdet ül-Ahbar and The Turkic Narrative Sources For The Golden Horde and The Later Golden Horde", **CAM**, 81-93; Derya DERİN, **Abdülgaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'ül-Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, Yayımlanmamış YL Tezi, 16-22; Bu çalışma 2014 yılında Kazan'da yayımlandı.

doğduğu yönündedir. Onun hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bununla birlikte onun 1756 yılında İstanbul'da öldüğü bilinmektedir.⁶

Es Seb'üs-Seyyar Fi Ahbar-ı Müluku't-Tatar'da II. Mengli Giray Han (1737-1740) dönemine kadarki hadiseler anlatılmaktadır. Bununla birlikte eserde özellikle 7 hanın (I. Mengli Giray, Sahib Giray, I. Devlet Giray, II. Gazi Giray, Bahadır Giray, Selim Giray ve II. Mengli Giray) dönemleri üzerinde durulmaktadır. Bu eserin en az 7 nüshasının olduğu bilinmektedir. Türkiye sınırları içerisinde ise Ragıp Paşa No. 1016, Hamidiye No. 950, Reşid Efendi No. 664 ve Topkapı Sarayı Müzesi H. 1473'te olmak üzere 4 nüshası bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki nüshası Cengiz Orhonlu danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü lisans bitirme tezi olarak hazırlandı. 1974 yılında Aydın Aybalık bu eserin 1-26a⁷, Erdoğan Aksoy 48b-73a⁸, Hakkı Tanrıverdi 92b-116a⁹, Ahmet Nafi Telli 141b-166b¹⁰ arasındaki kısımlarını hazırladı. Çalışmamızda da onlar tarafından hazırlanan Topkapı Sarayı nüshası kullanıldı.

I. 4. Gülbün-i Hanan

Bu eserin yazarı olan Halim Giray, 4 Nisan 1772 tarihinde Kırım'da dünyaya geldi, 7 Eylül 1823 tarihinde ise Çatalca, Rumeli'de öldü. O, Kırım Hanı Arslan Giray'ın torunu (1748-1755, 1767) ve Şahbaz Giray'ın oğludur. Halim Giray, Halimî mahlasıyla şiirler yazardı. Bununla birlikte askerî meselelerden de anlıyordu. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kırım atlılarını Halim Giray komuta etti.¹¹

⁶ Seyyid Mehmed Rıza'nın kökeni hakkındaki görüşler için bkz. İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 97-102.

⁷ Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, Haz. Aydın Aybalık, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974.

⁸ Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, Haz. Erdoğan Aksoy, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974.

⁹ Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, Haz. Hakkı Tanrıverdi, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974.

¹⁰ Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, Haz. Ahmet Nafi Telli, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974.

¹¹ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 183.

Halim Giray, *Gülbün-i Hanan* adlı eserinde Hacı Giray Han'dan başlayarak Kırım tahtına oturan her hanın biyografisini vermektedir. Bunun yanı sıra Kırım'ın komşu devletlerle ilişkileri, hanların soyları ve büyütülme şekilleri üzerine bilgiler sunmaktadır. *Gülbün-i Hanan* 1811 yılında tamamlandı. Eserin ilk baskısı 1870 yılında yapıldı. 1909 yılında Arifzade Hilmi ve Osman Cudi bu eseri sadeleştirerek yeniden yayımladılar. 1990 yılında ise bu basımın M. Sadi Çöğenli ve Recep Toparlı tarafından tıpkıbasımı yapıldı.¹² *Gülbün-i Hanan*'dan ilk defa ciddi bir şekilde yararlanan Ahmet Cevdet Paşa oldu. *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*¹³ adlı eseri *Gülbün-i Hanan*'ın özeti mahiyetindedir.

I. 5. Tevarih-i Deşt-i Kıpçak

Abdullah b. Rıdvan tarafından kaleme alınan ve IV. Murad zamanında (1628-1640) tamamlanan bu eser, Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan 1640'lı yıllara kadarki dönemi ele almaktadır.¹⁴ Çalışmamızda özellikle Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan ve Osmanlı hâkimiyeti altına girişinden bahsedilen bölümlerde bu esere başvuruldu. Günümüze kadar ulaşan iki nüshası bulunan *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak* adlı eser 2016 yılında R. Selçuk Uysal tarafından yayımlandı.¹⁵

I. 6. Zafernâme-i Vilayet-i Kazan

Bu eser, Astrahanlı Şerif mahlasını kullanan bir şair tarafından H. 957 yılının Muharrem ayında (Ocak-Şubat 1550) yazıldı. *Zafernâme-i Vilayet-i Kazan*'ın yazılış amacı Osmanlı padişahının dikkatini Kazan'daki gelişmelere çekmekti. Bu eser 1550 yılında IV. İvan tarafından düzenlenen başarısız Kazan seferine dair verdiği bilgiler bakımından önemli bir değere sahiptir. Rus kaynaklarına göre 1550 yılında Moskova birliklerinin başarısız olmasında kötü hava koşulları rol oynadı. Buna karşılık bu eser

¹² Halim GİRAY, *Gülbün-i Hanan*, Neşr. Sadi Çöğenli-Recep Toparlı, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1990.

¹³ Ahmet CEVDET PAŞA, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, Matbaa-ı Ebüzziya, İstanbul 1890.

¹⁴ *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak* hakkında detaylı bilgi için bkz. İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 83-93; Alper BAŞER, **a.g.m.**, 726.

¹⁵ Abdullah b. RIDVAN, *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak*, Haz. R. Selçuk Uysal, Post Yay., İstanbul 2016.

sayesinde Kazanlı ve Kırımlıların birlikte hareket ederek Moskova birliklerine karşı koyduklarını öğrenmekteyiz.

Zafernâme-i Vilayet-i Kazan'ın metni Z. V. Togan tarafından Kütahya'nın Tavşanlı ilçesindeki Zeytinoğulları Kütüphanesi'nde 2348 numaralı bir mecmuanın 60a-64b varakları arasında bulundu. 1965 yılında da Z. V. Togan bu eserin metnini tercüme etmeden yayımladı.¹⁶ Ondan kısa bir süre sonra ise Akdes Nimet Kurat tarafından *Zafernâme-i Vilayet-i Kazan* günümüz Türkçesine aktarıldı.¹⁷ Son olarak ise 1993 senesinde A. Melek Özyetgin tarafından bu metnin tercümesi ve gramer incelemesi yapıldı.¹⁸

I. 7. Yarlıklar ve Bitikler

Yarlıklar ve bitikler devletler arasındaki ilişkileri aydınlatmak için başvurulan en önemli kaynaklardır. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerine dair olup Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan resmî belgeler Fevzi Kurtoğlu tarafından 1937¹⁹ yılında, Akdes Nimet Kurat tarafından 1940 yılında²⁰ ve Melek Özyetgin tarafından 1996²¹ yılında yayımlandı. Bu belgeler Kırım Hanlığı'nın Osmanlı hâkimiyeti altına girişini açıklamak için çalışmamızda kullanıldı. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunup çalışmamız açısından en değerli vesikalardan birini Chantal Lemercier-Quelquejy 1971 yılında yayımladı.²² 1521 senesine ait olan bu vesikada Sahib Giray Han'ın Kazan tahtına gönderilişi ve Moskova üzerine bir seferin planlandığı Kanuni Sultan Süleyman'a iletiliyordu. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunup çalışmamız açısından

¹⁶ Z. V. TOGAN, "Kazan Hanlığı'nda İslam Kültürü", *İTED*, III/3-4, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 179-204.

¹⁷ Akdes Nimet KURAT, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, DTCDF Yayınları, Ankara 1972, Ek No. XV, 361-372.

¹⁸ A. Melek ÖZYETGİN, "Astrahanlı Şerifi'nin 1550 Tarihli Zafer-nâmesi", *TD*, C. XI, S. 1, Ankara, 1993, 321-413.

¹⁹ Fevzi KURTOĞLU, "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *Bellekten*, C. 1, S. 3-4, Ankara 1937, 641-655.

²⁰ Akdes Nimet KURAT, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler*, DTCDF Yayınları, İstanbul 1940.

²¹ A. Melek ÖZYETGİN, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara 1996.

²² Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY, "Les Khanats de Kazan et de Crimee Face a la Moscovie en 1521", *CMRS*, XII, No. 4, Mouton 1971, 481-490.

önemli olan bir diğer belge ise yine Chantal Lemercier-Quelquejey ve Alexandre Bennigsen tarafından 1972 yılında yayımlandı.²³ Bu belgenin önemi Mehmed Giray Han'ın Astrahan'ı aldıktan sonra Altın Orda topraklarını birleştireceğinin İstanbul'a iletilmesiydi.

Kırım Hanlığı'nın Lehistan ve Moskova ile ilişkilerine dair en önemli çalışma V. V. Velyaminov-Zernov ve Hüseyin Feyizhanov tarafından yapıldı. 1864 yılında yayımlanan eserde Kırım Hanlığı'na ait 378 orijinal belge kronolojik bir sıraya koyularak araştırmacıların hizmetine sunuldu. Bu çalışmanın tıpkıbasımı A. Melek Özyetgin ve İlyas Kamalov tarafından *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar - Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*²⁴ adıyla 2009 yılında yayımlandı. Bu eserde çalışmamıza yön veren iki adet önemli belge yer almaktadır. Bunlardan ilki Mehmed Giray Han'ın I. Sigismund'a gönderdiği 21 Ekim 1520 tarihli şartnamedir.²⁵ Diğeri ise IV. Mehmed Giray Han tarafından II. Yan Kazimir'e yollanan Kasım 1654 tarihli bir belgedir.²⁶ Bu iki belgede Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'nın devamı olduğu ve Kazan başta olmak üzere Altın Orda'nın diğer parçaları üzerinde hak sahibi olduğu vurgulanıyordu.

Çalışmamızda aynı zamanda günümüze yalnızca Rusçaları ulaşan yarlıklar da kullanıldı. Bunlar arasında Sahib Giray Han tarafından 1537 ve 1538 yıllarında IV. İvan'a gönderilen iki adet yarlık büyük önem taşımaktadır. Bu yarlıklar 2011 yılında B. N. Florya tarafından yayımlandı.²⁷ Bu iki yarlık Sahib Giray Han'ın Kazan'ı kendi yurdu olarak addettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Kazan Hanlığı tahtına üç kez oturan Safa Giray Han'ın 1539-1544 yılları arasında I. Sigismund'a gönderdiği yarlıklara da çalışmamızda yer verildi. D. Mustafina'nın yayımladığı bu yarlıklar vasıtasıyla Kazan'ın idaresinde rol oynayan Kırımli beyler hakkında bilgiler

²³ Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY-Alexandre BENNIGSEN, "Le khanat de Crimée au début du XVIIe siècle: De la Tradition Mongole à la Suzeraineté Ottomane", *CMRS*, XIII, No. 3, Mouton 1972, 321-337.

²⁴ V. V. VEYLYAMİNOV-ZERNOV, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar - Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*, Haz. A. Melek Özyetgin-İlyas Kamalov, TTK, Ankara 2009.

²⁵ V. V. VEYLYAMİNOV-ZERNOV, *a.g.e.*, 2-5.

²⁶ V. V. VEYLYAMİNOV-ZERNOV, *a.g.e.*, 494-496.

²⁷ B. N. FLORYA, "Dve Gramoti Sahib-Gireya", *Slavyane i ih Sosedı*, X, Moskova 236-240.

elde etmekteyiz.²⁸ Bunların yanı sıra 1549 yılında tüm Kazan halkı adına Mamay Bey'in Kırım'a gönderdiği mektubu da zikretmek gerekmektedir. İlyâ V. Zaytsev tarafından yayımlanan bu mektupta Kazanlılar, Safa Giray Han'ın ölümünün ardından yeni han gönderilmesi için Kırım'a başvuruyorlardı.²⁹

Son olarak Kırım'dan Kazan'a gönderilen bir mektuptan söz etmek gereklidir. Tarihsiz olan bu mektubun 1513 yılında Mengli Giray Han tarafından Muhammed Emin Han'a gönderildiği düşünülmektedir. Nuruosmaniye Kütüphanesi No. 4292'de, Hoca Saadettin Efendi'nin *Mekatib-i Selâtin* isimli eserinin 15 ile 18. varakları arasında yer alan bu mektubu Bedriye Sabit, *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi* adlı eserde neşretti.³⁰

II. Rus Kaynakları

II. 1. Kazanskaya İstoriya

1564-1565 yıllarında yazıldığı tahmin edilen *Kazanskaya İstoriya* adlı eserin yazarı bilinmemektedir. Kendisine dair verdiği bilgilere göre bu eserin anonim yazarı 20 yıl boyunca tutsak olarak Kazan'da yaşadı ve İslamiyet'i kabul etti. 1552 yılında Kazan ele geçirildikten sonra IV. İvan'ın hizmetine girdi ve yeniden Hristiyan oldu.³¹ *Kazanskaya İstoriya* Kazan şehrinin kuruluşundan başlayarak Kazan Hanlığı'nın Moskova hâkimiyeti altına girdiği 1552 yılına kadarki dönemi anlatan tarihî hikâye biçimindeki bir eserdir.³² *Kazanskaya İstoriya*'da Kazan tahtındaki

²⁸ D. MUSTAFİNA, "Poslanie Tsarya Kazanskogo", *Gasırlar Avazı-Eho Vekov*, No:1/2, Kazan.

²⁹ İlyâ V. ZAYTSEV, "Kazanskie Posolstva 1549 g.", *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, Rudomino Yayınları, Moskova 159-173.

³⁰ Bedriye SABİT, *Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi*, Tolunay, İstanbul 1934, 25-27.

³¹ *Kazanskaya İstoriya*, Haz. G. N. Moiseeva, 44.

³² *Kazanskaya İstoriya* üzerine araştırma yapan tarihçilere göre bu eserde birçok hata bulunmaktadır ve bu nedenle bu eseri kullanırken dikkatli olmak gerekmektedir. *Kazanskaya İstoriya* hakkında bkz. *Kazanskaya İstoriya*, 3-16; J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 124-132; Serkan ACAR, "XVI. Yüzyıl Türk-Tatar Tarihinin Mühim Bir Kaynağı: Kazanskaya İstoriya", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 33, 35-42.

Giray Hanedanı dönemi hakkındaki önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda G. N. Moiseeva tarafından 1954 yılında yayımlanan nüsha kullanıldı.³³

II. 2. Stepennaya Kniga

Rus Kronikleri Külliyyatı'nın XXI. cildini oluşturan *Stepennaya Kniga* 1560'lı yılların ortalarında Metropolit Makariy ve onun halefi Afanasiy tarafından kaleme alındı. Bu eser Vladimir Svyatoslaviç'ten IV. İvan'a kadarki dönemi ele almaktadır. *Stepennaya Kniga*'da Moskova'nın Kiev Rusyası'nın ve Bizans İmparatorluğu'nun devamı olduğu vurgulanmakta ve onların meşruiyetleri belgelerle kanıtlanmaktadır. Bu eser aynı zamanda ilk Rusya tarihi mahiyetindedir ve hem Kırım Hanlığı hem de Kazan Hanlığı hakkında önemli bilgiler içermektedir.³⁴ Çalışmamızda İmparatorluk Arkeografi Komisyonu'nun 1908 ve 1913 senelerinde iki cilt halinde yayımladığı kronik³⁵ kullanıldı.

III. Seyahatnameler

III. 1. Notes Upon Russia

Bu eser Avusturyalı diplomat Sigismund von Herberstein tarafından yazıldı. 1486 yılında doğan Sigismund von Herberstein 1515 yılında Habsburg Hanedanı'nın hizmetine girdi. 1517 ve 1526 yıllarında iki kez Moskova'ya elçi olarak gönderildi. Görevlerini yerine getirdiği sırada Rus kültürü ve hayatı üzerine gözlemler yaptı ve notlar tuttu. Onun notları aynı zamanda Moskova'nın komşu devletlerle ilişkileri üzerine önemli bilgiler vermektedir. Çalışmamız açısından 1521 ile 1523 seneleri

³³ **Kazanskaya İstoriya**, Haz. G. N. Moiseeva, Akademiya Nauk SSSR Yay., Moskova-Leningrad 1954.

³⁴ *Stepennaya Kniga* hakkında bkz. Akdes Nimet KURAT, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 202; J. PELENSKI, **a.g.e.**, 10-11.

³⁵ PSRL XXI/1, **Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo**, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Kommisiya, St. Petersburg 1908; PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo**, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Kommisiya, St. Petersburg 1913.

arasındaki Kırım-Kazan ittifakına dair verdiği bilgiler büyük önem taşımaktadır.³⁶ Sigismund von Herberstein'in notları ilk kez 1549 yılında Latince olarak yayımlandı. 1851 senesinde ise *Notes Upon Russia*³⁷ adıyla İngilizceye çevrildi. Çalışmamızda bu tercüme kullanıldı.

III. 2. Zapiski o Moskovii

Eser, 1542 yılında dünyaya gelen Heinrich von Staden tarafından yazıldı. O, 1568 ile 1576 yılları arasında Moskova'da yaşadı. 1576 yılında Rusya'dan ayrılarak Hollanda'ya geldi ve 1578-1579 yıllarında Moskova'da geçirdiği süreyi anlatan bu eseri meydana getirdi. Bu notlar IV. İvan'ın çarlık dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra Devlet Giray Han dönemi Kırım Hanlığı tarihi için de değerli bir kaynaktır. Heinrich von Staden'in bu eseri *Zapiski o Moskovii v Dvuh Tomah*³⁸ adıyla 2008 senesinde Moskova'da yayımlandı. Serkan Acar ve Gülşah Hasgüçmen ise 2016 yılında bu eseri Türkçeye tercüme edip notlandırarak *Korkunç İvan Zamanında Rusya*³⁹ ismiyle yayımladılar.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkilerin ideolojik temellerini aydınlatmak için Altın Orda mirasını elde etmek uğruna verilen mücadeleyi anlamak gerekmektedir. Leslie Collins⁴⁰, Istvan Vasary⁴¹ ve Halil İnalçık⁴² tarafından bu

³⁶ Sigismund von Herberstein hakkında bilgi için bkz. Marat GARİN, “İstoçniki Po İstorii Tatarskih Gosudarstv XV-XVIII vv. - Zapadnoevropeyskie İstoçniki”, *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen*, IV, 21.

³⁷ Sigismund von HERBERSTEIN, *Notes Upon Russia*, Vol. II, İngilizceye Çeviren R. H. Major, The Hakluyt Society, London 1851.

³⁸ Heinrich von STADEN, *Zapiski o Moskovii v Dvuh Tomah*, Haz. E. E. Rıçalovskiy-A. L. Horoşkeviç, Drevlehranilişçe, Moskova 2008.

³⁹ Heinrich von STADEN, *Korkunç İvan Zamanında Rusya*, Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.

⁴⁰ Leslie COLLINS, “On the alleged “destruction” of the Great Horde in 1502”, Haz. Anthony Bryer-M. Ursinus, *Menzikertto Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071-1571*, Amsterdam 361-399.

⁴¹ Istvan VASARY, “Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXIX/1, İzmir 327-340.

mesele üzerine yazılan makalelerde Altın Orda mirasının 1502 yılında Kırım tarafından ele geçirildiği ve bu tarihten itibaren Kırım'ın hedefinin, Kazan Hanlığı başta olmak üzere Altın Orda'nın ardılı hanlıkları kendi çatısı altında toplamak olduğu ikna edici kanıtlarla gösterilmektedir. Bu meseleyi açıklamak üzerine yazılmış en kapsamlı eser ise Oleksa Hayvoronskiy'e aittir. 2007 yılında yayımladığı *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi*⁴³ (İki Kıtanın Hükümdarları Cilt I: XV-XVI. Yüzyılların Kırım Hanları ve Uluğ Orda Mirası İçin Mücadele) adlı eserinde Kırım Hanlığı'nın kurulduğu 1441 senesinden 1608 senesine kadarki dönemi ele almakta ve bu süreçte Kırım'ın Altın Orda topraklarını birleştirmek için giriştiği mücadeleyi anlatmaktadır.

Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkilerin farklı bir yönünü ise M. N. Berejkov'un 1897 senesinde yayımladığı *Nur Sultan Tsaritsa Krimskaya*⁴⁴ (Nur Sultan Kırım Hanbikesi) adlı makalesinde görmekteyiz. Bu çalışma, merkezinde Nur Sultan Bike'nin yer aldığı ilişkileri göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Yine Nur Sultan Bike'nin oynadığı rol hakkında A. M. Nekrasov tarafından 1998 yılında yayımlanan *Jesnşını Hanskogo Doma Gireyev v XV-XVI vv.*⁴⁵ (XV-XVI. Yüzyıllarda Giray Hanedanı Kadınları) isimli makale de zikredilmeye değerdir. Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkilere dair bir diğer önemli eser İlya V. Zaytsev'in 2004 yılında yayımladığı *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskiye Gosudarstva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV - Pervoye Polovine XVI. vv.)*⁴⁶ (Moskova ile İstanbul Arasında Cuci Ulusları, Moskova ve Osmanlı İmparatorluğu - XV. Yüzyılın

⁴² Halil İNALCIK, "Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire, Essays in Economy and Society**, Blooming 1993, 369-411.

⁴³ Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I; Krimkie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, Maysternaya Kniga, Kiev-Bahçesaray 2007; O. Hayvoronskiy tarafından ayrıca bu kitabın ikinci cildi yayımlandı. Bu ciltte Kırım Hanlığı'nın 1608 ile 1641 yılları arasındaki tarihi işlenmektedir. Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom II: Krimskie Hanı Pervoy Polovini XVII Stoletiya v Borbe za Samostoyatelnost i Yedinovlastie**, Maysternaya Kniga, Kiev-Bahçesaray 2009.

⁴⁴ M. N. BEREJKOV, "Nur Sultan Tsaritsa Krimskaya", **İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoy Arhivnoy Komissii**, No. 27, Simferepol 1897, 1-17.

⁴⁵ A. M. NEKRASOV, "Jenşını Hanskogo Doma Gireyev v XV-XVI vv.", **Drevneyşie Gosudarstva Vostoçnyj Evropı**, Vostoçnaya Literatura, Moskova 213-221.

⁴⁶ İlya V. ZAYTSEV, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudarstva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, Rudomino Yayınları, Moskova 2004.

Başları - XVI. Yüzyılın İlk Yarısı) isimli kitabıdır. Bu kitap 11 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler içerisinde çalışmamız açısından *Mnimiy Protektorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. v XVI v.*⁴⁷ (Hayali Himaye: 1520'li Yılların Ortasında Kazan Hanlığı ve Osmanlı Devleti) isimli bölüm Kırım-Kazan-Osmanlı ilişkilerine dair verdiği bilgiler bakımından büyük bir değere sahiptir. *Kazanskie Posolstva 1549 g.*⁴⁸ (1549 Yılı Kazan Elçilikleri) isimli bölüm 1549 senesinde Safa Giray Han'ın ölümünün ardından Kazan-Kırım ilişkilerinin açıklanması bakımından önemlidir. Son olarak ise *Deşt-i Kıpçak v Osmanskoy Titulature: Politiçeskie Pretenzii i Realnoe Soderjanie v Sisteme Osmanskih Predstavleniy o Vlasti*⁴⁹ (Osmanlı Unvan Sisteminde Deşt-i Kıpçak: Osmanlı Hâkimiyet Anlayışı Sisteminde Politik İddialar ve Gerçek İçerikleri) adlı bölüm de 1487 senesinde Kazan'ın Moskova hâkimiyetine girmesinin Kırım tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir.

M. Hudyakov tarafından 1923 yılında Rusça, 2009 yılında ise Türkçe olarak yayımlanan *Kazan Hanlığı Tarihi*⁵⁰ isimli eser, J. Pelenski tarafından 1974 yılında yayımlanan *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*⁵¹ adlı eser, Hadi Atlasi'nin *Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike*⁵² adlı eseri ve Serkan Acar'ın *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*⁵³ adlı eseri Kazan Hanlığı tarihine dair en kapsamlı kitaplardır. Bu kitaplar Kazan Hanlığı'ndaki Giray Hanedanı dönemini ve Kazan Hanlığı üzerinde Kırım ile Moskova arasındaki rekabeti açıklamak için çalışmamızda kullanıldı. Komşu devletlerden bir diğeri olan Lehistan-Litvanya'nın Kırım-Kazan ilişkilerine dâhil olduğu kısımlarda Ya. V. Pilipçuk'un *Otnoşeniya Mejdu Velikim Knyajestvom Litovskim i Kazanskim*

⁴⁷ İlyā V. ZAYTSEV, a.g.e., 121-130.

⁴⁸ İlyā V. ZAYTSEV, a.g.e., 159-174.

⁴⁹ İlyā V. ZAYTSEV, a.g.e., 181-187.

⁵⁰ M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, Çev. Ayaz İshaki, Haz. İlyas Kamalov, TTK, Ankara 2009.

⁵¹ J. PELENSKI, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, The Hauge, Paris 1974.

⁵² Hadi ATLASI, **Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike**, Çev. Hakan Coşkunarslan, Kömen Yayınları, Konya 2004.

⁵³ Serkan ACAR, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)**, TTK, Ankara 2013.

*Hanstvom (1506-1552)*⁵⁴ (Kazan Hanlığı ile Litvanya Büyük Dükalığı Arasındaki İlişkiler (1506-1552) adlı makalesi ile Dariusz Kolodziejczyk tarafından 2011 yılında yayımlanan *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*⁵⁵ adlı kitabından istifade edildi. Ayrıca bu kitapta bulunan Rusça, Latince ve Harezmi Türkçesi ile yazılmış 71 adet yarlık ve şartname Kırım Hanlığı tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

İlnur Mirgaliyev, V. V. Trepavlov, Uli Schamiloglu, Istvan Vasary ve İlya V. Zaytsev gibi önde gelen tarihçiler tarafından hazırlanan *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen*⁵⁶ (En Eski Zamanlardan İtibaren Tatar Tarihi) adlı eserin dördüncü cildi, Altın Orda sonrası dönemi ele alan en kapsamlı eserlerden biridir. Bu eserde Altın Orda'nın ardılı hanlıkların birbirleriyle ve Osmanlı, Moskova ve Lehistan-Litvanya gibi devletlerle olan ilişkilerine dair değerli bilgiler verilmektedir. Aynı zamanda bu dönemin kaynakları hakkında da bilgiler içermektedir.

N. M. Karamzin'in 12 ciltlik *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*⁵⁷ (Rus Devleti Tarihi) adlı eserinin de çalışmamızda önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu eser genel bir Rusya tarihidir. Bununla birlikte Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki münasebetler üzerine de bilgiler içermektedir. Burada son olarak V. D. Smirnov'un 1887 yılında yayımladığı *Krimskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*⁵⁸ (XVIII. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Kırım Hanlığı) adlı eser ile V. E. Sroekovski'ın *Muhammed Geray Han ve Vasalları*⁵⁹ isimli eserini zikretmek gerekmektedir. Bu iki

⁵⁴ Ya. V. PİLİPÇUK, "Otnoşeniya Mejdu Velikim Knyajestvom Litovskim i Kazanskim Hanstvom (1506-1552)", **ZO**, No. 3(5), 2014, 80-120.

⁵⁵ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, Brill, Leiden-Boston 2011.

⁵⁶ **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, Haz. R. Hekimov, İnstitut İstorii im. Ş. Mercani, Kazan 2014.

⁵⁷ N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, V-IX, Tip. N. Greça, St. Petersburg 1819.

⁵⁸ V. D. SMİRNOV, **Krimskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka**, Universitetskaya Tip., St. Petersburg 1887.

⁵⁹ V. E. SROECKOVSKİY, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, Çev. Kemal Ortaylı, Su Yayınları, Ankara 1978.

eser Kırım Hanlığı tarihi üzerine yazılmış en önemli eserler arasındadır ve çalışmamızda bu eserlere sık sık atıfta bulunulmaktadır.

I. BÖLÜM

ALTIN ORDA'NIN PARÇALANMASI VE HANLIKLARIN KURULUŞU

1. 1. Kuruluşundan Parçalanma Dönemine Kadar Altın Orda Devleti

Çengiz Han, gerçekleştirdiği seferler neticesinde Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmış olan Moğol İmparatorluğu'nun topraklarını, henüz hayatta iken dört oğlu arasında paylaştırdı. Bu paylaştırılan topraklardan Çengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin hissesine “*Saksin, Bulgar ve Tatar atlarının ayaklarının değdiği yerlerden Harezmi'ye kadarki sahanın idaresi*” düştü.⁶⁰ Cuci Han geçirdiği kaza sonucunda erken bir tarihte öldüğünden gelişmekte olan hanlığın kaderinde önemli bir yer tutamadı.⁶¹ Devletin asıl kurucusu, 1236'dan 1241 senesine kadar süren ve devleti tabii sınırlarına ulaştırıp bütün Rus knezliklerinin hâkimiyet altına alınmasını sağlayan Kıpçak Seferi'ni komuta eden Batu oldu.⁶² Batu Han 1241 yılında yeni kurulan devlete merkez olarak Saray şehrini inşa ettirdi ve burası kısa sürede bölgedeki önemli bir ticaret merkezi hâline geldi.⁶³

Batu'dan sonra idare, oğlu Sartak'a geçti. Sartak çok uzun bir süre hüküm süremedi ve ölümünün ardından onun yerini oğlu ya da kardeşi olan Ulakçı aldı.⁶⁴ Onların kısa süren hanlık dönemlerinden sonra Berke tahta çıkarak 1266 yılına kadar hüküm sürdü ve bu sırada Müslüman oldu. Berke Han'ın bir varisi bulunmaması nedeniyle onun ölümünün ardından Altın Orda tahtına Batu oğlu Togan oğlu Mengü

⁶⁰ Ata Melik CÜVEYNİ, **Tarih-i Cihan-Güşa**, Çev. Mürsel Öztürk, 95.

⁶¹ A. Yu. YAKUBOVSKİY, **Altın Ordu ve Çöküşü**, Çev. Hasan Eren, 37.

⁶² İlyas KAMALOV, **Altın Orda ve Rusya - Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi**, 69; Akdes Nimet KURAT, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, 123.

⁶³ Akdes Nimet KURAT, “Altın Ordu Devleti”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, 401-402.

⁶⁴ Rene GROUSSET, **Stepler İmparatorluğu**, Çev. Halil İnalçık, 396.

Timur (1266-1281) çıktı. Mengü Timur, ilk kez 1266 yılında Kırım’da kendi adına para bastırıldı ve bu suretle Altın Orda’yı müstakil devlet konumuna getirdi.⁶⁵

Mengü Timur’un ölümünü müteakip birbiri ardına Tuda Mengü (1282-1287) ve Tokta (1287-1313) han olmalarına rağmen devleti fiilen idare eden kişi Nogay idi. 1267’de tarih sahnesine çıkan Nogay, Mengü Timur zamanında kuvvet kazandı, Tuda Mengü ve Tokta devirlerinde ise devleti bilfiil idare eder konuma geldi. 1299’da Tokta ile mücadelesinin ardından öldürülen Nogay’ın faaliyetlerinin Altın Orda’ya etkileri üzerine Rızaeddin Fahreddin şu tespiti yapmaktadır: *“Kötü örnek bulaşıcıdır diyenlerin haklılığı ispatlanırcasına Nogay Mirza’ya bakarak diğer devlet adamları da güçlenmeye başladılar. Artık herkes hanlığın güçlenmesini değil, kendi menfaatlerine bakıyordu. Bu durum ileride imparatorluğun parçalanacağını ve özerk hanlıkların ortaya çıkacağını ilk işareti ve ilk basamağı olarak kabul edilir.”*⁶⁶

Tokta Han, Altın Orda’daki fetret devrine ve iki başlılığa son vererek 1312’ye kadar hüküm sürdü. Onun ardından gelen Özbek Han (1312-1340) Müslümanlığı seçti ve İslamiyet’in Altın Orda’da kalıcı olarak yerleşmesini sağladı. Özbek Han’ın dönemi Altın Orda Devleti’nin “altın çağı” olarak gösterilmektedir.⁶⁷ Zira bu devirde Deşt-i Kıpçak’ı ziyaret eden İbn Battuta dünyanın yedi ulu hakanı arasında Özbek Han’ı da zikrediyordu.⁶⁸ Özbek Han öldükten sonra onun yerini alan Cambek zamanında (1342-1357) Altın Orda’nın mevcut kuvveti korundu. Ancak Cambek’in oğlu Berdibek (1357-1360), Sayın Han neslinin son temsilcilerini katlettiği için

⁶⁵ M. KAFALI, **Altın Orda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, 59; Mengü Timur adına darp edilen paralar için bkz. Nurettin AĞAT, **Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Katalogu (1250-1502)**, 54-56.

⁶⁶ Rızaeddin FAHREDDİN, **Altın Orda ve Kazan Hanları**, Çev. İlyas Kamalov, 48.

⁶⁷ M. KAFALI, **a.g.e.**, 82.

⁶⁸ İbn BATTUTA, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A. S. Aykut, 318.

“*Kökün Kırgan Köten Han*” olarak anıldı ve devleti parçalanmaya götürecek iç karışıklıkların doğmasına sebep oldu.⁶⁹

Kaynaklarda belirtildiğine göre yaşanan iç kargaşa döneminde İdil boyunda huzur kaçtı. Çatışmalardan uzaklaşmak amacıyla Kıyat Mamay, kendisine bağlı il ve kabilelerle birlikte “sağ-kol” Kırım’a gitti. Tengiz Buka’ya bağlı olanlar ise “sol-kol” kabilelerine katıldılar.⁷⁰ M. Kafalı, Saray şehrinin emniyetini sağlayan bu kabile beylerinin çekilmeleriyle beraber şehrin korumadan mahrum kalması nedeniyle Saray şehrinin, han adayları arasında sürekli el değiştirdiği, bu durumun da Altın Orda’da “bulkak” (fetret) devrine yol açtığı görüşünü savunmaktadır.⁷¹ 1360 ile 1380 arası süren fetret devrinde 20’ye yakın hanın tahta çıktığı göz önüne alındığında bu görüş teyit edilmektedir.

1369 yılında han adaylarını bertaraf etmek suretiyle Urus Han, “sol-kol” Sığınak’ta hâkimiyeti eline geçirdi ve bu sayede devletin doğusunda istikrar sağlandı. Urus Han’ın, yalnızca “sol-kol” ile yetinmeyip devletin merkezine de hâkim olduğu 1374 ve 1377 seneleri arasında Saray şehrinde kendi adına bastırıldığı paralardan anlaşılmaktadır.⁷² Çok geçmeden Urus Han’ın karşısına yeni bir taht adayı çıktı. Ötemiş Hacı ve Abdülgaffar Kırımı’nin bildirdiğine göre Urus Han ve nökerleri Toktamış Oğlan’ın öne çıktığını gördüler. Bu durumdan hoşnut olmayan Urus Han da onu ortadan kaldırmak amacıyla onun yurduna ani bir baskın düzenledi. Toktamış Oğlan ise Emir Timur’un yanına giderek hayatını kurtarabildi.⁷³

Emir Timur, Semerkant’a gelen Toktamış’ı gayet iyi karşıladı ve onun Altın Orda tahtına tekrar oturması için her türlü yardımı yaptı. Emir Timur’dan aldığı yardım sayesinde Toktamış, Urus Han ile taht mücadelesine girişti ve nihayetinde

⁶⁹ Ötemiş HACI, **Çengizname**, Haz. İlyas Kemaloğlu, 57; Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, “Umdetü’t-Tevarih”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Neşr. Necip Asım, 41; Mustafa KAFALI, **Ötemiş Hacı’ya Göre Cuci Ulusu’nun Tarihi**, 90.

⁷⁰ Ötemiş HACI, **a.g.e.**, 57; Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, **a.g.e.**, 45; Mustafa KAFALI, **a.g.e.**, 90.

⁷¹ Mustafa KAFALI, **Altın Orda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, 90.

⁷² Nurettin AĞAT, **Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Katalogu (1250-1502)**, 92.

⁷³ Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, **a.g.e.**, 45-47; Ötemiş HACI, **a.g.e.**, 63; Mustafa KAFALI, **a.g.e.**, 93.

Urus Han ve oğullarını mağlup ederek 1378 Sıgınak'ta tahta çıkmayı başardı.⁷⁴ Diğer tarafta ise Mamay Mirza, ülkenin batısında kendi istediği hanları başa geçirerek hüküm sürüyordu. Mamay Mirza, Altın Orda hâkimiyetinden kurtulmak amacıyla çabalayan Rus knezliklerini kesin olarak itaat altına almak istiyordu. 1380 yılında Kulikovo Muharebesi ile bu amacını gerçekleştirmeye çalışmasına rağmen bunda başarılı olamadı. Kulikovo zaferi Ruslar açısından çok değerliydi. Bu galibiyet Ruslara 150 yıllık Altın Orda hâkimiyetine son verebileceklerini gösterdi.⁷⁵ Bu esnada Toktamış Han ise güçten düşen Mamay'ı mağlup etti. Böylece 20 yıl süren fetret devrini sona erdirdiği gibi Altın Orda'nın Harezmi ve Azerbaycan dışındaki topraklarını tek bir çatı altında toplamayı başardı.⁷⁶ Altın Orda'da birlik sağlandıktan sonra Toktamış Han, Rusya üzerindeki hâkimiyeti yeniden tesis etmek için 1382'de Moskova'ya bir sefer düzenledi ve şehre girerek etrafı yağmaladı. G. Vernadskiy'e göre bu seferin ardından Rusya'daki durum, erken dönem Altın Orda hâkimiyetinden izler taşıyordu. Knezler, hana bağlılıklarını bildirmek ve yarlık almak için yeniden Saray'a gitmek zorunda kaldılar.⁷⁷

Toktamış Han hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra eski hamisi Emir Timur ile bozuştı. Toktamış Han, Çengiz soyuna mensup olduğundan kendisini Timur'dan üstün görmekteydi. Bu nedenle Emir Timur'un elinde bulunan Harezmi ve Azerbaycan topraklarına akınlar düzenlemekten geri durmuyordu.⁷⁸ Nihayetinde iki taraf karşı karşıya geldi. 1391 Kunduzça ve 1395 Terek muharebelerinin ardından Toktamış mağlup olarak Saray şehrini terk etmek ve Litvanya'ya sığınmak zorunda kaldı. Saray tahtına ise Edigey Mirza'nın desteğini alan Timur Kutlug (1397-1400) oturdu. Toktamış Han, Litvanya topraklarına çekildi ve Litvanya Knezi Vitovt'tan yardım alarak tahtını yeniden elde etmek istedi. 1399 yılında Toktamış, Vitovt'tan

⁷⁴ Nurettin AĞAT, **a.g.e.**, 94.

⁷⁵ A. Nimet KURAT, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 112.

⁷⁶ İlyas KAMALOV, **a.g.e.**, 103.

⁷⁷ George VERNADSKY, **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 320.

⁷⁸ Abdülgaflar Kırımî, *Zafername*'den naklen şu bilgileri vermektedir: "*Toktamış'ın beyleri ona: Al-i Çengiz bende ve benzedadeleri olan Ulus Barlas'dan Taragay Bahadır oğlu padişah olup ve ona dahi razı olmaya, şehinşahlık merkezine himmet eyleye ve silk-i ecdadının memalik-i mahrusasında iklim-i Turan ve Türkistan'ı zapt eyleye. Ana müsamaha eylemek gayretsizliktir*"... "*Ümera-i Şeyatin-i Moğol ve Tatar, Toktamış'ı tahrîk ederek Turan ve Türkistan'ı tahrîp etmeye ve Timur'un vükelasını katl ve hazinesini zapt etmeye teşvik ettiler.*" Hacı Abdülgaflar KIRIMÎ, **a.g.e.**, 58-59.

aldığı yardım ile Edigey ve Timur Kutlug'un üzerine yürüdü. Ancak onlara mağlup olarak yeniden kaçmak zorunda kaldı.⁷⁹

Toktamış Han'ın ardından Altın Orda'nın idaresi, Edigey Mirza'nın eline geçti. Timur Kutlug Han'ın 1397-1398 yılına ait yarlığında Edigey Mirza tümen beyi olarak gösterilmekte ve onun tüm ordunun başında olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰ İbn Arabşah da Edigey'in Deşt-i Kıpçak'taki durumunu şu cümlelerle açıklamaktadır: *"Sonunda Deşt'te İdiku'nun borusu ötmeye başladı ve büyük küçük herkes gelip ona itaat arz etti... Halk işlerini İdiku'nun fermanlarına göre yapmaya başladı. İdiku istediği kişiyi tahta çıkardı ve istemediğini alaşağı etti. Kimse onun emrine karşı çıkmaz, herkes emirlerini tartışmasız yerine getirirdi."*⁸¹

Timur'un Altın Orda seferlerinin, devletin yıkılmasına neden olduğu görüşü hâkimdir.⁸² Timur'un seferleri Altın Orda'ya ekonomik yönden zarar verdi ve bu seferlerin indirdiği darbenin ardından Altın Orda, Doğu Avrupa'da ikinci sınıf bir devlet konumuna düştü. Ancak Edigey Mirza idaresinde Altın Orda'nın 1408 yılında Moskova üzerine gerçekleştirdiği akın, devletin gücünü telafi eder konuma geldiğini gösteriyordu.⁸³ Yine de bu başarı uzun süreli olmadı. Zira bu tarihten sonra Altın Orda içinde karışıklıklar baş gösterdi. Edigey'in 1410 yılında başa geçirdiği Timur Han onun, devlet işlerine karışmasından rahatsız oluyordu. Bu nedenle Edigey'in etkisini kırmak için onun aleyhine hareket etti ve onu uzaklaştırmakta başarılı oldu.

⁷⁹ *Umdetü't-Tevarih*'te Toktamış'ın Edigey ile yaptığı savaşta mağlup olduktan sonra kaçarken atıyla birlikte uçurumdan düşüp öldüğünü kaydedilir. Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, **a.g.e.**, 60; Aynı şekilde Ötemiş Hacı da bu bilgiyi vermektedir: Mustafa KAFALI, **a.g.e.**, 95; Ancak Toktamış'ın 1405 yılında Timur'a elçi göndererek bir kez daha onun himayesi altına girmek istediğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır: George VERNADSKY, **a.g.e.**, 336.

⁸⁰ *"Timur Kutlug sözim, ong kol, sol kolning oğlanlarına, tümen, Edigey başlıg ming, yüz, on beglerige"* bkz. A. Melek ÖZYETGİN, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, 106.

⁸¹ İbn ARABŞAH, **Bozkırdan Gelen Bela Acaibu'l-Makdur fi Nevaib-i Timur**, Çev. D. Ahsen Batur, 150; Ayrıca Rus kroniklerinde Edigey hakkında şunlar yazılıdır: *"Bütün prensleri mağlup etmiş ve ülkeyi kendi eline geçirmişti. İsteddiği hanı tahta oturtabiliyordu."* A. Yu. YAKUBOVSKIY, **Altın Ordu ve Çöküşü**, 191.

⁸² Timur'un seferlerinin Altın Orda'nın yıkılmasındaki temel neden olmadığına dair görüş için bkz. Hayrunnisa ALAN, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri Ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", **Bilgi**, XXVII, 117-155, 2003.

⁸³ İlyas KAMALOV, **a.g.e.**, 109.

1411 yılında ise Toktamış Han'ın oğullarından⁸⁴ biri olan Celaleddin, Litvanya Knezi Vitovt'un desteği sayesinde Altın Orda tahtına oturmayı başardı.⁸⁵ 1412 ile 1419 arasında Edigey hakkında fazla malumat yoktur. Altın Orda tahtı için ise bu tarihlerde 7 han adayı arasında bir mücadele yaşanıyordu.⁸⁶

Edigey ile birlikte Altın Orda'nın yükselişi ve düşüşünü değerlendiren A. Yu. Yakubovskiy'e göre: "*Timur Kutlug'un (fiilen Edigey'in) iktidarı ele almasıyla Altın Orda kısa bir süre için yeniden kuvvetlenmişti; fakat bu, sönen bir ateşin son alevini teşkil ediyordu.*"⁸⁷ Gerçekten de Altın Orda, Edigey Mirza'nın ölümünü takiben parçalanma devrine girdi. Bu hadiseleri Istvan Vasary oldukça güzel bir şekilde değerlendirmektedir: "*Edigey'in 1419 yılında ölmesiyle birlikte Altın Orda'nın yekpare sureti kesin olarak ortadan kalktı... Mangıt boyunun Cengiz soyuna mensup olmayan kabiliyetli Edigey ise sadece inhitatı geciktirebildi; mamañih imparatorlukdaki adem-i merkezîyet temayülü ile iktisadî çöküşü durduramadı.*"⁸⁸ Timur'un darbelerinin verdiği zarar büyük olsa da tek başına devleti yıkmadı. Yaşanan fetret devirleri, Nogay, Mamay ve Edigey gibi kuvvetli mirzaların hanlara itaat etmek yerine taht kavgalarında sıkça yer almaları, güçlenen Rusya ve Kulikovo Muharebesi'ndeki mağlubiyet Altın Orda'nın zayıflayıp bütünlüğünün bozulmasına ve Kırım, Kazan, Astrahan, Sibir, ve Nogay Ordası gibi müstakil devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.⁸⁹

⁸⁴ Toktamış Han'ın altı oğlu bulunmaktadır. "*Celaleddin, Cabbar-Berdi, Kebek, Kerim-Berdi, Kadir-Berdi ve Gıyaseddin*". Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, **a.g.e.**, 57; Ebulgazi Bahadır Han ise Toktamış Han'ın 8 oğlu olduğunu kaydetmektedir. Ebulgazi BAHADIR HAN, **Şecere-i Türkî (Türk Şeceresi)**, 184; Toktamış oğullarının durumu hakkında İbn Arabşah şu bilgileri vermektedir: "*Celaleddin ve Kerim-Berdi Ruslara, Kebek ve diğer kardeşleri Sıgnak tarafına gittiler.*" İbn ARABŞAH, **a.g.e.**, 150.

⁸⁵ A. Yu. YAKUBOVSKİY, **a.g.e.**, 200.

⁸⁶ 1412-1419 yılları arasında tahta geçen hanlar ve darp ettirdikleri paralar için bkz. Nurettin AĞAT, **Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Katalogu (1250-1502)**, 116.

⁸⁷ A. Yu. YAKUBOVSKİY, **a.g.e.**, 192.

⁸⁸ Istvan VASARY, "Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele", Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX/1, 327.

⁸⁹ İlyas KAMALOV, "Toktamış Han ve Altın Orda'nın Parçalanmasındaki İlk Adımlar", **Avrasya Fatihî Tatarlar**, 115.

1.2. Uluğ Muhammed Han ve Kazan Hanlığı

1.2.1. Uluğ Muhammed Döneminde Altın Orda (1419-1422/1428-1437)

1419 yılında Edigey Mirza'nın tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Altın Orda'nın idaresi Uluğ Muhammed Han'ın eline geçti.⁹⁰ Ancak onun hâkimiyeti Altın Orda sahasının her tarafında kabul görmedi. Uluğ Muhammed'in idaresindeki bölge Altın Orda'nın batı tarafını kapsıyordu.⁹¹ Fakat onun batıdaki hâkimiyeti dahi sağlam değildi. Zira Edigey'in ölümünün ardından Uluğ Muhammed'in kuzeni Devlet Berdi, Kırım'da hâkimiyet kurma mücadelesinde yer aldı ve 1421 yılında bunu başardı.⁹² Ancak Devlet Berdi bu başarı ile yetinmek istemiyordu. Onun hedefi Saray tahtını da elde etmektir. Altın Orda topraklarının doğu kısmını elinde tutan Barak b. Koyruçak da Saray tahtı için yapılan mücadeleye dâhil oldu. Taht mücadelesi sırasında Barak, Edigey Mirza'nın büyük oğlu Mansur'dan ve Uluğ Bey'den destek görüyordu. Onların yardımları sayesinde de 1422 yılında Uluğ Muhammed Han'ı mağlup etti ve tahtı ele geçirdi.⁹³ Uluğ Muhammed Han da mağlup olduktan sonra Litvanya'ya kaçtı.⁹⁴

14 Mart 1428 tarihinde Uluğ Muhammed Han tarafından Osmanlı Padişahı II. Murat'a gönderilen bitikte şu ifadeler yer almaktadır: *“Evvelki yıl Allah'ın yardımı ile asker yürüyüp gidip, Barak ve Mansur'u kaçırdık, Tanrı tahtı ülkeyi bize verdi.*

⁹⁰ Mustafa KAFALI, *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*, 97; Hacı Abdülğaffar KIRIMİ, “Umdetü't-Tevarih”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 81.

⁹¹ G. VERNADSKIY, *Moğollar ve Ruslar*, 348; İlyas KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya - Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, 112.

⁹² 1419 ile 1421 yıllarında Kırım'da bastırılan paraların üzerinde Bek Sufi adlı bir hanın ismi yazılıdır. 1421-1422 yılına ait bir paranın bir yüzünde Bek Sufi, diğer yüzünde ise Devlet Berdi'nin ismi yer almaktadır. 1422 yılından sonraki bir parada ise yalnızca Devlet Berdi'nin adı bulunmaktadır. Bu durumda Devlet Berdi'nin 1421 yılında Kırım'da Bek Sufi adına idareyi ele aldığı ve 1421-1422 yılında Kırım'a tam olarak hâkim olduğu görülmektedir. 1419-1422 yıllarında Kırım'da bastırılan paralar hakkında bkz. K. HROMOV, “O Pravlenii Cuçidsikih Hanov v Krimu v 1419-1422 gg. Po Numizmatičeskim Dannım”, *Desyataya Vserossiyskaya Numizmatičeskiye Konferatsiya*, 92-94.

⁹³ Hacı Abdülğaffar KIRIMİ, *a.g.e.*, 85; M. KAFALI, *a.g.e.*, 97; V. V. BARTHOLD, *Uluğ Beğ ve Zamani*, Çev. İsmail Aka, 79.

⁹⁴ İlya V. ZAYTSEV, “Pismo Zolotoordinskogo Hana Ulug-Muhammeda Osmanskomu Sultanu Muradu II: Osmanskaya Imperiya, Zolotaya Orda i Gosudarstva Vostočnoy Evropı v Kontse XIV-Pervoy Treti XV Veka”, *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, 55-56.

Onlar da böylece kendi illerini alarak kaçıp yürüyüp gittiler."⁹⁵ 9 Eylül 1429 tarihli bir mektubunda Litvanya Knezi Vitovt, Livonya'daki Töton şövalyelerine şunları yazıyordu: "*Muhammed Han, kardeşimiz, bize yazdı ki, o şimdi tüm hanlığa ve Orda'ya hükmediyor ve bizimle sağlam bir ittifak kurmayı teklif ediyor.*"⁹⁶ Bu iki mektuptan Uluğ Muhammed Han'ın 1427 yılında Altın Orda tahtını yeniden elde ettiği ve bu başarısını Litvanya Knezi Vitovt'a borçlu olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷ Onun bu hâkimiyeti yalnızca Saray ve çevresinde kalmadı. Uluğ Muhammed Han, Kırım'ı da ele geçirerek batıdaki rakiplerinden kurtuldu.⁹⁸

Tahta yeniden oturmasının ardından Uluğ Muhammed Han, Altın Orda'nın uluslararası arenadaki itibarını arttırmaya başladı. 1428 yılında Osmanlı padişahına gönderdiği bitiği buna bir örnek teşkil ediyordu.⁹⁹ Bu bitiğin yanı sıra 29 Nisan 1429 tarihinde Uluğ Muhammed Han'ın elçileri Mısır'a gidip burada görüşmeler yaptılar. Uluğ Muhammed Han aynı zamanda Moskova'daki taht mücadelesine de müdahale etti ve 1431 senesinde II. Vasiliy'in tahta oturmasını sağladı. Diğer taraftan Uluğ Muhammed Han, Lehistan-Litvanya tahtı için mücadele eden Svidrigaila'nın yanında yer aldı ve 1431 ile 1433 yılları arasında tahtı elde etmesi için ona askerî yardımda dahi bulundu.¹⁰⁰

⁹⁵ Akdes Nimet KURAT, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler**, 14; A. Melek ÖZYETGİN, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, 139.

⁹⁶ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 56.

⁹⁷ Litvanya Knezi Vitovt, Altın Orda üzerinde hâkimiyet kurmak istiyordu. Bu nedenle tahta çıkmak isteyen adaylara destek oluyordu. Vitovt, Altın Orda'daki taht mücadelelerinde ilk olarak Toktamış'ı Edigei'ye karşı destekledi. Ancak 1399 yılında mağlup olarak çekilmek zorunda kaldı. 1427 yılında ise Uluğ Muhammed'in Altın Orda tahtına oturmasına yardımcı oldu. Vitovt aynı zamanda Hacı Giray'ın da Kırım tahtına oturması için destek verdi. Lehistan-Litvanya ile Altın Orda ve hanlıklar arasındaki ilişkiler için bkz. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, "Otnoşeniya Tatarskih Gosudarstv s Polşey-Litvoy", **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, 110-115; Vitovt'un Tatarlar arasında itibarı çok yüksekti. 1557 yılında Hacca gitmek amacıyla yola çıkan ve İstanbul'a da uğrayan Lehistanlı bir Tatar, Vitovt'u Müslümanların "hamisi ve hayırhahı" olarak zikrediyor ve onun anısına bir bayram düzenlediklerini belirtiyordu. Risale hakkında bkz. M. Tayyip GÖKBİLGİN, "Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risale - Risale-i Tatar-ı Leh", **İÜFTED**, 121-130.

⁹⁸ V. D. SMİRNOV, **Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka**, 179; A. Nimet KURAT, **a.g.e.**, 27.

⁹⁹ A. Nimet KURAT, **a.g.e.**, 11; A. Melek ÖZYETGİN, **a.g.e.**, 138-139.

¹⁰⁰ Bu dönem hakkında detaylı bilgi için bkz. İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 49-65; İlya V. ZAYTSEV, "Tatarskie Yurtı i Osmanskaya İmperiya", **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, 93-100; Uluğ Muhammed Han zamanında Moskova ile münasebetler için bkz. İlyas KAMALOV, **a.g.e.**, 112-117.

Uluğ Muhammed Han Litvanya gibi bir dış desteğe sahip olmasının yanı sıra içerde de Şirin, Mangıt ve Kongrat boyları tarafından destekleniyordu. Ancak Moskova tahtı konusundaki kararı, han ile boylar arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Tegene Mirza'nın desteklediği Yuriy yerine II. Vasiliy'in Büyük Knez ilan edilmesi iki tarafın arasını bozdu. Bunun üzerine Şirin Beyi Tegene ve hana kırıgın olan Kongrat Beyi Haydar, Uluğ Muhammed Han'ı bırakıp Kırım'a gittiler.¹⁰¹ Mangıt Beyi Nevruz ise Uluğ Muhammed Han'ın rakibi olan Küçük Muhammed'in tarafına geçti. Bunların yanı sıra hanın Lehistan-Litvanya'dan gelen dış desteği de sona erdi. 1433 yılında Svidrigaila, Uluğ Muhammed Han'ın bir diğer rakibi olan Toktamış'ın torunu Seyyid Ahmet ile ittifak kurdu.¹⁰² Han, Küçük Muhammed ile mücadelesinde bu tarihten sonra yalnız kaldı ve yapılan birçok savaşın ardından sorunu diplomatik yollarla çözmeye karar verdi. Bunun üzerine 1432-1433 yılında iki taraf arasında yapılan antlaşmaya göre Saray ve Astrahan Küçük Muhammed'e bırakıldı. Uluğ Muhammed Han'ın payına ise Kırım düştü.¹⁰³ Ancak Uluğ Muhammed Han Kırım'da da uzun süre tutunamadı. 1433 yılında Seyyid Ahmet, Kongrat Haydar ile anlaşarak Uluğ Muhammed'i mağlup etti. 1436 senesinde Küçük Muhammed'in hücumunun ardından ise Uluğ Muhammed Han bölgeden ayrılarak Belev'e çekilmek zorunda kaldı.¹⁰⁴

1.2.2. Kazan Hanlığı: Kuruluşu ve Gelişimi (1437-1445)

Uluğ Muhammed Han, Belev'e çekilmesinin ardından ilk olarak II. Vasiliy'e elçilerini gönderdi ve ondan Rusya topraklarına yerleşmesine izin vermesini rica etti. Uluğ Muhammed Han'ın yanında sadece 3.000 kişi bulunduğu için II. Vasiliy, onun ne kuvvetli bir müttefik ne de tehlikeli bir düşman olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle II. Vasiliy, ondan Belev'i terk etmesini talep etti. Uluğ Muhammed Han'ın bu talebi yerine getirmemesi üzerine ise II. Vasiliy, onu Belev'den güç kullanarak

¹⁰¹ Rızaeddin FAHREDDİN, *Altınordu ve Kazan Hanları*, 79-80.

¹⁰² İlya V. ZAYTSEV, *a.g.e.*, 59; Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Kırmskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 17-18.

¹⁰³ Hacı Abdülgaflar KIRIMÎ, "Umdetü't-Tevarih", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 93-94; V. D. SMİRNOV, *a.g.e.*, 206-207.

¹⁰⁴ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 21; İlya V. ZAYTSEV, *a.g.e.*, 59.

çıkarmak istedi. Bunun üzerine Dmitriy Şemyaka ile Dmitriy Krasniy idaresindeki 40.000 kişilik büyük bir orduyu hanın üzerine gönderdi.¹⁰⁵ Han, bu derece büyük bir orduya karşı koyamayacağını düşünerek meseleyi uzlaşma yoluyla çözmek istedi. Bu amaçla elçilerini II. Vasiliy'in huzuruna gönderdi. Yapılan görüşmelerde han, barış sağlandığı takdirde Moskova topraklarına herhangi bir zarar vermeyeceğine ve ondan asla vergi toplamayacağına dair söz verdi. Ayrıca oğullarını da rehin olarak Moskova Büyük Knezi'nin yanına gönderebileceğini bildirdi.¹⁰⁶ Buna karşılık Moskova tarafı uzlaşmaya niyetli değildi. Uluğ Muhammed Han'ın ve yanında bulunan az sayıdaki askerlerin 40.000 kişilik bir orduya karşı şansları olmadığı düşünülüyordu.¹⁰⁷ Bunun üzerine Uluğ Muhammed Han savaşa hazırlandı ve 5 Aralık 1437 tarihinde iki taraf karşı karşıya geldi. Belev'de meydana gelen bu savaşta sayı üstünlüğü bulunmasına rağmen Moskova ordusu ağır bir yenilgi aldı.¹⁰⁸

Kazanskaya İstoriya'nın yazarının belirttiğine göre Belev zaferinin ardından Uluğ Muhammed Han, eski Kazan'ın yakınlarında, eskisinden daha müstahkem bir şehir kurdu. Kurulan bu şehre Altın Orda'dan, Astrahan'dan, Azov'dan ve Kırım'dan birçok kişi geldi. Böylece "*Kötü bir ağaç olan Altın Orda'dan kötü bir dal "Kazan" yetiştirdi ve başka bir orda hanından olma acı bir meyve verdi.*"¹⁰⁹ M. Hudyakov'a göre Uluğ Muhammed Han, zaferin ardından kendisine bir başkent aradı. Hanın fikri eski Bulgar Devleti'ni canlandırmaktı. Ancak bu tarihlerde Bulgar şehri harap durumda olduğu için Uluğ Muhammed Han onun yerini alan Kazan'a gitti ve bu şehri başkent yaptı. Bu suretle 1437 yılında Kazan Hanlığı'nı kurdu.¹¹⁰ N. M. Karamzin, Henry H. Howorth ve A. N. Kurat'ın görüşleri de Uluğ Muhammed Han'ın Belev zaferinin ardından Kazan'a geldiği ve bu tarihte hanlığı kurduğu

¹⁰⁵ **Kazanskaya İstoriya**, 51; PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo**, 460; Şahabeddin MERCANİ, **Müstefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, Çev. Mustafa Kalkan, 127.

¹⁰⁶ PSRL XXI/2, 460; **Kazanskaya İstoriya**, 50-51; J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 24.

¹⁰⁷ PSRL XXI/2, 460; J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 24; Serkan ACAR, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)**, 94.

¹⁰⁸ PSRL XXI/2, 460; **Kazanskaya İstoriya**, 52.

¹⁰⁹ **Kazanskaya İstoriya**, 53.

¹¹⁰ M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 8-9.

yönündedir.¹¹¹ Bu görüşe karşılık olarak Kazan Hanlığı'nın kuruluşunun 1437 yılında değil, 1445 yılında olduğu yönünde farklı bir görüş bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlar aynı zamanda Kazan Hanlığı'nın kurucusunun Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Mahmutek olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşün temelinde Uluğ Muhammed Han'ın Kazan hanı olarak değil, Saray tahtından uzaklaştırıldıktan sonra “yurt”suz bir şekilde Rusya ile savaşa giriştiği ve burada kışladığı yatmaktadır. Bu nedenle Kazan şehrinin Mahmutek tarafından ele geçirildiği 1445 yılına kadar Kazan Hanlığı'ndan söz edilemez.¹¹² J. Pelenski'ye göre ise bu iki tarih de Kazan Hanlığı tarihi ile doğrudan bağlantılıydı. Bu nedenle ona göre Kazan Hanlığı'nın kuruluşunu kesin bir tarihle belirlemek yerine 1438 ile 1445 yılları arasındaki bir süreç olarak görmek gerekmektedir.¹¹³ Hangi görüş kabul edilirse edilsin, 1437-1438 yılında Uluğ Muhammed Han'ın Moskova'ya karşı faaliyetleri Kazan Hanlığı'nın temellerinin atılmasını sağladı.

Belev zaferinden 2 yıl sonra Uluğ Muhammed Han yeniden Moskova üzerine hareket etti. 3 ile 13 Haziran tarihleri arasında Moskova'yı kuşattı. Ancak bir sonuç alamayacağını görünce şehrin etrafını yağmalayıp ateşe verdikten sonra kuşatmayı kaldırdı.¹¹⁴ 1439 yılı akınından sonra Uluğ Muhammed Han ile II. Vasiliy arasında 5 yıl boyunca herhangi bir sorun yaşanmadı. 1445 yılında ise Uluğ Muhammed Han Rusya üzerine yeni bir akına hazırlandı ve bu amaçla oğlu Mahmutek ile Yakup'u bölgeye gönderdi. Onlar Rusya topraklarında hızlıca ilerledikten sonra Suzdal'a geldiler ve burada 7 Temmuz 1445 tarihinde Moskova ordusu ile savaştılar. Bu savaşta Moskova ordusu yine mağlup oldu. Mahmutek ve Yakup bu savaşta II. Vasiliy'i esir aldılar ve onu Uluğ Muhammed Han'ın huzuruna getirdiler. Bu zafer Kazan Hanlığı'nın ve Uluğ Muhammed Han'ın Moskova üzerindeki askerî ve politik

¹¹¹ N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo*, V, 273; H. H. HOWORTH, *History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century*, Part II, 6; A. Nimet KURAT, “Kazan Hanlığı (1437-1556)”, *DTCFD*, XII/3-4, 227.

¹¹² Bu görüş hakkında bkz. S. H. ALİŞEV, “Kazan Hanlığı: Kuruluşu ve Gelişmesi”, Çev. İlyas Kamalov, *Avrasya Fatihî Tatarlar*, 126-127; Anvar AKSANOV, “Kazanskoe Hanstvo”, *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen*, IV, 146-150.

¹¹³ J. PELENSKI, *a.g.e.*, 23-24; Ayrıca bkz. Serkan ACAR, *a.g.e.*, 92-93.

¹¹⁴ *Kazanskaya İstoriya*, 53; PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo*, 460.

üstünlüğünü gösteriyordu.¹¹⁵ Bununla birlikte Uluğ Muhammed Han daha büyük bir başarı elde etme fırsatı bulamadan 1445 yılında öldü.¹¹⁶

1.3. Kırım Hanlığı'nın Teşekkülü ve Gelişimi

1.3.1. Hacı Giray Han ve Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu (1441)

Hacı Giray, Batu Han'ın kardeşi Tokay Timur'un¹¹⁷ soyuna dayanıyordu. Onun hakkındaki bilgilere göre Hacı Giray, Litvanya'da, Trakai'da dünyaya geldi.¹¹⁸ Onun dedesi Taş-Timur,¹¹⁹ Timur ile Toktamış arasındaki mücadelede Toktamış'ın tarafında yer aldı. Ancak Toktamış mağlup olunca Taş-Timur yerinden oldu ve onun oğulları Gıyaseddin¹²⁰ ve Devlet Berdi ise Toktamış ile birlikte Litvanya'ya

¹¹⁵ J. PELENSKI, *a.g.e.*, 25.

¹¹⁶ *Kazanskaya İstoriya*'nın yazarına göre Uluğ Muhammed Han, büyük oğlu Mahmutek tarafından öldürüldü. Aynı zamanda Mahmutek, küçük kardeşi Yakup'u da öldürdü. **Kazanskaya İstoriya**, 53; Ancak bu kayıta bazı hatalar bulunmaktadır. Zira Yakup'un 1446 yılında kardeşi Kasım ile birlikte II. Vasiliy'e yardıma gittiği ve 1452 yılında ise Ruslarla beraber Kokşenga'ya gittiği bilinmektedir. Bkz. M. HUDYAKOV, *a.g.e.*, 16; İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 38.

¹¹⁷ Ebülğazi Bahadır Han'ın verdiği bilgilere göre Mengü Timur'un (1266-1281), Tokay Timur'un oğlu Oran Timur'a Kırım'ın idaresini vermesiyle birlikte onun neslinin Kırım'daki hâkimiyeti başladı. Ebülğazi BAHADIR HAN, **Şecere-i Türkî (Türk Şeceresi)**, 179; 1333-1334 yılları arasında Kırım'da bulunan İbn Battuta ise yine Tokay Timur neslinden Köneç oğlu Tölek Timur'un Kırım'da bey olarak bulunduğunu belirtmektedir. İbn BATTUTA, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, 313.

¹¹⁸ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 11; Oleksa HAYVORONSKIY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Kırmskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 13; H. H. HOWORTH, **History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century**, Part II, 448; J. Von HAMMER-PURGSTALL, **Kırım Hanları Tarihi**, 30; Z. V. TOGAN, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, 353.

¹¹⁹ Taş-Timur, Hacı Giray'ın dedesiydi. O, 1395 yılında kendi adına para bastırarak Kırım'da bağımsız bir han olduğunu ilan etti. Bununla birlikte ona ait başka bir paranın üzerinde Toktamış Han'ın adı da yazılıdır. Bu durum Taş-Timur'un Toktamış'ı büyük gördüğünü gösteriyordu. O, 1395 yılında Timur ile olan savaşında Toktamış'ın tarafında yer aldı. Ancak Toktamış mağlup olunca Kırım'daki hâkimiyeti son buldu. Taş-Timur hakkında bkz. Muzaffer ÜREKLİ, **Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, 4-5; N. AĞAT, **Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Katalogu 1250-1502**, 106; Halil İNALCIK, "Giray", **EI**, II, 1112; V. D. SMİRNOV, **Krimskoe Hanstvo Pod Verhovostvom Otomanskoj Porti Do Naçala XVIII Veka**, 146.

¹²⁰ Gıyaseddin, Hacı Giray'ın babasıydı. O, muhtemelen 1399 yılında gerçekleşen Vorskla Savaşı'nda öldü. Halil İnalçık'a göre Gıyaseddin bir süreliğine Kırım'da hanlık sürmüş olabilir. Zira Hacı Giray'a ait paralarda o, "Gıyaseddin Han" olarak zikrediliyordu. Ayrıca Ebülğazi Bahadır Han da "Gıyaseddin Han" diye zikrediyordu. Halil İNALCIK, "Hacı Giray I", **İA**, C. V/I, 26; Oleksa Hayvoronskiy'e göre ise Gıyaseddin hiçbir zaman tahta oturmamış. Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 14.

kaçtılar.¹²¹ Bununla birlikte Toktamış taht için mücadele etmeye son vermedi ve 1399 yılında Litvanya Knezi Vitovt'tan destek alarak Edigey'e yeniden meydan okudu. Ancak Toktamış mağlup oldu ve onun destekçilerinden olan Gıyaseddin ise muhtemelen bu savaşta öldü.¹²² Bu suretle 1419 yılında Edigey Mirza ölünceye dek Kırım'ın idaresi onun ve onun desteklediği hanların eline geçti.

Oleksa Hayvoronskiy'in belirttiğine göre, babası Gıyaseddin'in ölümünden sonra Hacı Giray'ın durumu hakkında iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Hacı Giray henüz küçüktü. Toktamış Han mağlup olduğunda savaş meydanında bulunuyordu ve Gıyaseddin'in hizmetkârlarından biri tarafından kurtarıldı ve Hacı Giray yetişkinlik çağına gelene kadar onu sakladı.¹²³ Diğer rivayete göre ise Hacı Giray canını zar zor kurtardı, yaklaşık 6-7 yıl bozkırda dolaştı ve bir sufünin¹²⁴ yanına giderek burada geçimini sağlamaya çalıştı.¹²⁵

Kaynaklara göre Hacı Giray'ın Kırım tahtını elde etmeye yönelik ilk girişimi 1428 yılında Litvanya Knezi Vitovt'un yardımıyla gerçekleşti.¹²⁶ Hacı Giray sahneye

¹²¹ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 14.

¹²² Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 11; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 15.

¹²³ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 14-15.

¹²⁴ Kaynaklarda adı geçen bu sufi Devlet Geldi idi. Bu sufi, "Giray" kabilesine mensuptu ve ona saygı duyduğu için Hacı Giray, kendisine "Giray" lakabını aldı. Bkz. Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 11; Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, Haz. Erdoğan Aksoy, 1-4; Hacı Abdülgaflar KIRIMİ, "Umdetü't-Tevarih", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 96; J. von Hammer-Purgstall'e göre kaynaklarda "Giray" adında bir kabileye rastlanmadığı için bu bilgiye şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Ona göre "Giray" lakabının menşei şöyle idi: "*Giray Tatar padişahlarının soyadıdır, Muhammed Giray, Selim Giray gibi; her ülkenin her padişahı, biri diğerinden ayırt edilebilir diye, bu şekilde özel isme sahiptir. O nedenle Tatarların padişahı Giray, İranlılarınsı Kısra ve Key olarak adlandırılır...*" J. V. HAMMER-PURGSTALL, **a.g.e.**, 31; A. Nimet Kurat'a göre ise bu lakap "Giray" yerine "gery" şekliyle kullanılmalıdır. Ayrıca bu lakap muhtemelen Moğolca bir unvandı. A. Nimet KURAT, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, 209; V. D. Smirnov ise "Giray" lakabının Yunanca "Kúptoc"den gelme ihtimalinin bulunduğunu belirtmektedir. Kúptoc, efendi, hükümdar anlamlarına geliyordu. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 238, Dipnot 1; Halil İnalçık ise "Giray" lakabının Kirey, Kerey'den bozma olduğunu ileri sürmektedir. Onun belirttiğine göre Hacı Giray'ın atalığı Kirey boyundandı ve Hacı Giray, ona duyduğu saygı nedeniyle bu lakabı kullanmaya başladı. Halil İNALCIK, "Giray", **EI**, II, 1112.

¹²⁵ Halim GİRAY, **a.g.e.**, 11; Seyyid Mehmed RIZA, **a.g.e.**, 1-4.

¹²⁶ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 11; V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 226; Hasan Ortekin'e göre Uluğ Muhammed'in 1420 yılında Kuzey İdil'e çekilmesiyle birlikte Hacı Giray Kırım Hanlığı'nı kurdu. 1429 yılında ise Kırım Hanlığı resmen tanındı. Hasan ORTEKİN, **Kırım Hanlarının Şeceresi**, 9.

çıkmadan önce Kırım'da onun amcası Devlet Berdi¹²⁷ bulunuyordu. Saray'daki taht ise Uluğ Muhammed'in elindeydi. Taht için mücadele eden bir diğer aday ise Barak idi.¹²⁸ Devlet Berdi, Barak ile Uluğ Muhammed arasındaki mücadeleyi yakından takip etti. Barak'ın Uluğ Muhammed'i Saray şehrinden uzaklaştırmasıyla birlikte Devlet Berdi, Barak'ın üzerine hareket etti ve 1427 yılında şehri ele geçirdi. Ancak Devlet Berdi'nin uzun süre hâkimiyet sürdürmesi mümkün olmadı ve Kırım'ın idaresini dahi kaybetti.¹²⁹ Oleksa Hayvoronskiy'e göre Hacı Giray, bu seferler sırasında amcasının yanında yer almış olabilir.¹³⁰ Ancak 1428 yılında Hacı Giray'ın, Kırım'da hâkimiyet kurma düşüncesi bulunuyorsa da bunu hayata geçiremedi. Litvanya'dan dönen Uluğ Muhammed 1428 yılında Kırım'ı ele geçirdi. Hatta o, tüm Altın Orda sahasına hâkim oldu.¹³¹

D. Kolodziejczyk'in belirttiğine göre 1433 ile 1436 yılları arasında Altın Orda tahtı için üç kişi mücadele ediyordu. Bunlardan ilki Uluğ Muhammed Han, ikincisi Toktamış Han'ın torunu Seyyid Ahmet, üçüncüsü ise Timur Kutlug'un oğlu Küçük Muhammed idi.¹³²

Hacı Giray ise bu dönemde taht mücadelelerinden uzak durdu. O, Litvanya'ya çekildi ve onun idaresine Lida şehri verildi.¹³³ Kırım ve Altın Orda tahtına ise 1433 yılından itibaren Seyyid Ahmet Han hâkim oldu. Seyyid Ahmet, hanlığı sırasında Şirin boyu yerine Kongrat boyuna yakın durdu. Litvanya'da yaşanan karışıklık

¹²⁷ Oleksa HAYVORONKİY, **a.g.e.**, 15; K. HROMOV, "O Pravlenii Cuçidsikih Hanov v Kırımı v 1419-1422 gg. Po Numizmatičeskim Dannım", **Desyataya Vserossiyskaya Numizmatičeskaya Konferatsiya**, 92-94.

¹²⁸ V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 179; A. Nimet KURAT, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarlık ve Bitikler**, 27.

¹²⁹ Astrahan'da 1427 yılında Devlet Berdi adına bastırılmış paralar bulunmaktadır. Ancak bu tarihten sonra onun adına rastlanmamaktadır. Bu nedenle o, muhtemelen bu hadiselerin ardından öldü. Onun adına bastırılan paralar için bkz. N. AĞAT, **a.g.e.**, 118.

¹³⁰ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 16.

¹³¹ İlya V. ZAYTSEV, "Pismo Zolotoordinskogo Hana Ulug-Muhammeda Osmanskomu Sultanu Muradu II: Osmanskaya İmperiya, Zolotaya Orda i Gosudarstva Vostočnoy Evropı v Kontse XIV-Pervoy Treti XV Veka", **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 56.

¹³² Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 12.

¹³³ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 18; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 11-12.

döneminde ise Altın Orda tahtına çıkmasına yardım eden Svidrigaila'yı destekledi.¹³⁴ Svidrigaila'nın rakibi Sigismund'un destekçisi ise Hacı Giray idi. Aynı zamanda Kırım'daki Şirin boyunun karaçibeyi Tegene Mirza da Hacı Giray'dan yanaydı. Litvanya meselesinin Sigismund'dan yana çözülmesi ve Kongrat Haydar'ın ölümü ile birlikte Seyyid Ahmet'in Kırım'da tutunması zora girdi. Seyyid Ahmet'in han olmasını istemeyenler Taş-Timur soyundan bir han getirmeyi düşünerek Litvanya'ya elçiler gönderdiler. Bu görüşmelerin ardından Lehistan Kralı Kazimir, Hacı Giray'ı Lida'dan Kiev'e davet etti. Ardından da onu Kırım'a gönderdi. Bu suretle Hacı Giray 1441 yılında Kırım'da han oldu ve yeni bir hanlığın temellerini attı.¹³⁵

1.3.2. Kırım'da Kargaşa Dönemi ve Osmanlı Hâkimiyeti'nin Tesisi (1466-1478)

Hacı Giray 1466 yılına kadar Kırım tahtında kaldı. Onun ölümünün ardından Hacı Giray'ın büyük oğlu Nur Devlet, Kırımli beyler tarafından han olarak seçildi.¹³⁶ Kardeşi Mengli Giray ise onun hanlığını tanımak istemedi. Mengli Giray, ağabeyine karşı hareket ederek 1467 yılında Kırk-Yer'e hâkim oldu.¹³⁷ Ancak o, burada uzun süre tutunamadı ve ağabeyi Nur Devlet tarafından uzaklaştırıldı.¹³⁸ Nur Devlet,

¹³⁴ V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 207; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 12.

¹³⁵ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.** 19; Hacı Giray'ın Kırım Hanlığı'nı kurduğu tarih tartışma konusudur. Bazı tarihçilere göre Kırım Hanlığı 1449 yılında kuruldu. A. Yu. YAKUBOVSKİY, **Altın Ordu ve Çöküşü**, 208; Bazı kaynaklarda ise 1443 yılı Kırım Hanlığı'nın kurulduğu tarih olarak gösterilmektedir. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 227; Alan FISHER, **Kırım Tatarları**, 16-17; Ancak Hacı Giray adına basılan ilk paraların 1441 yılına ait olması Kırım Hanlığı'nın kuruluş tarihi olarak 1441 yılının kabul edilmesinin daha uygun olduğunu göstermektedir. Muzaffer ÜREKLİ, **Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, 11; Darisuz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 11; A. Nimet KURAT, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, 207; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 19.

¹³⁶ Hacı Giray'ın oğullarının sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Ebülğazi Bahadır Han'a göre Hacı Giray'ın 8 oğlu vardı. Ebülğazi BAHADIR HAN, **Şecere-i Türkî (Türk Şeceresi)**, 184; Abdullah b. Rıdvan'a göre ise Hacı Giray'ın 12 oğlu vardı. Abdullah b. RIDVAN, **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, 66; Anlaşılan Hacı Giray'ın oğulları arasında en büyüğü Nur Devlet idi. Mengli Giray ise onun altıncı oğluydu. Bkz. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 330; İlya V. ZAYTSEV, "Krimskoe Hanstvo", **İstoriya Tatar s Drevneysih Vremen**, IV, 253.

¹³⁷ Hasan ABDULLAHOĞLU, "Birinci Mengli Giray Han Yarlığı", **Türkiyat Enstitüsü Mecmuası**, C. IV, 99-109; A. Melek ÖZYETGİN, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, 145-146.

¹³⁸ Kırk-Yer'de ilk olarak kimin hâkimiyet kurduğu tartışma konusudur. Bu konu üzerindeki bir görüş ilk olarak Mengli Giray'ın Kırım tahtına oturduğu yönündedir. İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 254; Bir diğer görüş ise geleneklere göre önce yaşça büyük olan Nur Devlet'in tahta oturduğu, sonrasında ise Mengli Giray'ın mücadeleye dâhil olduğu yönündedir. Bkz. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 251; Oleksa

Kırım'daki hâkimiyetini pekiştirmek istiyordu. Bu nedenle dış destek aradı ve 17 Eylül 1467 tarihinde elçisini Lehistan'a göndererek iki devlet arasındaki iyi ilişkileri devam ettirmek istediğini iletti.¹³⁹ Mengli Giray ise mücadeleden mağlup ayrıldıktan sonra Kefe'ye çekildi ve burada kendisine destek aradı. O, Kefe'de Cenevizliler ve Şirin boyunun karaçibeyi Mamak ile anlaşıp tahtı ele geçirmek için yeniden mücadeleye girişti ve bunda başarılı olarak 1468 yılında tahta oturdu.¹⁴⁰ Nur Devlet ise mağlup olduktan sonra Kefe'ye giderek destek aradı. Ancak Nur Devlet, yardım almak için geldiği Kefe'de Cenevizliler tarafından hapsedildi.¹⁴¹

1473 yılında Mengli Giray Han'ın destekçisi olan Şirin boyunun karaçibeyi Mamak öldü. Bu gelişme Kırım Hanlığı tarihinin seyrini belirleyen önemli hadiselerin yaşanmasına neden oldu. Mamak'ın kardeşleri Kara Mirza ile Eminek Mirza,¹⁴² onun yerini almak için adaylardı. Bu mevki için Mengli Giray Han'ın tercihi Kara Mirza idi. Kara Mirza aynı zamanda Mengli Giray Han'ın kardeşi Haydar ile akrabalığı bulunması nedeniyle daha şanslı durumdaydı. Bu nedenle Eminek Mirza'nın desteğe ihtiyacı vardı. O, Cenevizlilerle görüşüp kendisini desteklemelerini istedi. Cenevizliler de Eminek Mirza'nın bu isteğini yerine getirerek Mengli Giray Han'dan, onu bu makama seçmesini talep ettiler. Bu suretle 1474

HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 41; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 17; Halil İNALCIK, "Yeni Vesikalara Göre Kırım'ın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Bulleten**, VIII/30, 200.

¹³⁹ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 18; V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 251.

¹⁴⁰ Halil İNALCIK, **a.g.m.**, 202; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 41; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 254; V. D. Smirnov'a ve A. N. Kurat'a göre ise Mengli Giray'ın Kırım'a yeniden hâkim oluşu 1469 yılında gerçekleşti. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 252; A. Nimet KURAT, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler**, 81.

¹⁴¹ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 42; Halil İNALCIK, **a.g.e.**, 202; Seyyid Mehmed Rıza'ya göre Nur Devlet bu mücadeleler sırasında kardeşi Keldi Bay tarafından öldürüldü. Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, 8; Ancak bu bilgi hatalıdır. Zira 1475 yılında Nur Devlet, yeniden Kırım tahtına çıktığı gibi 1486-1491 yılları arasında da Kasım tahtına oturdu. Nur Devlet zamanı Kasım Hanlığı hakkında bkz. Serkan ACAR, **Kasım Hanlığı (1445-1681)**, 73-80.

¹⁴² Eminek Mirza, Şirin boyunun 1474-1483 yılları arasındaki karaçibeyidir. O, Nur Devlet ile olan mücadelesinde Mengli Giray'ın tarafını tuttu ve 1469 yılında tahta geçmesini sağladı. 1475 yılında Mengli Giray Han ile arasında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle Osmanlı'yı bölgeye davet etti. Böylece Kırım'daki Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasında yardımcı oldu. Aynı zamanda 1478 yılında Mengli Giray'ın İstanbul'dan Kırım'a gönderilmesinde ve Kırım tahtına oturmasında rol oynadı. 1482 yılında Mengli Giray Han ile arası yeniden bozulunca bu sefer Orda hanlarının yanına sığındı. 1483 yılında han ile arası yeniden düzeline Kırım'a geri döndü. Aynı yıl içinde öldü ve onun yerini kardeşi Hacike (1484) aldı. Onun ardından ise oğlu Baraş (1484-1486) karaçibey oldu. Eminek hakkında bkz. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 547; Beatrice Forbes MANZ, "The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532", **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. II/3, 288-289.

yılında Eminek Mirza, ağabeyinin yerini alarak tudun¹⁴³ oldu.¹⁴⁴ Ancak bu mevki için mücadele sona ermiş değildi. Mamak'ın oğlu Seydak da babasının yerini almak istiyordu. Mamak'ın dul eşi ise verdiği mücadelesinde oğlunu destekliyordu ve Cenevizlilerle anlaşarak onu bu makama getirmeye çalışıyordu. Bu gelişmeler neticesinde Mengli Giray Han 1475 yılında Seydak'ı tudunluk makamına getirmek zorunda kaldı.¹⁴⁵ Eminek Mirza ise bu durumdan hoşnut kalmadı ve etrafına topladığı beylerle birlikte Mengli Giray Han'a karşı ayaklandı. Osmanlı padişahını da Kırım'a müdahale etmesi için bölgeye davet etti.¹⁴⁶

1475 yılında Fatih Sultan Mehmet, Kırım'dan gelen bu davet üzerine Gedik Ahmet Paşa'yı Osmanlı donanması ile birlikte bölgeye gönderdi. Osmanlı donanması kısa sürede Kefe dâhil olmak üzere yarımada Cenevizlilere ait bütün bölgeleri ele geçirdi. 1475 yılında Eminek Mirza'nın isyanı sırasında Kefe'ye kaçan ve Cenevizliler tarafından hapse atılan Mengli Giray Han ise hapisten kurtarılarak İstanbul'a gönderildi. Onun yerini kardeşleri, Nur Devlet ile Haydar aldı. 1476 yılında ise Kırım tahtına Seyyid Ahmet Han tarafından Canıbek¹⁴⁷ oturtuldu. İlya V. Zaytsev'in belirttiği üzere onun Kırım tahtını elde etmesi Uluğ Orda ile Kırım'ın birleşmesi anlamına geliyordu.¹⁴⁸ Ancak bu hâkimiyet uzun sürmedi ve Canıbek,

¹⁴³ Tudun, han adına Kefe ve çevresindeki Müslüman ahalinin işleriyle ilgilenirdi ve onlardan vergi toplardı. Tudun olarak atanmak için Kefe'deki Ceneviz konsülü ve han tarafından seçilmek gerekirdi. Tudun hakkında bkz. Beatrice Forbes MANZ, **a.g.m.**, 288; Halil İNALCIK, **a.g.m.**, 204.

¹⁴⁴ V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 266; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 45.

¹⁴⁵ Mengli Giray Han'ın tudunluk makamı için ilk tercihi Kara Mirza idi. Ancak Cenevizliler Seydak'ın bu makama getirilmesini, aksi takdirde Kefe'de zindanda bulunan Nur Devlet'i serbest bırakacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Mengli Giray Han, Seydak'ı bu makama tayin etti. Bkz. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 265; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 48-49.

¹⁴⁶ V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 265-266; Halil İNALCIK, **a.g.m.**, 205; Bazı kaynaklara göre Fatih Sultan Mehmet'i bölgeye davet eden Mengli Giray'ın bizzat kendisi idi. Bkz. Seyyid Mehmed RIZA, **a.g.e.**, 9; Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 17; Ahmet CEVDET PAŞA, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, 13; Kimi kaynaklar ise Fatih Sultan Mehmet'in Kırım'daki kargaşaya son vermek için Kırım'a müdahale ettiğini yazmaktadırlar. Bkz. Abdullah b. RIDVAN, **a.g.e.**, 67; Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, "Umdetü't-Tevarih", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 97.

¹⁴⁷ Canıbek'in kim olduğuna dair kesin bir yanıt yoktur. H. H. Howorth'a göre Canıbek, Seyyid Ahmet Han'ın yeğenydi. H. H. HOWORTH, **History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century**, Part II, 455; V. D. Smirnov'a göre ise o, Tatar hanzadelerinden biriydi. V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 287; İlya V. Zaytsev ise Canıbek'in kim olduğuna dair iki öneride bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Canıbek, Mahmud b. Küçük Muhammed'in oğluydu ve 1515-1521 yılları arasında Astrahan'da hanlık yaptı. Diğerini ise onun Küçük Muhammed'in neslinden Muzaffer diye birinin oğlu olabileceğine yöneliktir. Bkz. İlya V. ZAYTSEV, "Kırmskoe Hanstvo", **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, 254.

¹⁴⁸ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 254.

Kırım'dan uzaklaştırıldı. Onun yerini ise yeniden Nur Devlet ile Haydar aldı.¹⁴⁹ Hacı Giray'ın oğulları Kırım'da hâkimiyeti yeniden elde etmelerine rağmen yarımada karışıklık sona ermiş değildi. Bu sefer iki kardeş arasında mücadele baş gösterdi. Eminek Mirza ise bu sorunun çözümü için İstanbul'a bir mektup göndererek şunları yazdı: *“Nur Devlet ile Haydar'dan ötürü, epeyi eziyet, zahmet çekeriz. İki barişmazlar. Benim sözümlü tutmazlar. Savaş ve cenk etmeye adam yok, baş yok, o cihetle illerimiz başıboş gider. Onu şüphesiz biliniz. Şimdi beylerimiz de halkımız da Mengli Giray'ı isterler... Şimdi padişahım yardımınız olursa lütfedip yakın gelmeden önce, Mengli Giray'ı gönderseniz, hemen il bizimdir. Eğer acele edilmez ise il gider...”*¹⁵⁰ Fatih Sultan Mehmet de gelen bu talep üzerine 1478 yılında Mengli Giray'ı Kırım'a gönderdi. Bu suretle Mengli Giray Han'ın 1515 yılına kadar sürecek hanlık dönemi başladı.

¹⁴⁹ A. Melek ÖZETGİN, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, 156-157; Fevzi KURTOĞLU, “İlk Kırım Hanlarının Mektupları”, *Bellekten*, I/3-4, 647-648.

¹⁵⁰ A. Melek ÖZYETGİN, *a.g.e.*, 154; A. Nimet KURAT, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler*, 111.

II. BÖLÜM

KIRIM HANLIĞI İLE KAZAN HANLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BAŞLANGIÇ DEVRESİ (1486-1521)

2.1. Altın Orda'nın Ardılı Meselesi ve Kırım-Kazan Münasebetlerine Etki Eden Unsurlar

XV. asır, Altın Orda'nın bütünlüğünün bozulmasına ve Kırım, Kazan, Astrahan ve Sibir gibi her biri Çengiz soyundan gelme hanların idaresinde bulunan hanlıkların kurulmasına tanıklık etti. Ortaya çıkan bu hanlıkların her biri kendisini Altın Orda'nın esas mirasçısı olarak addediyordu. Birçok tarihçiye göre Astrahan Hanlığı, bu payenin hakikî sahibi idi. A. N. Kurat'ın ifadesine göre 1466 yılında Küçük Muhammed'in torunu Kasım'ın Astrahan şehrinde "han küterilmesi" ile birlikte Altın Orda'nın başkenti, Astrahan'a nakledildi.¹⁵¹ H. H. Howorth da Altın Orda'nın tüm ardılları arasında bu devletin gerçek varisi konumunda Astrahan Hanlığı'nın bulunması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵² İlya V. Zaytsev ise 1502 yılından sonra Astrahan'ın kurulduğunu ve onun "Taht İli"nin yerini aldığı görüşünü ileri sürmektedir.¹⁵³

Bu görüşlerin aynısı Kırım Hanlığı için de kullanılmaktadır ki, Kırım hanlarının bizzat kendileri ve bölgenin diğer hükümdarları bu görüşü doğrulayacak kanıtlar sunmaktadırlar. 1502 yılında Şeyh Ahmet Han'ın Sula Irmağı civarında mağlup edilmesinin ardından Altın Orda'ya bağlı boylar yavaş yavaş Mengli Giray Han'ın hizmetine girmeye başladılar.¹⁵⁴ Bu hadisenin ardından Mengli Giray Han

¹⁵¹ Akdes Nimet KURAT, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 274.

¹⁵² H. H. HOWORTH, *History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century*, Part II, 349.

¹⁵³ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 61-62.

¹⁵⁴ Leslie Collins'in verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Mengli Giray Han'ın ne bizzat kendisi Saray şehrini tahrip etti ne de bu amaçla asker gönderdi. Tüm hadise aslında Sula Irmağı civarında yaşandı ve Mengli Giray Han burada sadece Şeyh Ahmet'in "orda"sını mağlup etti. Bkz. Leslie COLLINS,

adına Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund'a gönderilen yazılı yeminde şu ifadeler yer alıyordu: *“Ben Tevkel (Tevekkel) Oğlan, hükümdarım Mengli Giray Han'ın ruhuyla, en yüce Tanrı ve bu kutsal Kuran üzerine yemin ederim ki, şu andan itibaren hükümdarımız Mengli Giray Han tüm sultanları, kardeşleri ve oğulları, oğlanları ve beyleri, bütün mirzaları ve kendisine tâbi olan iki “orda”nın: Uluğ Orda (Zavolskoye) ve Kırım (Perekopskoye) halkıyla birlikte...”*¹⁵⁵ Bunun yanı sıra resmî yazışma belgelerine göz atıldığı takdirde Mengli Giray Han'ın haleflerinin dahi kendileri için sıklıkla bu unvanı kullandıkları görülmektedir. Örneğin 21 Ekim 1520 tarihli Mehmed Giray Han'a ait bir vesikada onun şu ifadelerine tesadüf edilmektedir: *“Ulu Ordanung Ulu Hanı Deşt-i Kıpçak barça Moğol Padişahu Mehmed Giray Han...”*¹⁵⁶ 1527 yılında Saadet Giray tarafından Kral I. Sigismund'a hitaben yazılan yarlıkta ve Mayıs 1552 tarihli Devlet Giray Han tarafından Kral II. Sigismund'a gönderilen yarlıkta, bu iki han da kendilerinden *“Uluğ Orda'nın Uluğ Hanı”* şeklinde bahsediyorlardı.¹⁵⁷ Hatta Elhac Selim Giray Han'ın I. Petro'ya gönderdiği Muharrem 1116 (Temmuz/Ağustos 1704) gibi geç bir tarihe ait yarlıkta dahi şu sözlere rastlanmaktadır: *“Tengri Tebarek ve Taalaning rahmi ve inayeti milen Uluğ Orda ve Uluğ Yurt ve Taht-ı Kırım ve Deşt-i Kıpçakning...”*¹⁵⁸

Bu ifadeleri yalnızca Kırım hanları kullanmıyordu. Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund'a ait 5 Eylül 1513 tarihli bir belgede Mengli Giray Han'a hitaben şunlar yazılıydı: *“Kardeşimiz Uluğ Orda'nın Uluğ Hanı Mengli Giray'ın ataları, Toktamış Han ve diğer hanlar, ayrıca babası Hacı Giray Han ile...”*¹⁵⁹ Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (1645-1676) ait tarihsiz bir mektupta ise şu ifadeler yer almaktadır: *“Uluğ Orda'nın karındaşımız İslam Giray Han hazretlerine...”*¹⁶⁰ Yarlıklarda “Uluğ Orda”, “Uluğ Yurt” ve “Uluğ Ulus” terimlerine yer verilmesi Altın Orda mirasının

“On the alleged “destruction” of the Great Horde in 1502”, Haz. Anthony Bryer-M.Ursinus, **Manzikertto Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071- 1571**, 361-399.

¹⁵⁵ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 554.

¹⁵⁶ V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, **Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Ait Kaynaklar**, 2; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, a.g.e., 652.

¹⁵⁷ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, a.g.e., 665-669.

¹⁵⁸ V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, a.g.e.771.

¹⁵⁹ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, a.g.e., 580.

¹⁶⁰ V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, a.g.e., 413.

Kırım tarafından ele geçirildiğini vurgulamaya yönelikti.¹⁶¹ Kırım hanlarının ve onların çağdaşı hükümdarların bu unvanları Kırım için kullanmasını L. Collins farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Onun belirttiğine göre Altın Orda yıkılmadı, aksine Kırım Hanlığı'nın bünyesine girip bu hadiselerin ardından güçlenerek çıktı.¹⁶²

Mengli Giray Han, Uluğ Orda'nın mirasını ele geçirdiğini iki orda adına yemin ederek gösteriyordu. 1509 yılında ise *“Ben Toktamış gibi büyük bir han olacağım”* diyerek daha büyük bir hedefi olduğunu göstermektedir.¹⁶³ Onun izlediği yolu daha da ileriye taşıyacak olan kişi, oğlu Mehmed Giray idi. 1516 yılında Kasım tahtına Şah Ali Han oturunca, Kasım'ın eskiden kendi yurdu olduğunu dile getirerek hanlıkta hak iddiasında bulundu.¹⁶⁴ 1523 yılında ise Astrahan'ı ele geçirdikten sonra Astrahan tahtına oğlu Bahadır Giray'ı oturttu.¹⁶⁵ Görülüyor ki, Kırım hanlarının izlediği yol, Altın Orda'dan ayrılan parçaları kendi çatısı altında toplamak ve Giray Hanedanı etrafında birleştirmektir. Bu yol, Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkilerin seyrine de yön veriyordu. Zira Kırım hanları, Altın Orda'nın parçalarından biri olan Kazan'ı kendi yurtları olarak görüyorlardı. Osmanlı tahtına oturan Kanuni Sultan Süleyman'ı tebrik etmek amacıyla 1521 yılının Haziran ayında İstanbul'a gönderilen Rus elçisi Tretyak Gubin, Mehmed Giray Han'ın Kazan üzerindeki düşüncelerini şöyle ifade ediyordu: *“Hükümdarımız işitti ki, Mehmed Giray Han, Sultan'a yazdığı mektubunda kendi yurdu olarak addettiği Kazan'a, hükümdarımızın Mehmed Giray'ın düşmanı olan Şah Ali'yi han yaptığını ve hükümdarımızın onların camilerinin yıkılmasını, onların yerlerine Hristiyan kiliselerinin inşa edilmesini ve orada kilise çanlarının çalınmasını emrettiğini yazmış... Kazan'ı kendi yurtları olarak görerek haksız iddialarda bulunuyorlar, zira Kazan yurdu eski devirlerden beri onların değildi...”*¹⁶⁶ Mehmed Giray Han, kardeşi

¹⁶¹ Halil İNALCIK, “Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature”, **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society**, 387.

¹⁶² Leslie COLLINS, “On the alleged “destruction” of the Great Horde in 1502”, Haz. Anthony Bryer-M. Ursinus, **Manzikertto Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071- 1571**, 399.

¹⁶³ Leslie COLLINS, **a.g.m.**, 397; Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı**, 97.

¹⁶⁴ V. E. SROECKOVSKİY, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, 89.

¹⁶⁵ PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya**, 603.

¹⁶⁶ J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 70.

Sahib Giray Han'ın Kazan tahtına oturmasının ardından Moskova üzerine yapmayı planladığı seferi için Astrahan Hanı Canibek'e şunları yazıyordu: *“Moskova Knezi ile kardeş ve dosttuk; fakat ilk o bana ihanet etti. Kazan bizim yurdumuzdu, şimdi ise ona kendi elinde bulunan bir sultanı oturttu.”*¹⁶⁷

Sahib Giray Han (1532-1551), Kırım tahtına oturduğu sırada aynı iddiaları kendisi de ileri sürüyordu. Safa Giray'ın Kazan'daki ikinci hanlığı döneminde (1535-1546) hem yeğenine verdiği desteği hem de Kazan üzerindeki haklarını göstermek amacıyla IV. İvan'a gönderdiği yarlığında şu sözlere yer veriyordu: *“Kazan diyarı benim yurdum ve Safa Giray Han benim kardeşim. Ve bugünden sonra Kazan'a askerlerini göndermeyesin ve onunla savaşa girişmek gibi kötü işler yapmayasın. Eskiden olduğu gibi elçilerini ve tüccarlarını gönderesin ve sizin aranızda barış olsun...”*¹⁶⁸ Kazan, 1552 yılında Rusya tarafından ele geçirildikten sonra dahi Kırım hanları Kazan üzerindeki haklarından vazgeçmeyi düşünmediler. H. 1065 yılının Muharrem ayında (Kasım-Aralık 1654) IV. Mehmed Giray Han'ın, Lehistan Kralı II. Yan Kazimir'e gönderilen bir yarlığında şu ifadeleri bulunmaktadır: *“Ve Mosku üzerine asker çıkub Hak Taala hazretleri lutf ve ihsan idüb her ne zaman fethi nasib oldukda Ecderhan ve Kazan ve Terek ve Tura ve her ne kadar Müslüman vilayetleri ve Tatar ve Nogay halkı var ise siz kardaşımız ve Leh begleri karışmayub bizim olacakına...”*¹⁶⁹ IV. Mehmed Giray Han tarafından gönderilen bu vesika aynı zamanda Kırım hanlarının bölgede izlediği politikanın en açıklayıcı resmini çiziyordu. İlk olarak, vaktiyle Altın Orda'ya ait topraklara atıfta bulunarak Altın Orda'yı devam ettiren Giray Hanedanı'nın bu topraklar üzerindeki haklarına vurgu yapıyordu. İkinci olarak da Kırım'ın, Rusya ile yaptığı mücadelesinin dinî boyutunu

¹⁶⁷ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 84; J. PELENSKİ, *a.g.e.*, 35.

¹⁶⁸ B. N. FLORYA, “Dve Gramoti Sahib-Gireya”, *Slavyane i ih Sosedi*, X, 237.

¹⁶⁹ V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Ait Kaynaklar*, 495; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, 975; Halil İNALCIK, “Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature”, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society*, 379.

gösteriyordu. Zira hâkimiyetini, artık Rusya elinde bulunan Müslüman vilayetlere kadar uzatmayı düşünüyordu.¹⁷⁰

Kırım hanlarının bu düşüncelerini gerçeğe dönüştürmek için yapacakları teşebbüslerde iki unsuru göz önünde tutmaları gerekmektedir. Bu unsurlardan biri Moskova idi. III. İvan, 1487 senesinde Muhammed Emin Han'ın Kazan tahtına oturmasına yardımcı olmasının ardından diplomatik yazışmalarda Moskova Büyük Knezi, kendisini han yapıcı olarak tanımlamaya başladı. Bunun ilk örneğini 1517 yılında Moskovalı diplomatlar, Sigismund von Herberstein'e şunları söyleyerek gösteriyorlardı: *“Başlangıçta İbrahim, Kazan'da han idi ve İbrahim öldüğünde babamızın (III. İvan), bizzat kendisi İlham'ı Kazan'a han yaptı.”*¹⁷¹ 1524 yılında III. Vasiliy'in elçisi İvan Kuricin, Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund ile yaptığı görüşme sırasında şu sözleri iletiyordu: *“Size malumdur ki, Kazan toprakları, eski devirlerden beri hükümdarımıza aittir ve hükümdarımızın bizzat kendisi Kazan'a onların hanlarını oturtur; ama o kötü Kazanlılar, hükümdarımıza ihanet ettiler ve hükümdarımızdan habersizce Kazan'a bir han davet ettiler.”*¹⁷² J. Pelenski'nin belirttiğine göre bu ifadelerle Kazan Hanlığı, Moskova Büyük Knezi'nin hâkimiyeti altındaki toprak parçalarından biri konuma getiriliyordu.¹⁷³ 1524 yılının Eylül ayında ise Kazan üzerine görüşmelerde bulunan Manguplu İskender'e Moskovalı diplomat Sigona Podjegin şu sözlerle karşılık veriyordu: *“O (Sultan), iyi biliyor ki bu yurt eski devirlerden beri hükümdarımıza aittir.”*¹⁷⁴

Görüldüğü üzere Moskova Büyük Knezi başlangıçta Kazan Hanlığı'nın bağımlı olduğunu ileri sürüyordu. Sonrasında ise Kazan'a han tayin edici konumuna geliyordu. Bu gelişmenin bir neticesi olarak da 1520'li yılların başında, tıpkı Kırım hanları gibi, Kazan'ın kendi yurdu olduğunu iddia edecek seviyeye ulaşıyordu. Bu durum Kazan Hanlığı üzerinde Kırım ile Moskova arasındaki rekabetin başlıca sebebinin teşkil ediyordu. Aslında Kazan Hanlığı bu iki devlet arasındaki tek rekabet

¹⁷⁰ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, a.g.e., 363.

¹⁷¹ J. PELENSKI, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 68-69.

¹⁷² J. PELENSKI, a.g.e., 79.

¹⁷³ J. PELENSKI, a.g.e., 80.

¹⁷⁴ J. PELENSKI, a.g.e., 81.

sahası değildi. Moskova Knezliği 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nı, 1598 senesinde ise Sibir Hanlığı'nı hâkimiyeti altına alacaktı. Kasım Hanlığı tahtında ise uzun süreden beri Moskova Büyük Knezi'nin istediği hanlar oturmaktaydı. Bu yerler Kırım Hanlığı'nın kendi çatısı altında birleştirmek istediği Altın Orda sahasını teşkil ediyordu. Böylece görüyoruz ki, iki devlet Kazan başta olmak üzere Altın Orda sahası üzerinde hâkimiyet mücadelesine girişmekteydiler.

Kırım Hanlığı'nın izleyeceği politikayı etkileyen diğer unsur ise Osmanlı Devleti idi. 1475 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kırım hanları, Osmanlı'nın varlığını görmezden gelerek hareket edemezlerdi. Nitekim Mehmed Giray Han, Altın Orda'yı birleştirmek için girişimlerde bulunurken dahi Osmanlı padişahına yumuşak bir üslupla hitap etmeyi tercih ediyordu ve Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği mektubunda kendisini "sadık kulunuz" şeklinde anıyordu.¹⁷⁵ İslam Giray ise Osmanlı padişahının tayin ettiği Saadet Giray Han'ı mağlup ettiği hâlde Osmanlı'nın rızasını almadan Kırım tahtında tutunamayacağını farkındaydı. Bu nedenle mevcut durumu İstanbul'a bildirerek Kırım'a bir han tayin edilmesini rica etti.¹⁷⁶ Osmanlı Devleti, Kırım üzerindeki bu hâkimiyetini daimi olarak sürdürmek istiyordu. 1531 yılında Kanuni Sultan Süleyman, Leh elçilerine Saadet Giray'ın kendisine tâbi olduğunu ve bu nedenle onunla ayrı olarak görüşmelerine gerek olmadığını bildirmesi Osmanlı'nın Kırım Hanlığı üzerindeki düşüncelerini yansıtıyordu.¹⁷⁷ Osmanlı padişahları, Kırım hanlarını kendilerinin hizmetkârları olarak görüyorlardı. Bu nedenle yapacakları seferlere onların katılmalarını bekliyorlardı. Ancak Altın Orda'yı birleştirmeye çabalayan hanlar çeşitli mazeretler öne sürerek bu seferlere katılmamayı ve Osmanlı'dan bağımsız hareket etmeyi tercih

¹⁷⁵ V. D. SMİRNOV, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, 391.

¹⁷⁶ Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, "Umdetü't-Tevarih", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 99; Halim GİRAY, *Gülbün-i Hanan*, 38; Seyyid Mehmed RIZA, *Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar*, 29.

¹⁷⁷ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, 72.

ediyorlardı.¹⁷⁸ Bu durum da Osmanlı'nın Kırım'a müdahalede bulunmasının temel nedenini ortaya koyuyordu.

2.2. Kazan Hanbikesi Nur Sultan'ın Kırım Hanı Mengli Giray İle Evlenmesi

Altın Orda tahtı için giriştiği mücadeleyi kaybeden Uluğ Muhammed Han, Kırım'ın idaresiyle yetinmek zorunda kaldı. Ancak Kırım'da da tutunamayarak 1437 yılında Altın Orda topraklarının kuzeyine çekildi ve nihayetinde Kazan'a yerleşerek burada Kazan Hanlığı'nın temellerini attı. 1445 senesinde Uluğ Muhammed Han'ın ölümünün ardından oğlu Mahmutek Han (1445-1461), ardından onun oğlu Halil Han (1461-1467) ve onun halefi olarak ise kardeşi İbrahim Han (1467-1479) Kazan tahtına oturdular. İbrahim Han'ın ölümünden sonra Kazan'da onun farklı eşlerinden olma iki oğlu, İlham ve Muhammed Emin arasında taht mücadelesi patlak verdi.¹⁷⁹ Kazan'da meydana gelen gelişmeler hanlığı dış müdahaleye açık bir duruma getirdi. Yaşanan hadiseler müdahil olan devletlerden biri Kırım'dı ki, neticesinde iki hanlık arasında yakınlaşmanın yaşanmasına ve iki hanlığı bir araya getirecek bir evliliğin gerçekleşmesine zemin hazırladı.

Bu evlilik Kırım Hanı Mengli Giray ile Kazan hanları Halil ve İbrahim'in dul eşi Nur Sultan Bike arasında gerçekleşti. Sigismund von Herberstein Kazan ile Kırım arasındaki ilişkilerin başlangıcını teşkil eden bu evliliğin tarihi hakkında şunları yazmaktadır: “*Halil (Chelealeck) ve İbrahim'in (Abrahamim) zevcesi olan Nur Sultan (Nursulta), İlham'ın (Alega) ölümünden sonra Kırım (Perekop) Hanı Mengli*

¹⁷⁸ 1521 yılında Lehistan seferine davet edilen Mehmed Giray Han, Kazan meselesi nedeniyle askerini Moskova üzerine hareket ettiğini ve onları seferden döndürmenin zor olduğunu padişaha ileterek sefere katılmasının mümkün olmadığını söylüyordu. Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY, “Les Khanats de Kazan et de Crimée Face a la Moscovie en 1521”, *CMRS*, XII, No. IV, 487-489; Sahib Giray Han da 1547 yılında davet edildiği İran seferine katılmayacağını bildiriyordu. Zira o, bu tarihlerde Kazan, Astrahan ve Kafkasya meseleleri ile meşguldü. Halil İNALCIK, “The Khan and The Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 3/4, Part I, 459.

¹⁷⁹ Bu dönem hakkında detaylı bilgi için bkz. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 28-32; Serkan ACAR, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, 123-132; J. PELESNKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 28-29.

*Giray (Mendliger) ile evlendi...*¹⁸⁰ M. Hudyakov'a göre Nur Sultan Bike'nin evlenip Kırım'a gidişi 1480 yılında gerçekleşti.¹⁸¹ V. E. Sroekovskiye ise evliliğin tarihini 1485 senesine çekmektedir.¹⁸² Nur Sultan Bike'nin hayatını konu edinen makalesinde M. N. Berejkov'un belirttiğine göre ise bu evlilik 1486 yılının sonları ile 1487 yılının başları arasındaki bir dönemde gerçekleşmiş olmalıdır.¹⁸³ Bu konu üzerine bir diğer görüş ise A. M. Nekrasov'a aittir. Onun belirttiğine göre 1486 yılının sonlarında Mengli Giray ile Nur Sultan Bike evlendi.¹⁸⁴ İlya V. Zaytsev ise 1486 yılının Ağustos-Eylül ayları içerisinde Nur Sultan Bike'nin Mengli Giray Han ile evlenip Kırım'a geldiğini belirterek evlilik tarihini biraz daha netleştirmektedir.¹⁸⁵ Gerçekten de 1486 yılının Ağustos ve Eylül ayları arasındaki dönem, bu evliliğin gerçekleştiği tarihi gösteriyordu. Rus kaynaklarında geçen kayıtlara göre Mengli Giray Han'ın 1486 yılının Haziran ile Ağustos ayları arasında Yadigâr'ın kızı ve Seyyid Kirey'in kızı olmak üzere iki eşi bulunuyordu. 1487 yılının Mart ayında ise III. İvan tarafından Nur Sultan Bike'ye gerçekleştirdiği evliliğini tebrik etmek amacıyla bir mektup gönderildi.¹⁸⁶ Bu suretle 1486 yılının Ağustos ve Eylül ayları arasında bu evliliğin gerçekleştiği anlaşılıyor.

Bu evlilik sayesinde Mengli Giray Han önemli kazançlar elde etti. Nur Sultan Bike, Mangıt boyunun lideri olan Temir Bey'in kızı idi. O, XV. yüzyılın 70'li ve 90'lı yılları arasında Uluğ Orda'nın idaresinde etkin bir rol oynuyordu. Bu evlilik sayesinde Mengli Giray Han onunla ilişkilerini düzeltme imkânı buldu.¹⁸⁷ Temir

¹⁸⁰ Sigismund von HERBERSTEIN, *Notes Upon Russia*, Vol. II, 59.

¹⁸¹ M. HUDYAKOV, *a.g.e.*, 40.

¹⁸² V. E. SROECKOVSKIY, *Muhammed Geray Han ve Vasalları*, Çev. Kemal Ortaylı, 98.

¹⁸³ M. N. BEREJKOV, "Nur Sultan Tsaritsa Krımskaya", *İzvestiya Tavriçeskoy Uçennoy Arhivnoy Komissii*, No. 27, 2-3.

¹⁸⁴ A. M. NEKRASOV, "Jenşini Hanskogo Doma Gireyev v XV-XVI vv.", *Drevneyşie Gosudarstva Vostoçnoy Evropi*, 214.

¹⁸⁵ İlya V. ZAYTSEV, "Krımskoe Hanstvo", *İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen*, IV, 257.

¹⁸⁶ 1493 yılında ise Mengli Giray'ın Zayan Sultan adında birisi ile evlendiği görülmektedir. Bu suretle 1486 ile 1493 yılları arasında Mengli Giray Han'ın toplam dört eşi oldu. A. M. NEKRASOV, *a.g.m.*, 214; M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 2-3.

¹⁸⁷ Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 71; V. E. Sroekovskiye ve D. Kolodziejczyk'e göre Temir'in Uluğ Orda'da oynadığı rol Eminek Mirza'nın Kırım'daki rolünü andırıyordu. III. İvan, Kırım hanını kendi politikasına çekmek için Eminek Mirza'dan destek arardı ve onunla sık sık görüşürdü. Lehistan-Uluğ Orda ittifakında da Lehistan Kralı IV. Kazimir, Moskova'ya karşı bir sefer için han ile olduğu kadar Temir ve onun oğulları ile de görüşüp harekete geçmeye çalışırdı. V. E. SROECKOVSKIY, *a.g.e.*, 97; Dariusz KOLODZIEJCZYK, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*

Bey'in oğlu Tevekkel de babasının ölümünden sonra Uluğ Orda'nın idaresindeki lider kişi konumuna geldi. 1502 yılında Şeyh Ahmet Han ile yollarını ayırmasından bir yıl sonra Tevekkel Bey, emrindeki Nogay atlıları ile birlikte, kız kardeşi Nur Sultan Bike'nin bulunduğu Kırım'a gelip Mengli Giray Han'ın hizmetine girdi. Bu derece yüksek makama sahip bir kişinin kendi hizmetine girmesi Mengli Giray Han'ı çok memnun etti ki, müjdeli haberi hemen müttefiki III. İvan'a bildirdi.¹⁸⁸

Mengli Giray Han'ın Nur Sultan Bike'den çocuğu olmadığı anlaşılıyor.¹⁸⁹ Ancak Nur Sultan Bike'nin ikinci kocası olan İbrahim Han'dan Muhammed Emin ve Abdüllatif adında iki oğlu vardı.¹⁹⁰ Bu evlilik sayesinde Mengli Giray Han, gelecekte Kazan tahtına oturacak bu iki çocuğun üvey babası hâline geliyordu. Kazan hanları ile kurulan akrabalık Kırım'ın yararına gelişti. 1518 yılında Uluğ Muhammed Han nesli sona erince Kazan tahtına çıkmasına kesin gözüyle bakılan kişi Mengli Giray Han'ın öz oğlu Sahib Giray oldu. Bu, Altın Orda'yı tek çatı altında birleştirmek için atılan önemli bir adımdı.¹⁹¹ Nur Sultan Bike açısından ise bu evlilik Kazan tahtına oğullarının oturmasına yardımcı olacaktı. Lehistan ile Uluğ Orda'ya karşı Kırım ile Moskova arasında kurulan ittifak nedeniyle iki devlet arasındaki ilişkiler mükemmele yakındı. Nur Sultan Bike de bu iyi ilişkiler sayesinde III. İvan ile temasa geçip ondan oğluna yardımcı olmasını isteyebilirdi.¹⁹² Moskova tarafı için de bu evlilikle birlikte gelen faydalar bulunuyordu. Nur Sultan Bike'nin büyük oğlu Muhammed Emin, bu sıralarda Moskova Büyük Knezi'nin hizmetinde Kaşira'daydı ve III. İvan onu, kendi

International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents, 24.

¹⁸⁸ Leslie COLLINS, "On the alleged "destruction" of the Great Horde in 1502", Haz. Anthony Bryer-M. Ursinus, **Manzikert to Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071- 1571**, 396; V. E. SROECKOVSKİY, **a.g.e.**, 101; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 87.

¹⁸⁹ Serkan Acar'a göre Sahib Giray, Mengli Giray Han'ın Nur Sultan Bike'den olma oğluydu. Serkan ACAR, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)**, 179; Ancak Sigismund von Herberstein'in verdiği bilgilere göre Mengli Giray'ın Nur Sultan Bike'den çocuğu yoktu. Sigismund von HERBERSTEIN, **Notes Upon Russia**, Vol. II, 59; Ayrıca Rus elçisi İ. Koliçev'in raporlarına göre 1525 yılında Sahib Giray kalgay ilan edilirken onun annesi ile Saadet Giray'ın annesi Mahtum Sultan karşılıklı olarak yemin ettiler. Nur Sultan Bike 1519 yılında öldüğüne göre kalgay Sahib Giray adına yemin eden kişi o olamazdı. A. M. NEKRASOV, **a.g.m.**, 217; M. N. BEREJKOV, **a.g.m.**, 17.

¹⁹⁰ Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 58; *Stepennaya Kniga*'da Nur Sultan Bike'nin İbrahim Han ile yaptığı evliliğin onun ilk evliliği olduğu yazılıyorsa da bu bilgi hatalıdır. PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo**, 587.

¹⁹¹ M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 58; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 72; Darisuz KOLODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 29.

¹⁹² J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 28.

himayesi altına alarak Kazan tahtına oturtmak istiyordu.¹⁹³ Aynı zamanda III. İvan, Kazan'daki tüm gelişmeleri Nur Sultan Bike'ye bildirir ve oğlunu tahta oturtmaya niyetli olduğunu ona iletirdi. Bunu yapmasındaki neden Kazan üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi kadar Nur Sultan Bike vasıtasıyla Mengli Giray Han üzerinde etki bırakmak ve Kırım ile Moskova arasındaki ilişkilerin pekişmesini sağlamaktı.¹⁹⁴

2.3. Kazan Tahtına Nur Sultan Bike'nin Oğullarının Oturması

2.3.1. Muhammed Emin Han'ın İlk Hanlık Dönemi (1487-1495)

1479 yılında İbrahim Han ölünce hanın iki oğlu, Muhammed Emin ile İlham arasında taht mücadelesi baş gösterdi. Bu mücadelede İlham tarafında Nogay bey ve mirzaları yer aldı. Muhammed Emin ise Moskova tarafından destekleniyordu. Bu mücadele 1487 yılında Moskova'nın desteğini sağlayan Muhammed Emin'in Kazan tahtına oturması ve İlham Han ile ailesinin Rusya'ya sürgüne gönderilmesiyle sona erdi.¹⁹⁵ 1487 yılındaki Kazan zaferi Moskova için Ugra'daki bekleyişten¹⁹⁶ daha önemliydi. III. İvan bu zaferinin ardından unvanları arasına "Bulgar Hükümdarı"nı ekledi. Eş zamanlı olarak da Moskova Büyük Knezi'nin uluslararası alanda itibarı

¹⁹³ Kazanskaya İstoriya, 58; M. N. BEREJKOV, a.g.m., 5.

¹⁹⁴ N. M. KARAMZİN, İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, VI, 185; M. N. BEREJKOV, a.g.m., 5-6.

¹⁹⁵ Kazanskaya İstoriya, 58; PSRL XXI/2, 566; Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 58-59.

¹⁹⁶ 1480 yılında Uluğ Orda Hanı Ahmet, kendisine vergi ödemeyi kesen III. İvan'a yarlık göndererek 40 gün içerisinde 60.000 altın toplamasını ve ona göndermesini bildirdi. Bu vergi gönderilmediği takdirde ise Moskova üzerine yürüyeceğini bildirdi. Ahmet Han'ın diplomatik girişimleri bir sonuç vermeyince 1480 yılında Lehistan Kralı IV. Kazimir ile anlaşarak Moskova üzerine hareket etti. Ancak IV. Kazimir'in yardımı gelmeye fırsatı olmadı. Bu tarihlerde Kırım ile yapılan diplomatik görüşmeler ve ardından Lehistan üzerine gerçekleşen Kırım akını, onu hareket etmekten alıkoymdu. Ahmet Han ise Ugra'da Moskova birlikleri ile karşı karşıya beklerken III. İvan, Knez Vasiliy Nozdrovat ile Kasım Hanı Nur Devlet'i etrafı yakıp yıkmaları için Saray şehrine gönderdi. Ahmet Han bu haberi işitince Ugra'da daha fazla beklemeyerek yurduna geri döndü. Rus kaynaklarında bu hadise "Tatar boyunduruğundan kurtulmak" şeklinde tasvir edildi. Bkz. Kazanskaya İstoriya, 56; Dariuz KOLODZIEJCZYK, The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents, 456-459; İlyas KAMALOV, Altın Orda ve Rusya - Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi, 130-131.

artmaya başladı. 1487 yılında Moskova ile Hansa Birliği¹⁹⁷ arasında imzalanan antlaşmanın Almanca metninde III. İvan, “kayser” unvanı ile anılıyordu. 3 Eylül 1488 tarihinde ise Venedikli senatör D. Malipiero, III. İvan’ı “Rusya Kralı” olarak zikrediyordu.¹⁹⁸ 1487 senesinde yaşanan gelişmeler aynı zamanda Moskova’nın Kazan üzerinde hâkimiyet kurmasının ve hak iddia etmesinin temellerini attı.¹⁹⁹

Kazan’daki gelişmeler bölgedeki Müslüman devletlerin tepkisine sebep oldu. Nogay beyleri ve Sibir Hanı İbak, İlham Han’ın serbest bırakılması için III. İvan ile temasa geçtiler.²⁰⁰ Mengli Giray Han ise Kazan’da yaşanan hadiselerle kayıtsız kaldı. Aslında Kırım açısından Kazan’da Nogay yerine Moskova hâkimiyetinin kurulması daha yararlıydı. Bu bakımdan Kazan’daki gelişmeler Mengli Giray Han’ın istediği yönde sayılırdı.²⁰¹ 1491 senesinde Nur Sultan Bike tarafından Kazan tahtında oturan oğlu Muhammed Emin’e gönderilen mektuptaki sözler de bu görüşü doğruluyordu: *“Tanrı’ya şükürler olsun ki, sen babanın yurdunu aldın. Düşmanların sana zarar verecek diye kalbimde bir huzursuzluk vardı. Annenin yaşadığı bu yerde kardeşin de var. Ben uzaklara gittim diye bana gücendin mi? Senin tek bir kardeşin var, onun sıhhatini sorsaydın. Şimdi Abdüllatif, büyük kardeşinin yanına gitmek istiyor. Tanrı izin verirse ben de onu, senin yanına göndermek istiyorum. Bu iş senin hoşuna gider mi bilmiyorum. Elçilerden işittiğimize göre Büyük Knez İvan seni, Musa Mirza’nın*

¹⁹⁷ Hansa Birliği, Kuzey Avrupa’da yer alan Alman şehirlerinin kurduğu ticarî bir örgütlenmedir. Bilhassa XIII ile XV. yüzyıllar arasında Kuzey Avrupa’da hem siyasî hem de ekonomik anlamda önemli bir güç hâline geldiler. 1260 yılında kurulan bu birlik 1699 yılında dağıldı.

¹⁹⁸ İlya V. ZAYTSEV, “Deşt-i Kıpçak v Osmanskoy Titalutire: Politiceskie Pretenzii i Realnoe Soderjanie v Sisteme Osmanskikh Predstavlenie o Vlasti”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 183.

¹⁹⁹ J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 65-66.

²⁰⁰ İbak Han, Kazan meselesi üzerine III. İvan’a şunları yazıyordu: *“Sen benim kardeşimsin. Ben Müslümanların hükümdarıyım, sen ise Hristiyanların. Benim ile iyi geçinmek istiyor musun? Oyleyse kardeşim İlham’ı serbest bırak. Onu tutsak olarak tutmanın sana ne yararı var? Onunla antlaşma yaparak onunla iyi geçineceğine ve dostluk içinde kalacağına dair verdiğin sözü unutma.”* N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VI, 189; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 31.

²⁰¹ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 183-184; Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 71.

kızı ile evlendirmek istiyormuş. Zavallı annen, seni bahtiyar etmesi için Tanrı'ya dua ediyor...”²⁰²

1487 yılında Kazan tahtına Muhammed Emin'in oturmasının ardından Kırım, Kazan ve Moskova arasında güçlü bir ittifak kuruldu. *Stepennaya Kniga*'da geçtiğine göre 1491 yılında bu ittifak Orda hanlarına karşı mücadelede Mengli Giray Han'a büyük bir yarar sağladı: *“Bütün Rusya'nın Büyük Knezi İvan Vasilyeviç işitti ki, Orda hanları Ahmet ve Şeyh Ahmet kuvvetleriyle beraber Kırım Hanı Mengli Giray'ın üzerine yürüyorlar. Ona yardım amacıyla bozkıra, Orda üzerine Knez Petr Nikitiç Obolenskiy ve Knez İvan Mihayloviç Repn Obolenskiy'i Nur Devlet'in oğlu Satılğan, onun hizmetindeki oğlanlar, beyler ve Kazaklarla beraber yardıma yolladı. Ayrıca Büyük Knez tarafından Kazan Hanı Muhammed Emin'e ve kendi biraderleri; Knez Andrey Vasilyeviç ve Knez Boris Vasilyeviç'e kendi emrindeki voyvodaları ile birlikte hareket etmelerini buyurdu. Ve bütün kuvvetler Orda üzerine yürümek için belirlenen yerde birleştiler... Orda hanları, Büyük Knez tarafından böyle büyük bir ordunun bozkıra gönderildiğini işitince korktular ve Kırım'dan çekildiler. Bu suretle bu birlikler savaşmadan yurtlarına döndüler.”²⁰³*

Muhammed Emin Han diplomatik yazışmalarda Kırım Hanı Mengli Giray'a “kardeşim” diye hitap ederdi. Bu, iki devletin birbirine eşit olduğuna işaret ediyordu. Hakikatte ise durum görüldüğünden farklıydı. Muhammed Emin Han, Mengli Giray Han'ı tüm Müslüman hükümdarlar içinde en yücesi olarak görüyordu. 1492 yılında Kırım hanına yolladığı mektubunun giriş kısmında Muhammed Emin Han şu sözlerle yer veriyordu: *“Hem Türk Hükümdarı'ndan hem de Asya (İran) Hükümdarı'ndan*

²⁰² M. N. BEREJKOV, “Nur Sultan Tsaritsa Kırımskaya”, *İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoj Arhivnoj Komissii*, No. 27, 6-7; M. HUDAYKOV, a.g.e., 164.

²⁰³ PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo*, 570.

daha yücesin.”²⁰⁴ Oleksa Hayvoronskiy’e göre bu sözler, Cuci Ulusu hanlarının, Çengiz İmparatorluğu hakanlarını kendilerinden üstün görmelerine benziyordu.²⁰⁵

Kırım’da Muhammed Emin’in Kazan tahtından indirileceği düşüncesi yoktu. Bu nedenle 1492 yılında Nur Sultan Bike, Muhammed Emin Han’a yazdığı bir mektubunda onun kardeşi Abdüllatif’in Kazan’a gönderilmesi meselesini yeniden gündeme getirdi. Bu suretle iki kardeş Kazan’da buldukları için hanlıktaki yerleri sağlamlaştıracaktı.²⁰⁶ Kazan Hanı Muhammed Emin bu öneriyi razı olduğunu annesine ilettili. Lâkin gelişmeler Mengli Giray Han ile Nur Sultan Bike’nin düşündüğü yönde seyretmedi. 1496 yılında Kazan’da patlak veren bir isyan neticesinde Muhammed Emin tahttan uzaklaştırıldı ve onun yerini Nogayların ve Sibir hanının desteklediği Mamuk Han (1496-1497) aldı.²⁰⁷

2.3.2. Abdüllatif Han’ın Hanlık Devri (1497-1502)

Nur Sulan Bike’nin büyük oğlu Muhammed Emin, Kazan tahtı için giriştiği mücadele sırasında III. İvan’ın yanında bulunurken küçük oğlu Abdüllatif, onunla birlikte Kırım’a geldi. M. N. Berejkov’a göre Abdüllatif’in Kırım’daki durumu pek iyi değildi. Zira o, Mengli Giray Han’ın öz çocukları ile eşit şartlara sahip değildi. Bu nedenle Nur Sultan Bike onu daha iyi koşullar altında yaşayacağı bir yere yollamayı düşünüyordu.²⁰⁸ Onun ilk tercihi Abdüllatif’i Kazan’a, ağabeyi Muhammed Emin’in yanına göndermekti. Ancak III. İvan, Abdüllatif’in Moskova’ya gönderilmesini rica ediyordu. Bu sayede Kazan tahtının varisi olan İbrahim Han’ın iki oğlunu da kendi himayesi altına alabilecekti. Ayrıca onu Kırım ile ilişkilerinin iyi yönde seyretmesini sağlayacak diplomatik bir koz olarak kullanabilecek ve Muhammed Emin’i kendisine

²⁰⁴ V. D. SMİRNOV, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoj Portı Do Naçala XVIII Veka*, 389.

²⁰⁵ Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 72.

²⁰⁶ M. N. BEREJKOV, “Nur Sultan Tsaritsa Krımskaya”, *İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoy Arhivnoy Komissii*, No. 27, 7.

²⁰⁷ PSRL XXI/2, 566; M. HUDYAKOV, *a.g.e.*, 37-38; J. PELENSKİ, *a.g.e.*, 29; Mamuk Han dönemi için bkz. Serkan ACAR, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, 140-143.

²⁰⁸ M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 7.

daha da bağı hâle getirebilecekti. Zira artık III. İvan'ın elinde Kazan tahtı için başka bir aday daha bulunacaktı.²⁰⁹ Mengli Giray Han ise III. İvan ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu için bu teklifi kabul etti. Bunun üzerine III. İvan, elçisi Loban Koliçev'i Kırım'a gönderdi ve o, 6 Ocak 1493 tarihinde Abdüllatif ile beraber Moskova'ya döndü. Abdüllatif, III. İvan'ın hizmetinde bulunduğu sırada Zvenigorod şehri ona yurt olarak verildi.²¹⁰

1497 yılında Kazan'da meydana gelen bir hükümet darbesinden sonra Mamuk Han tahttan kovuldu ve Kazanlılar III. İvan'a elçiler göndererek Kazan tahtına yeni bir han göndermesini rica ettiler. Ancak onlar Muhammed Emin'in yeniden Kazan'a han olarak gönderilmesini istemediler. Kazanlıların ifadesine göre Muhammed Emin Han "*zulmediyor ve hatunlarına edepsizce davranıyordu*" ve bu nedenle onun yerine kardeşi Abdüllatif'in Kazan'a han tayin edilmesini istiyorlardı.²¹¹ Bunun üzerine III. İvan, Nisan 1497 tarihinde Abdüllatif'i Kazan'a gönderdi ve tahta oturmasına yardım etti. Ancak Abdüllatif'in hanlığı uzun sürmedi. Onun Moskova ile ilişkileri kötüleşti ve 1502 senesinde Moskova'nın müdahalesi üzerine tahttan indirilip Beloozero'ya sürgüne gönderildi.²¹²

Abdüllatif Han'ın tahttan indirilmesinin sebebi Moskova'dan bağımsız olarak hareket etmek istemesiydi. Onun bu şekilde hareket etmesi Kazan'da muhalif grubun tarafında yer alan Nogay Ordası'nın nüfuzunu arttırıyordu. Mengli Giray Han ise bu durumdan memnun değildi. O, Kazan'da Nogay Ordası'nın nüfuz kazanması yerine Moskova hâkimiyeti kurulmasını tercih ediyordu. Bu nedenle Mengli Giray Han, Abdüllatif'in tahttan indirilmesine karşı çıkmadı.²¹³ Ancak üvey oğlunun sürgüne gönderilmesini hoş karşılamadı. 1503 yılının baharında bu konu hakkında III. İvan'a

²⁰⁹ M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 8; N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VII, 94.

²¹⁰ M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 8-10; M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 40.

²¹¹ PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya*, 566; J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 30; H. H. HOWORTH, *History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century*, Part II, 377; N. M. KARAMZİN, *a.g.e.*, 270-271.

²¹² PSRL XXI/2, 566; N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VI, 313-314; M. HUDYAKOV, *a.g.e.*, 42.

²¹³ Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi*, 100.

şunları yazdı: “O, oğlumuz, sana kötü bir niyetle gelmedi. Sen, onu iyi niyetle istedin, biz de iyi niyetle onu sana yolladık. Biz ona bakamaz mıydık? Senden ricam şudur ki, ona gereken hürmeti göster, onun idaresine bir yurt ver, eğer yapmayacaksan onu Kırım’a yolla. Onu cehaletinden ötürü aldın, şimdi onu affetmelisin; eğer ricamızı yerine getirmez isen kardeşlik ve dostluğumuzu bitirirsin, o zaman aramızdaki yemin ve antlaşma sona erer.”²¹⁴

Daima oğullarını düşünen Nur Sultan Bike de gelişmelere kayıtsız kalmadı. O, III. İvan ile sık sık mektuplaştığı için sözlerinin onun üzerinde tesir edeceğini ve bu sayede oğlunu sürgünden kurtarabileceğini düşünüyordu. Bununla birlikte Nur Sultan Bike, Mengli Giray Han’ın aksine daha yumuşak bir dil kullanmayı tercih ediyordu: “Sen, benim kardeşim, Abdüllatif’in saygısızca davrandığını söyleyerek ona akıl vermek istedin. Senin bu zekice sözlerini dinlemek güzeldir. Fakat şimdi senden oğlumu bağışlamamı rica ediyorum. Onu kendi huzurunda bulundur ve iyi muamele edesin. Bunun için senin kız kardeşin olan ben, sana, kardeşime duacı olacağım.”²¹⁵ III. İvan, bu ricaları dikkate alarak Abdüllatif’i serbest bırakmaya razı oldu. Onun Moskova’da, sarayda yaşamasına ve Tatar elçileri ile görüşmesine izin verdi. Lâkin tüm ricalara rağmen Abdüllatif’i Kırım’a göndermeye yanaşmadı.²¹⁶

2.3.3. Muhammed Emin’in Kazan’da Yeniden Han Olması (1502-1518)

1502 yılında Abdüllatif’in Kazan tahtından indirilmesinden sonra Muhammed Emin, Moskova’ya sadık kalacağı düşünülerek yeniden Kazan tahtına çıkarıldı. Fakat Muhammed Emin Han, Moskova ile ilişkilerin eskisi gibi olmasından yana değildi. Bu nedenle 24 Haziran 1505 tarihinde Moskova’ya karşı hareket etti ve Kazan’daki Rus tüccarlarının mallarını yağmalatarak onların bir kısmını katletti. 1505 yılının Eylül ayında ise Nogaylarla birleşerek Nijniy Novgorod üzerine hareket etti ve 20.000 Nogay atlısı ile birlikte şehri kuşattı. Ancak Muhammed Emin Han, şehri ele

²¹⁴ M. N. BEREJKOV, “Nur Sultan Tsaritsa Kırımskaya”, *İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoj Arhivnoj Komissii*, No. 27, 12-13.

²¹⁵ M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 13.

²¹⁶ M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 13; N. M. KARAMZİN, *a.g.e.*, 314; H. H. HOWORTH, *a.g.e.*, 462-463.

geçiremedi ve Kazan'a dönüp Moskova hücumuna karşı hazırlık yapmaya başladı.²¹⁷ Kazan hanı Moskova'ya karşı bir ittifak arayışına gitti ve Lehistan ile Kırım bunun için en uygun adaylardı. Bu nedenle 1506 yılında Muhammed Emin Han'ın elçileri Lehistan'a ve Kırım'a giderek görüşmelerde bulundu ve onlardan yardım talep etti. Kazanlı elçilerle birlikte Mengli Giray Han'ın elçisi Tevekkel Oğlan da 1506 yılında Lehistan'da bulunuyordu. Yapılan görüşmelerde Mengli Giray Han, Muhammed Emin Han'a ve I. Sigismund'a Moskova'ya karşı birlikte hareket etmeyi teklif etti.²¹⁸ Ancak bu ittifakın üç devlete de herhangi bir getirisi olmadı. Zira I. Sigismund'un Moskova ile mücadelesi başarılı bir şekilde gitmiyordu. Bu nedenle ne Kazan'a ne de Kırım'a yardım gönderecek durumdaydı. Muhammed Emin Han ise 1507 yılında III. Vasiliy ile barış müzakerelerine giriştiği için Lehistan'a destek göndermedi. Kırım tarafı ise I. Sigismund'un Şeyh Ahmet Han'ı²¹⁹ öldürmeyi ya da teslim etmeyi kabul etmemesi üzerine 1508 yılında III. Vasiliy ile yeni bir barış antlaşması imzaladı.²²⁰

1506 yılında Kırım, Kazan ve Lehistan-Litvanya arasında yapılan görüşmeler Kırım ile Moskova arasındaki ittifakın da sona ermesi anlamına geliyordu. Esasında 1502 yılı Kırım ile Moskova arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını teşkil ediyordu. Şeyh Ahmet Han'ın mağlup olması ile beraber Uluğ Orda'nın merkezi olan Saray

²¹⁷ PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo*, 566-567; *Kazanskaya İstoriya*, 59-61; M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 45-47; J. PELENSKI, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 31-32.

²¹⁸ Dariusz KOLODZIEJCZYK, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, 31; Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 100-101; Ya. V. PİLİPÇUK, "Otnoşeniya Mejdu Velikim Knyajestvom Litovskim i Kazanskim Hanstvom (1506-1552)", *Zolotoordinskoe Obozrenie*, No. 3(5), 81-82.

²¹⁹ Şeyh Ahmet, Uluğ Orda'nın son hanıdır. 1502 yılında Mengli Giray Han'a mağlup olunca önce Moskova'dan yardım talep etti. İstedikini elde edemeyince de Osmanlı topraklarına sığınmak istedi. Ancak Şeyh Ahmet Han iki düşüncesini de gerçekleştiremedi ve nihayetinde esir düşerek Litvanya'ya götürüldü. 1527 yılına kadar Litvanya'da esaret hayatı süren Şeyh Ahmet Han aynı yıl içerisinde serbest bırakıldı. Anlaşıldığı kadarıyla 1527 yılında Astrahan tahtına yeniden oturdu. Muhtemelen kısa bir süre sonra Şeyh Ahmet Han öldü. Şeyh Ahmet Han hakkında bkz. İlya V. ZAYTSEV, "Şeyh Ahmed - Posledniy Han Zolotoy Ordi", *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, 99-120.

²²⁰ Dariusz KOLODZIEJCZYK, *a.g.e.*, 36; Ya. V. PİLİPÇUK, *a.g.m.*, 82; 1505-1507 yıllarındaki Kazan ile Moskova arasındaki savaşlar hakkında detaylı bilgi için bkz. M. HUDYAKOV, *a.g.e.*, 45-50; J. PELENSKI, *a.g.e.*, 31-32; Serkan ACAR, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, 150-154.

şehrinin yerini Kırım aldı.²²¹ Artık Kırım ile Moskova'yı bir araya getiren bir düşman kalmadı ve bu tarihten itibaren iki devlet birbirinin düşmanı hâline geldi. Moskova için artık Kırım ile ittifakı devam ettirmenin bir getirisi yoktu.²²² Nitekim III. Vasiliy, izlediği yeni politikanın ilk örneğini 1509 yılında gösterdi. Astrahan üzerine sefere hazırlanan Mengli Giray Han, 1509 yılında III. Vasiliy'den bu sefere yardımcı kuvvet yollamasını talep etti. Buna ilaveten yeniden sürgüne gönderilen Abdüllatif'i, annesi ile görüşmesi için Kırım'a göndermesini talep etti.²²³ III. Vasiliy, Mengli Giray Han'a aynı anda hem Lehistan-Litvanya'ya hem de Astrahan'a karşı savaşmasının mümkün olmadığını bildirdi. Abdüllatif'i Kırım'a göndermeye ise yine razı olmadı. Ancak onu serbest bıraktı ve ona yurt olarak Yuryev'i verdi.²²⁴

Moskova Büyük Knezi için Kırım'ın Astrahan seferinde başarılı olmasının ve şehri ele geçirmesinin sakıncaları vardı. Astrahan'dan zafer ile ayrılan Kırım, askerî ve siyasî bakımdan kuvvet kazanacaktı. Aynı zamanda Astrahan'ın ele geçirilmesiyle birlikte Kırım, Altın Orda'yı Giray Hanedanı çatısı altında toplama imkânı elde edecekti. Bu durum, Moskova için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Zira kurtulmak için mücadele ettiği Altın Orda hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesine neden olabilirdi.²²⁵ Abdüllatif'in Kırım'a gönderilmemesinin esas sebebi ise III. Vasiliy'in, Kazan'ı Moskova'ya bağlamak istemesiydi. Tıpkı Kırım hanları gibi, Moskova knezleri de Kazan'ı kendi hâkimiyet sahaları olarak telakki ediyorlardı. Kazan halkı, tahta geçecek adayın elinde bulunması nedeniyle hanlarını III. Vasiliy'den isteyecek ve Moskova Büyük Knezi de yeni hanın kendisine sadakat yemini etmesini sağladıktan sonra kendi adayını han yapacaktı. Kazan, Moskova ile Kırım arasındaki

²²¹ Leslie COLLINS, "On the alleged "destruction" of the Great Horde in 1502", Haz. Anthony Bryer-M. Ursinus, **Manzikert to Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071- 1571**, 390; Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 80.

²²² İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 71; Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 101.

²²³ N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo**, VII, 25-26; H. H. HOWORTH, **History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century**, Part II, 464.

²²⁴ M. N. BEREJKOV, "Nur Sultan Tsaritsa Kırımskaya", **İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoj Arhivnoy Komissii**, No. 27, 13-14.

²²⁵ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 99-100; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 71.

çekişmenin merkeziydi ve III. Vasiliy, Kazan üzerindeki nüfuzunu arttırmasını sağlayacak kozunu kaybetmeye niyetli değildi.²²⁶

Mengli Giray Han'ın düşüncesi Kazan ile birlikte Moskova'ya karşı hareket etmekten Nur Sultan Bike, oğullarının III. Vasiliy ile ilişkilerinin iyi yönde olmasından yanaydı. Bu nedenle oğulları ile görüşmek ve bu konuda onları tembih etmek istediğini Moskova Büyük Knezi'ne iletirdi.²²⁷ 1510 yılında Nur Sultan Bike, oğulları ile görüşme fırsatını elde etti.²²⁸ 21 Temmuz'da Moskova'ya ulaşan Nur Sultan Bike bir ay boyunca Moskova'da kaldı ve burada Abdülatif ile görüştü. Ardından Kazan'a gidip büyük oğlu Muhammed Emin'in yanında yaklaşık 10 ay kaldıktan sonra yeniden Moskova'ya geldi. 5 ay daha Moskova'da kaldıktan sonra 1511 yılı Aralık ayının başlarında Nur Sultan Bike, Kırım'a döndü.²²⁹ Bu ziyaret kısa süre sonra etkisini gösterdi. Muhammed Emin Han, III. Vasiliy'e elçilerini gönderdi ve 1512 yılında iki taraf arasında "ebedî barış" tesis edildi. Muhammed Emin Han, 1518 yılında ölene kadar da bu barışı bozmadı.²³⁰ Mengli Giray Han açısından ise bu ziyaretin farklı bir amacı vardı. 1510 yılında Nur Sultan Bike, Moskova ve Kazan ziyaretini gerçekleştirirken onun yanında üvey oğlu Sahib Giray da bulunuyordu.²³¹ Kırım'da Sahib Giray, Kazan tahtının varisi olarak görülüyordu. Mengli Giray'ın iki üvey oğlunun da çocuğu olmadığı için onların ardından tahtın Sahib Giray'a kalacağı

²²⁶ N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 79.

²²⁷ Nur Sultan Bike, oğulları ile görüşmek istediğini ilk kez 1498 yılında III. İvan'a ilettili. O, III. İvan'dan onun adına Mengli Giray Han ile görüşmesini ve hanı bu ziyarete ikna etmesini istedi. III. İvan'ın bu ricaya nasıl bir cevap verdiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. 1500 yılında Mengli Giray Han'ın hastalanması nedeniyle Nur Sultan Bike muhtemelen Kırım'dan ayrılmak istemedi ve bu ziyaret sonraki bir tarihe ertelendi. M. N. BEREJKOV, **a.g.m.**, 11-12; Esasında Nur Sultan Bike'nin oğullarını ziyaret etme amacı açık değildir. Kaynaklarda yalnızca onun, oğullarını özlediği ve onlarla görüşmek istediği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu ziyaretin ardından meydana gelen hadiseler Nur Sultan Bike'nin arzusunun devletler arasındaki dostluğu pekiştirmek olduğunu göstermektedir. M. N. BEREJKOV, **a.g.m.**, 14; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 52; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 50-51.

²²⁸ Sigismund von Herberstein bu ziyaret hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Mengli Giray Han'dan çocuğu olmayan Nur Sultan, ilk çocuklarına duyduğu sevgiden ötürü Moskova'ya oğlu Abdülatif'i görmeye, ardından da 1504 yılında Kazan hükümdarı olan oğlu Muhammed Emin'in yanına gitti.*" Sigismund von HERBERSTEIN, **Notes Upon Russia**, Vol. II, 59; Ancak onun verdiği tarih hatalıdır. Rus kaynaklarında geçen bilgilere bu ziyaret 1510 yılında başladı ve 1511 senesinde sona erdi. Bkz. PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo**, 587; Ayrıca bkz. M. N. BEREJKOV, **a.g.m.**, 14; A. M. NEKRASOV, "Jenşini Hanskogo Doma Gireyev v XV-XVI vv.", **Drevneyşie Gosudarstva Vostochnoy Evropy**, 215.

²²⁹ M. N. BEREJKOV, **a.g.m.**, 14; A. M. NEKRASOV, **a.g.m.**, 215.

²³⁰ M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 52.

²³¹ PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Rodosloviya Tsarskogo**, 587.

düşünülyordu. Bu nedenle Mengli Giray Han, Nur Sultan Bike ile birlikte onu da Kazan'a gönderdi. Bu sayede Kazanlılar gelecekteki hanları ile tanıştırmış olacaktı.²³²

Nur Sultan Bike'nin ziyareti Muhammed Emin ile III. Vasiliy arasındaki iyi ilişkileri sağlamlaştırdı. Buna karşılık Abdülatif'in III. Vasiliy ile münasebetlerinde iyileşme meydana gelmedi. 1512 yılında Moskova Büyük Knezi'ne "ihamet" ettiği gerekçesiyle Abdülatif yeniden sürgüne gönderildi.²³³ Abdülatif'in kaderine Mengli Giray Han ile Nur Sultan Bike kayıtsız kalamazdı. Bu nedenle yeniden onun Kırım'a gönderilmesini istediler. Onların yanı sıra Yavuz Sultan Selim, Kemal Feodorit adlı elçisini Moskova'ya göndererek Abdülatif'in serbest bırakılmasını ve Mengli Giray Han'ın yanına, Kırım'a gönderilmesini talep etti.²³⁴ Ancak bu girişim, Osmanlı'nın Karadeniz'in kuzeyinde aktif bir rol oynamaya başladığı anlamı taşıymıyordu. İlya V. Zaytsev ve A. N. Kurat'a göre Osmanlı padişahı, Mengli Giray Han ile Nur Sultan Bike'nin ricası üzerine bu mektubu kaleme aldı.²³⁵ III. Vasiliy'e gönderilmek üzere hazırlanan mektup 1 Ağustos 1513 tarihini taşıyordu. Kemal Feodorit'in İstanbul'dan Moskova'ya gitmek üzere yola çıkması da 1 Ağustos 1513 tarihindeydi.²³⁶ Bu durum mektubun son anda hazırlandığını ve tasarlanmış bir girişim olmaktan ziyade gelen rica üzerine kaleme alındığını gösteriyordu. Moskova'nın bu isteği kabul etmemesine rağmen Osmanlı tarafından başka bir girişimin yapılmaması da Osmanlı'nın Kazan meselesi nedeniyle Moskova ile iyi ilişkilerini bozmak istemediğini gösteriyordu.²³⁷

²³² M. HUDYAKOV, a.g.e., 58; Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Ham XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 133.

²³³ M. HUDYAKOV, a.g.e., 54; J. PELESNKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 32.

²³⁴ N. M. Karamzin'in belirttiğine göre Yavuz Sultan Selim, III. Vasiliy'e biri Arapça diğeri Sırpça olmak üzere iki adet mektup gönderdi. N. M. KARAMZİN, a.g.e., 61; Mektubun Sırpça versiyonu için bkz. İlya V. ZAYTSEV, "Mnimiy Protektorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.", **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 122-123.

²³⁵ İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 122; Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve İdil Boyu**, 70.

²³⁶ İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 123.

²³⁷ İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 123; Akdes Nimet KURAT, a.g.e., 70.

Mengli Giray Han, Kazan ile ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu nedenle 1513²³⁸ yılında Kazan hanına gönderdiği mektubunda Moskova ile ilişkilerin değişen seyrini haber veriyordu: “*Akvam-ı Rus-ı la'in hazeullah el-melik el-mu'in bila*“ *أُولِيَاءَ*“²³⁹ *لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ* *ibraz idüb beyne'l-canibin tenvir-i meşa'il-i kıtal ve ta'mir-i menazil-i cidal kalub ve kâh,*“²⁴⁰ *كَمْ مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ*“²⁴¹ *مُضِيبِي بِلَا مُزَافَّرٍ وَ مَاسُورٍ وَ كَآهِ*“²⁴² *مَنْ بَعْدَ عَلَيْهِمْ سَيِّغْلِبُونَ*“²⁴³ *mefhumu bila müteselli ve mesrur bolur irdük.*”²⁴⁴ Bunun yanı sıra Mengli Giray Han, birlikte hareket edilmesi gerektiğini ve din düşmanlarını yok edince iki devlet arasındaki birliğin sağlanacağını belirtiyordu: “*Sizge takı vâcib ve lazibdir ki, bu atıyye-i rabbanıye şükri için sipahsalâr-ı ferâine-i cihan ve serdar-ı cebâbire-i âvân, yani Şeyh (Şah) İsmail hazelullah el-melik el-celil ki, kasd-ı hedm-i bina-ı din ve âzim-i kal'-ı bih-i yakın tururlar,*“ *مَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ أَنَّ اللَّهَ اسْمُهُ فِيهَا وَسَعَى فِي خَرَابِهَا*“²⁴⁵ *فَهَاصِصَا نِي دَاحِي مَكْسُورٍ وَ مَآكُورٍ*“²⁴⁶ *âyin-i şerayi-i Resulullahnı müceddid-i itar için cidd u cehd ita görgeysiz, tâ kim ol iklimi feth itge song(ra) bizim bila sizin aranızda kurbü'n-nebi bolup mürasele ve mükatebe âsân bolgay...*”²⁴⁴

²³⁸ Mektubun tarihi ve kime gönderildiği belirsizdir. Bedriye Sabit, mektubun Kazan Hanı Sayın'a yazıldığını, lâkin Sayın Han'ın kim olduğunu belirleyemediğini belirtmektedir. Bedriye SABİT, **Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi**, 25; Z. V. Togan ise bu mektubun 1513 yılında Muhammed Emin Han'a gönderilmiş olabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte mektubun tarihini ve zikredilen kişilerin teşhis edilmesi için üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmektedir. Z. V. TOGAN, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, 362; 494, Haşiyeye 206.

²³⁹ “Müminler, müminleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler.”, **Al-i İmran**, 28.

²⁴⁰ “Nice az bir topluluk Allah'ın izniyle çok bir topluluğa galip gelmiştir.”, **Bakara**, 249.

²⁴¹ “Yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir.”, **Rum**, 3.

²⁴² Bedriye SABİT, **a.g.e.**, 25-26.

²⁴³ “Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir?” **Bakara**, 114.

²⁴⁴ Bedriye SABİT, **a.g.e.**, 26-27.

2.4. Mehmed Giray Han Döneminde Kırım-Kazan İlişkileri (1515-1521)

2.4.1. Muhammed Emin Han'ın Hastalığı ve Veraset Meselesi

17 Nisan 1515 tarihinde Mengli Giray Han öldü.²⁴⁵ 23 Nisan 1515 tarihinde ise onun yerine oğlu Mehmed Giray hanlık tahtına oturdu.²⁴⁶ O. Hayvoronskiy'e göre Mehmed Giray, tıpkı babası Mengli Giray gibi, kendisini “Uluğ Han” olarak görüyordu. Ancak o, Batu ya da Toktamış gibi olmak değil, Çengiz Han gibi olmayı tasavvur ediyordu. Mehmed Giray Han'ın hedefi “*Ulu Ordanung Ulu Hanı Deşt-i Kıpçak barça Moğol Padişahı...*” olmaktı.²⁴⁷ Han, gerçekten de almak istediği unvana uygun bir şekilde hareket ediyordu. 1515 yılında Moskova üzerine yaptığı seferin ardından III. Vasiliy'e gönderdiği yarlığında ondan Smolensk ile Mengli Giray Han zamanında III. İvan'a bahşedilen sekiz şehri Lehistan-Litvanya'ya iade etmesini talep etti. Bu suretle Mehmed Giray Han, tıpkı gözdelelerine geniş topraklar bahşeden eski hanlar gibi davranıyordu.²⁴⁸

²⁴⁵ Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 101; Mengli Giray Han'ın ne zaman öldüğüne dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Halim Giray'a göre han, H. 919 yılının Zilhicce ayında (Ocak 1514) vefat etti. Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 19; Ancak V. D. Smirnov bu tarihin hatalı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Onun belirttiğine göre Osmanlı padişahından Mengli Giray Han'a Çaldıran Zaferi'ni ileten H. 920 (Ağustos 1514) yılına ait bir name bulunuyordu. Mengli Giray Han'ın ise bu nameye cevabını ilettiği tarihsiz bir mektubu bulunmaktaydı. Bu nedenle *Gülbün-i Hanan*'da geçen tarih hatalıdır. Öte yandan V. D. Smirnov, Rus kaynaklarında Mengli Giray Han'ın ölüm tarihinin 1515 yılı “Kutsal Cumartesi” günü olduğunu belirtmekte ve muhtemelen 1515 yılının doğru olduğunu ileri sürmektedir. V. D. SMİRNOV, **Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Porti Do Naçala XVIII Veka**, 385-387; Kırım tarihinin ana kaynakları arasında yer alan *Umdetü't-Tevarih, Tevarih-i Deşt-i Kıpçak ve Sahayif'ü-l Ahbar* adlı eserlere göre ise H. 920 yılında Mengli Giray Han vefat etti. Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, “Umdetü't-Tevarih”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 98; Abdullah b. RIDVAN, **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, 25; Ali Azmi ACET, **Müneccimbaşı'ya Göre Kırım Hanlığı**, 13; İlya V. Zaytsev'e göre ise Mengli Giray Han “Kutsal Cumartesi” gününde (8 Nisan) öldü. İlya V. ZAYTSEV, “Krımskoe Hanstvo”, **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, 257.

²⁴⁶ Seyyid Mehmed Rıza'nın verdiği bilgilere göre Mengli Giray öldüğü sırada Mehmed Giray hastaydı. Bu nedenle o iyileşip gelene kadar 40 gün boyunca Mengli Giray Han'ın ölümü halktan gizlendi. Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, 25; Ancak Oleksa Hayvoronskiy bu bilgilerin hatalı olduğunu kanıtlamaktadır. Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 117.

²⁴⁷ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 121; V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, **Kırım Yurtına ve Ol Tarafına Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Ait Kaynaklar**, 2.

²⁴⁸ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 49-50.

Mehmed Giray Han aynı yıl içerisinde hedefini gerçekleştirmek için bir hamle daha yaptı. Kendisini Altın Orda'nın mirasçısı olarak addeden Astrahan'ın üzerine yürüdü. Ancak Astrahan hanı ve onun destekçisi Nogay Beyi Şigim, Mehmed Giray Han'ın harekete geçtiğinden haberdar oldular ve han gelmeden önce İdil Irmağı'nın öteki tarafına çekildiler.²⁴⁹ Bu sefer Kırım açısından başarısızlıkla sonuçlandı. Buna rağmen Mehmed Giray Han, Nogay Ordası üzerinde hâkimiyet kurmayı başardı. 1516 yılında Nogay Beyi Şigim ile kardeşi Alçagır arasındaki mücadele bazı Nogay beylerinin Kırım'a gelerek hanın hizmetine girmesine neden oldu. 1519 yılında ise Kazak hanının Nogay Ordası sahasına hücum etmesi üzerine Nogay halkının büyük bir kısmı Kırım'a gelerek Mehmed Giray Han'ın hizmetine girdiler. Böylece Nogay Ordası üzerinde Kırım hâkimiyeti tesis edildi.²⁵⁰

Mehmed Giray Han kısa sürede hem iç hem de dış sorunları çözmekle meşgul olduğu sırada Kazan'daki gelişmeler Kırım'a ulaştı. 1516 yılında Muhammed Emin Han ağır bir hastalığa yakalandı ve bir oğlu olmadığı için Kazan'da veraset meselesi ortaya çıktı.²⁵¹ Onun kardeşi Abdüllatif Kazan tahtına çıkabilecek tek aday olarak kaldı. Bu nedenle Kazanlı elçiler Moskova'ya giderek Abdüllatif'in Kazan'a han olarak gönderilmesini rica ettiler.²⁵² Aynı zamanda Kazan'dan Kırım'a da elçiler geldi. Mehmed Giray Han tarafından 1517 yılında Moskova'ya gönderilen bir mektupta geçtiğine göre Kazanlı elçiler Kırım'a geldiler ve şu sözleri ilettiler: *"Astrahan'a gideceğiz ve bir hanzade alıp onu han yapacağız. Bundan başka bir ümidimiz yok."*²⁵³ Mehmed Giray Han, Kazan'ın kaderini Moskova Büyük Knezi'nin

²⁴⁹ V. V. TREPAVLOV, "Orda Samovalnaya" Koçevaya İmperiya Nogaev XV-XVII vv., 44; İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 77.

²⁵⁰ V. V. TREPAVLOV, *a.g.e.*, 45-48; Oleksa HAYVORONSKİY, 123-124.

²⁵¹ *Kazanskaya İstoriya*'nın müellifi Muhammed Emin'in hastalığı hakkında şunları yazmaktadır: *"Bu suçu nedeniyle Tanrı ona başından ayağına kadar her yerini kaplayan ve tedavisi olmayan yaralar verdi. Tüm vücudunu irinler ve kurtçuklar kapladı ve üç yıl boyunca yatağından kalkamadı. Ne doktorlar ne de büyücüler onun hastalığına derman buldu. Ve ondan yayılan koku nedeniyle ne onu ayartan hanbikesi ne de baş danışmanları onun yatak odasına girebildi. Herkes onun ölmesini istiyordu. Onun yanına yalnızca hanı beslemek için hanbike tarafından görevlendirilen kişiler giriyordu ki, onlara bunu zorla yaptırıyorlardı. Fakat onlar dahi onun vücudundan yayılan pis ter kokusu nedeniyle kısa süre sonra burunlarını tıkayıp onun yanından kaçıyorlardı."* **Kazanskaya İstoriya**, 63.

²⁵² J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 32-33; M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 55.

²⁵³ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 81.

ya da Astrahan hanlarının eline bırakmayı düşünmüyordu. Bu nedenle Moskova'nın Abdüllatif'i, elini güçlendiren bir koz olarak kullanmasını engellemesi gerekiyordu. Bu maksatla III. Vasiliy'e gönderdiği bir mektupta şöyle yazdı: "*Şimdi annemiz - hacı - Mekke'ye gidiyor, ancak dinimize ve kitabımıza göre bir kadın yalnızca kocası ya da oğlu yanında bulunursa gidebilir. Şimdi onun kocası, babamız Hakk'ın rahmetine kavuştu... Bu nedenle Abdüllatif'i gönder ki, annemizle, hanbike ile beraber Mekke'ye gidebilsin.*"²⁵⁴ Nur Sultan Bike de III. Vasiliy'e gönderdiği mektubunda Abdüllatif'in yanına gönderilmesini rica etti: "*Henüz han (Mengli Giray) hayatta iken Mekke'ye gideceğime dair söz vermiştim ve şimdi gitmek istiyorum. İnancımıza göre bir kadın sadece yanında kocası, oğlu ya da kardeşi varken Mekke'ye gidebilir. Kardeşim Hüseyin Bey ile gitmek istiyordum lâkin şimdi o yok. Oğlum Abdüllatif'i yanına gönderirsen ve ben onunla birlikte Mekke'ye gidebilirim, sen de Mekke'ye gitmiş gibi büyük bir kurtuluşa ermiş olursun.*"²⁵⁵

Kırım'dan gelen ricaları III. Vasiliy yine yerine getirmedi. O, Abdüllatif'in adetler gereğince Kazan'da han olacağını bildirdi ama onu Kazan'a yollamak yerine Kaşira'ya gönderdi.²⁵⁶ Esasında III. Vasiliy, Abdüllatif'in Kazan tahtına oturmasına taraftar değildi. Zira Abdüllatif Moskova'ya bağlı kalmayacaktı ve onun hanlığı Kırım tarafından destek görüyordu. Bu nedenle Kırım'dan talepler gelmesine rağmen III. Vasiliy, Abdüllatif'i Kazan'a göndermedi. Mehmed Giray Han'a cevap olarak ise bu meselenin çözümü üzerine Muhammed Emin Han ve Kazan halkı ile görüşmeler yapıldığını bildirdi. Ancak bu görüşmeler esnasında Abdüllatif, 19 Kasım 1517 tarihinde şüpheli bir şekilde öldü.²⁵⁷ 30 Kasım 1517 tarihinde III. Vasiliy, Nur Sultan Bike'ye bir mektup yollayarak Abdüllatif'in ölüm haberini ilettili: "*Senin oğlun ve kardeşimiz Abdüllatif Han, bizim yanımızda idi. Biz ise onu Kazan'a göndermek istiyorduk. Kardeşimiz Muhammed Emin Han'ın elçisi Seyyid Şah Hüseyin onun için geldi. Ancak günahlarından ötürü hastalık onu buldu ve Tanrı'nın isteği yerine*

²⁵⁴ M. N. BEREJKOV, "Nur Sultan Tsaritsa Krımskaya", *İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoj Arhivnoj Komissii*, No. 27, 15-16.

²⁵⁵ M. N. BEREJKOV, *a.g.m.*, 16.

²⁵⁶ N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VII, 79; H. H. HOWORTH, *History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century*, Part II, 384.

²⁵⁷ M. HUDYAKOV, *a.g.e.*, 55; J. PELENSKİ, *a.g.e.*, 33; A. Nimet KURAT, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 169; R. R. ARAT, "Kazan" *İA*, VI, 510.

geldi; günahları nedeniyle öldü... Abdüllatif Han öldü ve onun nasıl öldüğüne sizin adamınız Betej şahit oldu. Adamınız Betej'i size gönderiyoruz, o sizi onun hastalığı hakkında bilgilendirecektir."²⁵⁸ Abdüllatif'in ölümünden bir yıl sonra ise, Aralık 1518 tarihinde, Muhammed Emin Han vefat etti. Bu suretle 1518 yılında Kazan'da Uluğ Muhammed Han nesli son buldu.

2.4.2. Kazan Üzerinde Kırım-Moskova Rekabeti (1519-1521)

Muhammed Emin Han'ın ölümü üzerine Kazanlı elçiler, veraset meselesini çözmek için görüşmeler yapmak amacıyla Moskova'ya gittiler. Tüm Kazan halkı adına Kul Derviş, III. Vasiliy'e şunları ilettiler: *"Tanrı'nın ve hükümdarımız olan senin, Büyük Knez'in hizmetçileri bizler; seni, hükümdarımızı baş eğerek selamlıyoruz. Tüm Kazan toprakları Tanrı'ya ve sana aittir. Daha önce yaptığın gibi bize han ver. Sen nasıl buyurursan.*"²⁵⁹ Moskova Hükümeti, veraset meselesini kullanarak Kazan'da hâkimiyet kurmak istiyordu. Bu nedenle Kazan tahtına oturması uygun görülen yeni han Moskova'ya sadık olmalıydı. III. Vasiliy'in elinde de bu düşüncesine uygun bir aday bulunuyordu. Bu aday 1516 yılında Kasım tahtına oturan Şah Ali idi.²⁶⁰ Şah Ali, Moskova'da büyüdüğü için Rus kültürünün etkisi altındaydı. Ayrıca o, henüz 13 yaşında olduğu için devletin yönetiminde rol oynayamayacaktı. Bu sayede III. Vasiliy, onun üzerinden hanlığı yönetme fırsatı elde edecekti.²⁶¹

Kırım'da ise Kazan tahtının varisi olarak Mehmed Giray Han'ın kardeşi Sahib Giray görülüyordu. Bu durum Kazan meselesinde Moskova ile yapılan görüşmelerde belirtiliyordu: *"Ve şöyle düşündük, Muhammed Emin'e bir şey olursa Sahib Giray'ı o yurdun hanı yapacağız. Ve şayet başka yurttan birisi gelip han olursa, senin,*

²⁵⁸ J. PELENSKI, a.g.e., 33.

²⁵⁹ PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya*, 596-597.

²⁶⁰ Şah Ali, 1512 yılında Kasım tahtına oturan Şeyh Avliyar'ın oğluydu. O, Altın Orda Hanı Küçük Muhammed'in neslinden ve 1516 ile 1519 yılları arasında Kasım'da hanlık tahtına oturdu. Şah Ali zamanı Kasım Hanlığı hakkında bkz. Serkan ACAR, *Kasım Hanlığı (1445-1681)*, 94-97; M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 60-61.

²⁶¹ M. HUDYAKOV, a.g.e., 61; A. Nimet KURAT, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 169.

kardeşim, Büyük Knez, başın belaya girecektir ve bizim aramız kötü olacaktır."²⁶² Mehmed Giray Han'ın Altın Orda sahasını birleştirme planının tamamlanması için atması gereken iki önemli adım bulunuyordu. Bunlardan ilki Sahib Giray'ın Kazan tahtına oturtulmasıydı. Diğeri ise Astrahan'ı ele geçirmektir.²⁶³ Bu nedenle Appak Mirza²⁶⁴ Moskova'ya gönderilerek bu iki meselenin çözümü için görüşmeler yapıldı. Kırım elçisinin Moskova'da bulunduğu sırada ise 1519 yılının Mart ayında Şah Ali, Kazan hanı ilan edildi ve 8 Mart 1519 tarihinde Knez Dmitriy Fedoroviç Belskiy ve Mihail Yuryeviç Zaharin ile birlikte Kazan'a gönderildi.²⁶⁵ Şah Ali'nin Kazan hanı olması Kırım elçisinin tepkisine neden oldu. Bunun üzerine III. Vasiliy, aslında Mehmed Giray Han'ın kardeşini Kazan'a han yapmaktan yana olduğunu, ancak Kazanlıların isteği üzerine Şah Ali'nin hanlığını onayladığını bildirdi. Ayrıca bu şekilde hareket ederek Kazanlıların Kırım'ın düşmanı Astrahan hanzadelerinden birini kendilerine han olarak almalarına engel olduğunu ilave etti.²⁶⁶

Mehmed Giray Han, elinde Kazan tahtı için adaylar bulunmasına rağmen bu planını erteledi ve Moskova ile antlaşma yapmayı kabul etti. Mehmed Giray Han'ın bu şekilde hareket etmesindeki neden Kırım'daki iç sorunlardı. Hanın, kardeşi ve kalgay olan Ahmet Giray ile arası açıktı. O, kalgay olmasına rağmen Kırım'da onun sözünden ziyade Mehmed Giray Han'ın oğlu Bahadır Giray'ın sözü geçiyordu. Bu durumdan ise Ahmet Giray rahatsızdı: "*Babamızın hanlığı zamanında, o tek handı.*

²⁶² D. OSTROWSKIY, "Kazan Hanlığı'nda İdari Yapı", TA, C. VIII, 455.

²⁶³ Oleksa HAYVORONSKIY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı**, 133.

²⁶⁴ Appak Mirza, Kırım'daki Moskova yanlısı grubun lideriydi. O, sık sık III. Vasiliy ile görüşür ve ona Mehmed Giray Han'ın planlarını ve Kırım'ın durumunu haber verirdi. Bu nedenle o, III. Vasiliy'in Kırım'daki bilgi kaynağıydı. Mehmed Giray Han ise Kazan meselesinde Moskova ile görüşmeleri onun vasıtasıyla gerçekleştirirdi. O, Abdülatif'in ve Sahib Giray'ın Kazan tahtına adaylığını görüşmek için Moskova'ya gönderilen kişiydi. Appak Mirza karaçibey değil, hanın "hizmetli bey"lerindendi. Ondan sonraki kuşaklar onun yeğeni Süleyman'ın adıyla anılmaya başladı ve diplomatik vesikalarda "Süleşevler" olarak zikredildiler. Appak Mirza hakkında bkz. V. E. SROECKOVSKIY, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, 151-165; Beatrice Forbes MANZ, "The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532", **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. II/3, 292-294; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 53; 575.

²⁶⁵ PSRL XXI/2, 597.

²⁶⁶ N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VII, 97; M. HUDYAKOV, a.g.e., 61-62; H. H. HOWORTH, **History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century**, Part II, 464.

Biz, oğulları ise ona itaat ederdik, beyleri ve tüm halk da ona itaat ederdi. Şimdi ise kardeşimiz han, onun oğlu da han, onun beyleri de han... Babam öldüğünden beri kardeşim bana saygı göstermiyor..."²⁶⁷ Bu sorun üzerine 1519 yılında Ahmet Giray, Mehmed Giray Han'a isyan etti. Onun destekçileri arasında Şirin boyuna mensup beyler bulunuyordu. Aynı zamanda Ahmet Giray, oğlu Himmet Giray'ı²⁶⁸ İstanbul'a göndererek Osmanlı padişahından da destek aradı. Ancak o, düşüncelerini hayata geçiremeden önce 1519 yılında öldürüldü. Yine de Mehmed Giray Han için sorun çözülmüş değildi. Bu sefer Şirin beyleri İstanbul'a mektup göndererek Saadet Giray'ın ve Himmet Giray'ın Kırım'a gönderilmesini rica ettiler. İstanbul'un devreye girmesi Mehmed Giray Han'ın çekinmesine neden oluyordu.²⁶⁹ Bu koşullar altında Mehmed Giray Han, Moskova ile çekişmeye bir süreliğine ara vermeyi uygun gördü. Hatta Moskova ile ilişkilerini düzeltti ve 1520 yılında III. Vasiliy'in gönderdiği destek ile Astrahan üzerine hareket etti.²⁷⁰ Mehmed Giray Han'ın Kazan'a dair planlarını ertelemesi ise Kırım ile Moskova arasındaki mücadelenin bu dönemde Moskova zaferi ile sonuçlanmasına neden oldu.²⁷¹

²⁶⁷ V. E. SROECKOVSKIY, **a.g.e.**, 155-156; Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 125.

²⁶⁸ Himmet Giray, 1519 yılında öldürülen Ahmet Giray'ın oğluydu. Babası ölmeden önce 1519 yılında Himmet Giray'ı İstanbul'a gönderdi ve o bu tarihten sonra bir daha Kırım'a dönmedi. O, İstanbul'da bulunduğu sırada III. Vasiliy'in elçisi Golohvastov, İstanbul'a gelerek onunla gizlice görüştü ve ona III. Vasiliy'in hizmetine girmesini, bunun karşılığında da Meşcer şehrinin ona yurt olarak verileceğini ilettiler. Fakat Himmet Giray İstanbul'dan ayrılmadı ve burada öldü. Himmet Giray hakkında bkz. V. E. SROECKOVSKIY, **a.g.e.**, 175-177; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 640-641.

²⁶⁹ Ahmet Giray, Yavuz Sultan Selim ile Mehmed Giray Han arasında düşmanlık olduğunu biliyordu. Bu nedenle İstanbul'dan destek aramak istedi. İki taraf arasındaki kötü ilişkiler Yavuz Sultan Selim'in babasına, II. Bayezid'e, karşı giriştiği taht mücadelesi sırasında başladı. Mehmed Giray bu mücadele sırasında şehzade Ahmet ile anlaşarak Şehzade Selim'i teslim etmeyi kabul etti. Ancak Mengli Giray Han, küçük oğlu Saadet Giray'ı Şehzade Selim'in yardımına göndererek onun sağ salim uzaklaşmasını sağladı. Detaylı bilgi için bkz. Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Mü'luku't-Tatar**, 19-23; V. D. SMİRNOV, **Krimskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoj Porti Do Načala XVIII Veka**, 373-377.

²⁷⁰ İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 83; Dinçer KOÇ, "Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", **TDİD**, 468-469.

²⁷¹ J. PELENSKI, **a.g.e.**, 34.

III. BÖLÜM

KIRIMLILARIN KAZAN HANLIĞI TAHTINA ÇIKMASI (1521-1549)

3.1. Kazan-Kırım İttifakının Sağlanması (1521-1524)

3.1.1. Sahib Giray'ın Kazan'da Han Olması

Şah Ali Han, Moskova Büyük Knezi ile kardeşlik ile dostluk ve kişisel sadakat yemini olmak üzere iki antlaşma imzaladıktan sonra Kazan'a gönderilerek 1519'da hüküm sürmeye başladı.²⁷² Tahta çıktığında küçük yaşta olan Şah Ali, sadakat yeminini sıkı sıkıya tutmaktaydı ve bundan dolayı Kazan halkı, hanlarından memnun değildi. Sigismund von Herberstein, Şah Ali'nin hanlık döneminde onun Moskova yanlısı tutumunu şu satırlarla nakletmektedir: *"Halkı tarafından nefret ediliyor ve hor görülüyordu... Halkının iyi niyetli davranışlarını küçük görüp önem vermiyordu ve Moskova Knezi'ne karşı anlaşılabilir bir şekilde uzlaşmacı bir tavır takınıyordu. Kendi halkından çok yabancılara güveniyordu."*²⁷³ Kazanskaya İstoriya'nın müellifi Kazan ahalisini kötülerken Şah Ali Han'ın Moskova yanlısı idaresi hakkında şunları yazmaktadır: *"Ancak Kazanlılar Büyük Knez ile isyan etmeden, uzun süre barış içinde yaşamayı sevmiyorlardı ve kendi hanları Şah Ali'yi, tıpkı eski hanlarına - cüzzamlı Muhammed Emin'e - yaptıkları gibi, Büyük Knez'den ayırmaya ve ona ihanet etmeye sevk ederek onun aklını çelmeye başladılar... Şah Ali Han ise onların pohpohlayıcı sözlerine kanmadı ve kendisine söylenen kurnazca sözleri dinlemedi. Bir kısım seçkin mirza ve beyi hapsettirdi, diğerlerini ise ölüm cezasına çarptırdı. Soylusundan sıradan halkına kadar tüm Kazanlılar ona kin güttüler."*²⁷⁴

Şah Ali'nin sahip olduğu fiziksel özellikleri ona duyulan nefreti daha fazla körüklemekteydi. Onun tasvirini Sigismund von Herberstein şu şekilde yapmaktadır:

²⁷² J. PELENSKI, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 34.

²⁷³ Sigismund von HERBERSTEIN, *Notes Upon Russia*, Vol. II, 61.

²⁷⁴ *Kazanskaya İstoriya*, 65.

“O, şişman, az sakalı olan ve kadınsı bir yüze sahip biriydi ki, bunlar hiçbir şekilde bir savaşıya uygun değildi.”²⁷⁵ Tüm bu etkenler Kazanlıları yeni bir han arayışına sevk etti. Yeni hanlarını bulmak maksadıyla da Kırım’a gizlice bir elçilik heyeti gönderdiler ve Mengli Giray Han’ın oğlu Sahib Giray’ın Kazan’a han olarak gönderilmesini talep ettiler.²⁷⁶ Mehmed Giray Han’ın 1521 yılında Kanuni Sultan Süleyman’a gönderdiği mektupta belirttiğine göre bu meseleyi görüşmek üzere Kırım’a gelen Kazan elçilik heyeti 15 kişiden oluşmaktaydı.²⁷⁷

Yapılan bu görüşmeler Kazan Hanlığı’nda meydana gelen bir devrim ile sona erdi. Sahib Giray Han yanında bulunan 300 kişilik bir birlik ile Kazan’a hareket etti ve 1521 senesinin Nisan ayında Kazan’a ulaşarak idareyi eline aldı.²⁷⁸ Kazan’da yaşanan bu hadiseler hakkında *Kazanskaya İstoriya*’nın yazarı şunları yazmaktadır: “Yeni hanları Sahib Giray ile birlikte Kazanlılar yeniden Hristiyanlara karşı ayaklandılar. Ve - Şah Ali’nin hanlığının üçüncü yılında - onun hizmetinde bulunan 5.000 barbar (Kasım Tatarı) katledildi ve Kazan’daki bütün Ruslar üçüncü kez kılıçtan geçirildi. Hanlık hazinesinin tamamına, altınlarına, gümüşlerine, değerli eşyalarına, silahlarına ve atlarına el konuldu. Moskova voyvodasının evi yağmalandı ve 1.000 adamı öldürüldü. Sadece Şah Ali’yi ve voyvodayı Kazanlıların ellerinden aldı. Sahib Giray Han, han soyundan geldiğinden, gençliğinden, asaletinden ve zekasından ötürü Şah Ali’nin canını bağışladı. Şah Ali Han, Altın Orda’nın büyük hanlarından birinin soyundan, Toktamış Han’ın soyundandı ve bu nedenle Sahib

²⁷⁵ Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 61.

²⁷⁶ **Kazanskaya İstoriya**, 65; Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 61; Kırım’ın yerel kaynaklarında da Kazan halkının Mehmed Giray Han’a elçiler göndererek ondan kardeşi Sahib Giray’ı göndermesini istedikleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bkz. Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb’üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku’t-Tatar**, 29-30; Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 37; Karamzin’e göre Kazan’daki karışık durumu değerlendirmek isteyen Mehmed Giray Han, Kazanlılara Sahib Giray’ı han olarak kabul ettikleri takdirde Kazan’ın tam anlamıyla bağımsız olacağını ve Kırım ile birleşirlerse Çengiz soyunu eski görkemli günlerine taşıyacaklarını söyleyerek onları ikna etmeye çalıştı. N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VII, 107.

²⁷⁷ “Gazan dimekle malum memleket hanı Muhammed Emin Han karındaşımız imdi fevt olub beyleri ve mirzaları on beş mikdarı yarar adamdan gönderüb bu bendeden han taleb itdükleri mucibin genç karındaşım Sahib Giray’ı bir mikdar adam ile göndermiş idüm.” Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY, “Les Khanats de Kazan et de Crimee Face a la Moscovie en 1521”, **CMRS**, XII, No. IV, 487.

²⁷⁸ İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 84; M. Hudyakov ve Akdes Nimet Kurat bu hadisenin 1521 yılının baharında gerçekleştiğini yazmaktadırlar. M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 63; A. Nimet KURAT, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, 170.

Giray Han, Kazanlıların onu öldürmesine müsaade etmedi. Onu, yanında voyvoda ve hizmetinde bulunan 300 barbarla birlikte, sadece elbiseleri ve kötü durumdaki atları üzerinde bozkıra sürdüler.”²⁷⁹

Seyyid Mehmed Rıza'nın verdiği bilgiye göre Mehmed Giray Han, hanlığını güvence altına almak maksadıyla kardeşlerini katlediordu. Ancak Sahib Giray genç yaşta olduğu için onu hapse atmakla yetindi. Kazan'dan elçiler gelip ondan han göndermesini istemeleri üzerine de kardeşi Sahib Giray'ı hapisten çıkarıp Kazan'a gönderdi.²⁸⁰ Burada verilen bilgiden hareket eden V. D. Smirnov'a göre Mehmed Giray Han'ın kardeşini Kazan'a göndermesinin nedeni Kazan'ı onun vasıtasıyla ele geçirmek değil, Kırım tahtından rakibini uzaklaştırmak istemesiydi.²⁸¹ M. Hudyakov'a göre ise Sahib Giray Han'ın Kazan'da bulunduğu sırada iki hanlık arasındaki ilişkilerin dostça olması ve Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasında Sahib Giray'ın Kazan'a veliyet tayin edilmesi üzerine görüşmelerin yapılması, V. D. Smirnov'un ileri sürdüğü görüşün yanlış olduğunu gösteriyordu.²⁸² Esasında Mehmed Giray Han'ın düşünceleri Altın Orda topraklarını Giray Hanedanı çatısı altında birleştirmekti. Dariusz Kolodziejczyk'in belirttiği üzere Kırım hanları içerisinde yalnızca kendisinin “*Ulu Ordanung Ulu Hanı Deşt-i Kıpçak barça Moğol Padişahı...*”²⁸³ gibi görkemli bir unvanı kullanması bu amacını gözler önüne sermekteydi.²⁸⁴ Bu amacını gerçeğe dönüştürmek için atılan önemli adımlardan biri ise Kazan tahtına Sahib Giray'ın oturtulmasıydı.²⁸⁵

²⁷⁹ Kazanskaya İstoriya, 65.

²⁸⁰ Seyyid Mehmed RIZA, a.g.e., 29-30; Ayrıca bkz. Halim GİRAY, a.g.e., 37; Ahmet CEVDET PAŞA, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 19.

²⁸¹ V. D. SMİRNOV, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, 399-400.

²⁸² M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 68.

²⁸³ V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Ait Kaynaklar*, 2; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, 652; Oleksa Hayvoronskiy, Mehmed Giray Han tarafından kullanılan bu unvanın önemine binaen onu kitabında bir başlık adı olarak kullanmaktadır. Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 119.

²⁸⁴ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, a.g.e., 60.

²⁸⁵ Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 136; J. PELENSKİ, a.g.e., 34-35.

3.1.2. Moskova'ya Karşı Ortaklaşa Seferler

Sahib Giray'ın Kazan tahtına oturmasıyla birlikte Mehmed Giray Han, Moskova üzerine bir sefer hazırlığına girişti. Kırım Hanı Mehmed Giray'ın bu seferi daha kardeşi Kazan tahtına çıkmadan önce planladığı görülmektedir. 21 Ekim 1520 tarihinde Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund'a elçi olarak gönderilen Şirin boyundan Evliya Mirza²⁸⁶ ve İbrahim Bey'in elindeki yarıltıkta şu sözler yer alıyordu: *“Moskova Knezi, senin ağabeyin Kral Aleksandr zamanında, ayrıca kardeşim Sigismund, senin zamanında birçok şehri ve köyü ele geçirmesinden dolayı onları geri alıp Tanrı'nın inayetiyle sana geri vereceğiz...”*²⁸⁷ Bu sözlerden anlaşıldığı üzere Mehmed Giray Han'ın Moskova'ya karşı düzenleyeceği seferi için aradığı müttefik Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund idi. 1521 yılının başlarında (Şubat-Mart) ise Mehmed Giray Han, Zani Vasilyev Zudov isimli bir Rus vasıtasıyla Astrahan Hanı Canibek'e şu mektubu gönderdi: *“Moskova Knezi ile kardeş ve dosttuk fakat ilk o bana ihanet etti. Kazan bizim yurdumuzdu, şimdi ise ona kendi elindeki bir sultanı oturttu. Bir seyyidden başka Kazan yurdunda kimse onu istemedi ve bana adamları gelerek benden bir sultan istediler. Ben de onlara, Kazan'a bir sultan yolladım. Ben tüm gücümle Moskova üzerine yürüyeceğim. Benimle dost ve kardeş olarak kalmayı arzuluyorsan, benimle beraber Moskova üzerine yürü ya da bir sultan yolla.”*²⁸⁸ Zani Vasilyev Zudov'un 10 Mayıs'ta bu mektubun içeriğini III. Vasiliy'e gönderdiği raporuna göre Astrahan beyleri ve sıradan halkı, III. Vasiliy ile

²⁸⁶ Evliya Mirza, 1504 ile 1508 yılları arasında Şirin boyunun karaçibeyi olan Devletek Mirza'nın oğludur. O, 1520'de Mehmed Giray Han'ın elçisi sıfatıyla Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund ile görüşmelerde bulundu. Ancak I. Sigismund, Mehmed Giray Han'ın sözünün teminatı olarak Evliya Mirza'yı yanında alıyordu. Onun geri dönemeyişi Kırım hanının 1521 yılındaki Macaristan seferine katılmamak üzere öne sürdüğü mazeretler arasında yer alıyordu. Buna karşılık Evliya Mirza, Mehmed Giray Han'a karşı kurulan komploda yer aldı ve Şirin boyuna mensup diğer beylerle birlikte İstanbul'a mektup göndererek Saadet Giray'a hizmet etmeye hazır olduğunu bildirdi. Onun ve diğer Şirin beylerinin faaliyetleri Saadet Giray'ın Kırım tahtına oturmasında etkili oldu. Buna karşılık Saadet Giray'ın hanlık döneminin sonlarına doğru ona karşı düzenlenen komplonun da düzenleyicileri arasındaydı. Bu nedenle 1531 yılında Saadet Giray Han'ın emri üzerine idam edildi. Bkz. Beatrice Forbes MANZ, “The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. II/3, 290; V. E. SROECKOVSKİY, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, 185; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 647.

²⁸⁷ Darisuz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 649.

²⁸⁸ İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 84; J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 35.

dost olarak kalmak istiyorlardı.²⁸⁹ Bu nedenle Astrahan Hanı, Mehmed Giray Han'ın gerçekleştirmek istediği seferinde onun yanında yer almadı. Buna karşılık kardeşi Kazan tahtına oturduğundan Mehmed Giray Han, Moskova seferi için önemli bir müttefik elde etmiş bulunuyordu. Aynı zamanda düzenlenecek bu sefer Moskova'nın gücüne büyük bir darbe indirecekti ve Sahib Giray Han'ın Kazan'daki konumunu da sağlamlaştıracaktı.²⁹⁰

Mehmed Giray Han sefer planını hayata geçirmeyi düşündüğü sıralarda Osmanlı Devleti de Macaristan üzerine bir sefer hazırlığı içerisindeydi. Bu nedenle Mehmed Giray Han'dan Macaristan seferi sırasında Lehistan'a akın düzenlemesi istenilmekteydi.²⁹¹ Macaristan Kralı II. Louis, Lehistan-Litvanya Kralı Sigismund'un yeğeni olduğundan sefer sırasında Lehistan'ın yardıma gelmesi mümkündü. Bunu engellemek için de Kanuni Sultan Süleyman, Kırım atlılarının Lehistan'a akın düzenlemelerini istiyordu.²⁹² Mehmed Giray Han ise 1521 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği mektubunda beş adet mazeret göstererek bu sefere iştirak edemeyeceğini bildirdi. Bu mazeretlerden birinde han Kazan ve Moskova meseleleri hakkında şunları yazıyordu: *“Gazan demekle mâ'lum memleket hanı Muhammed Emin Han karındaşımız imdi fevt olub beyleri ve mirzaları on beş mikdarı adamdan gönderüb bu bendeden han taleb itdükleri mucibin genç karındaşım Sahib Giray'ı bir mikdar adamla göndermiş idim. Ol varmakdan akdem Mosku beyi şehr-i Gazan'ın kadısını def' idüb musalih Müslüman'a ruhban vaz' idüb ve kinisalar (kilise) bina idib ayin-i küfrü nüma Müselmana cebr ve ikrah idüb na-meşru' hareket idüb erbab-ı İslamı münzic iderken mümaileyh karındaşım yetişüb şehre girüb han olmuş. Mosku beyi anı işidib mübalağa adam gönderib ma'berleri hıfz ettirib andan berüye ve bundan öteye kat'an adam geçirmeyüb müşârünileyh karındaşım ziyân u zebun imiş, andan kaçub adam gelüb mektub getürüb ahvali ma'lumumuz olduğun gibi karındaşıma muin ve zahir olub ol aned-i İslam ve abd-i âsnâmın def'i için atlanub feth ve muzafferhane üzerlerine varmak kasd olunub... Askerin nisfi Şirin*

²⁸⁹ İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 84.

²⁹⁰ N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VII, 109; J. PELENSKI, a.g.e., 35.

²⁹¹ Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY, “Les Khanats de Kazan et de Crimée Face à la Moscovie en 1521”, *CMRS*, XII, No. IV, 487.

²⁹² Dariusz KOŁODZIEJCZYK, a.g.e., 58.

kavmi İnceke nam mevzi'den geçüb Süt dimekle mâ'lum mahalde bu bendeye tevakkuf iderler, bizim askerimiz bir yere azim itdiklerinden sonra döndermek kasd olunsa dönmek ihtimali yoktur, zira muvazzaf kullarımız değildirler, beyabânîdirler...”²⁹³

Sefer için oldukça uygun bir zaman yaratan Mehmed Giray Han hiç zaman kaybetmeden Moskova üzerine harekete geçti ve Oka Irmağı'nı aştı. Moskova Büyük Knezi ise Kırım hanının bu seferine hazırlıksız yakalandı. Hemen Knez Dmitriy Belskiy ve kardeşi Knez Andrey Staretskiy komutasında bir ordu toplayarak hanı karşılamak üzere gönderdi.²⁹⁴ Rus birlikleri, gerçekleşen savaşta büyük bir hezimete uğradılar. Knez Vladimir Kurbskiy, İvan Şeremetyev, Yakov ve Yuriy Mihayloviç Zamyatnin bu savaşta hayatlarını kaybettiler. Knez Feodor Obolenskiy Lopata ise esir düştü.²⁹⁵ Bu esnada Kazan Hanı Sahib Giray da emrindeki birliklerle beraber hareket ederek Vladimir ve Nijniy Novgorod şehirlerini tahrip etti ve Kolomna'ya gelerek burada ağabeyi Mehmed Giray Han ile güçlerini birleştirdi.²⁹⁶ III. Vasiliy ise müttefiklere karşı koyamayacağıının farkına vardığından şehrin idaresini damadı Petro'ya²⁹⁷ bırakıp Moskova'dan Volok'a (Volokamsk) kaçtı.²⁹⁸ Bu sıralarda Kırım ve Kazan kuvvetleri ise geçtikleri yerleri yağma edip ateşe vererek Moskova'ya doğru ilerlemekteydiler. Verilen bu hasardan Ostrov kasabasında bulunan Moskova

²⁹³ Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY, **a.g.m.**, 489; Mehmed Giray Han'ın ileri sürdüğü diğer mazeretler şunlardı: “*Sabıkan Leh Kralı bendenize elçi gönderüb memleketimiz garet itmen deyü her yıl 15.000 flori maktu' cizye virmeğe mültezim olub yemin-i müekked ile barışub... Haliyen mirzalarından Devletek oğlu Evliya nam benam mirza ellerinde (Lehistan-Litvanya) rehindir. Andan (Şirin) bir bey veya mirza vermeyinceye dek gelemez. Eğer ahdi bozub üzerlerine yürürsek ol mirzayı habs ider veya helak iderler, cümle Şirin kavmi ve mirzaları ve beyleri benden yüz dönderirler... Taht memleketi hanı Şeyh Ahmed Han kralda mahbusdur, bu canıbden nev'an muhalefet görse irsali verir... Kral canibine yürüse (Kazaklar) kadim adüvvümüz Hacı Tarhan hanı birle biriküb gelüb memleketi harab iderler.*” Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY, **a.g.m.**, 487-489. Dariusz Kolodziejczyk'in belirttiği üzere hanın belirttiği bu nedenlerden yalnızca yukarıda verdiğimiz Kazan meselesi hakkında söyledikleri hakikati yansıtıyordu. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 59.

²⁹⁴ Sigismund von HERBERSTEIN, **Notes Upon Russia**, Vol. II, 61; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 109.

²⁹⁵ N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 109.

²⁹⁶ Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 61.

²⁹⁷ Petro, İbrahim Han'ın Fatma Sultan'dan olma üç oğlundan biri olan Huday Kul idi. 1487 yılında Moskova birlikleri Kazan'a girdiğinde o, ağabeyi İlham ve kardeşi Melik Tahir ile birlikte Ruslar tarafından ele geçirilip sürgüne gönderildiler. Huday Kul bu sırada Hristiyan olup Petro adını aldı ve Moskova Büyük Knezi'nin kız kardeşi ile evlendi. Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 59.

²⁹⁸ N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 110; M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 68; Sigismund von Herberstein'in belirttiğine göre III. Vasiliy'in korku nedeniyle bir müddet saman yığınlarının altında saklandığı yönünde bazı söylentiler bulunmaktaydı. Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 62.

Büyük Knezi'ne ait saray ve Ugreş'te bulunan Nikolskiy Manastırı da nasibini aldı.²⁹⁹ 29 Temmuz'da birlikte hareket eden Kırım ve Kazan kuvvetleri Moskova surlarına daha da yaklaştılar.³⁰⁰ Bu durum karşısında Moskova ahalsinin yaşadığı korkuyu ve Moskova'daki genel vaziyeti Sigismund von Herberstein şu sözlerle anlatmaktadır: *“Arabalarıyla birlikte korku içerisinde (Moskova) kalesine kaçan kadın, çocuk ve çaresiz insanların kapılara üşüşmesi nedeniyle öyle bir kargaşa meydana geldi ki, onlar acele ettikleri için birbirlerinin ilerleyişine engel oldular ve birçoğu ayaklar altında ezildi. Bu insan kalabalığı kaledeki havanın hastalık yayacak seviyeye gelmesine neden oluyordu. Eğer düşman şehrin duvarlarının etrafında üç ya da dört gün daha dursaydı, ahali vebaya yakalanır ve ölürdü.”*³⁰¹

Bu zor vaziyet altında şehrin idarecileri kuşatmanın kalkması için en iyi yolun Mehmed Giray Han'a hediyeler yollayarak onu teskin etmek olduğunu düşündüler. Hana, içinde bol miktarda bal şarabı bulunan hediyeler gönderdiler ve kuşatmayı kaldırması için görüşmeleri başlattılar. Mehmed Giray Han, eğer III. Vasiliy, tıpkı babası ve ataları gibi, kendisine geleneksel haracı vermeyi kabul ederse kuşatmayı kaldırmakla kalmayıp bölgeyi de terk edeceğini bildirdi. Bu şartın kabul edilmesi üzerine Mehmed Giray Han ordusunu Ryazan'a çekti. Mehmed Giray Han Ryazan'a çekildikten sonra Lehistan-Litvanya Kralı ile yaptığı ittifaka binaen hanın yaptığı sefere iştirak eden Ostafiy Daşkoviç ile birlikte şehri ele geçirmeye çalıştı.³⁰² Ancak bu girişim sonuç vermediği gibi han da kısa bir müddet sonra Kırım'a döndü. Sigismund von Herberstein, hanın Ryazan'dan çekilip Kırım'a dönmesinin nedeni olarak hanın bekleyecek sabrının kalmamasının veya askerlerinin yeteri kadar ganimet elde ettiğini düşünmesinin etkili olduğunu belirtmektedir.³⁰³ Ancak Mehmed

²⁹⁹ M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 68; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 110.

³⁰⁰ Sigismund von Herberstein, Mehmed Giray Han'ın ordugahını Moskova'ya 13 verst uzaklıkta kurduğunu yazmaktadır. Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 61.

³⁰¹ Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 62.

³⁰² Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 63-64; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 111-112.

³⁰³ Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 65.

Giray Han Moskova seferiyle meşgul iken 580 kişiden oluşan Astrahanlı akıncının Kırım topraklarına yaptığı akın, hanın Kırım'a geri dönmesinde önemli rol oynadı.³⁰⁴

1521 zaferinin hem Kırım Hanlığı hem de Kazan Hanlığı için ekonomik getirisi çok fazlaydı. Sigismund von Herberstein'e göre bu seferden elde edilen kazanımlar şöyleydi: "*O (Han), Moskova'dan yanında çok sayıda esirle döndü. Esirlerin sayısının 800.000'i aştığı söylenir. O, bunların bir kısmını Kefe'de Türklere sattı, bir kısmını da katletti... Kazan Hanı Sahib Giray, Moskova'dan ele geçirdiği tüm esirleri İdil Ağzı'nda yer alan ve bir ticaret şehri olan Astrahan'da sattı.*"³⁰⁵ Aynı zamanda bu seferin önemli bir sonucu daha bulunmaktaydı. Bu sefer, Giray Hanedanlığı çatısı altında birleşen Kırım ile Kazan'ın birlikte hareket ettikleri takdirde bölgede önemli bir güç hâline geldiklerini göstermekteydi.

Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki işbirliği 1523 yılında da kendisini gösterdi. 1523 yılında Mehmed Giray Han, Astrahan üzerine bir sefer düzenledi. M. Hudyakov'a göre Kırım hanının Astrahan üzerine yürümesindeki sebep Astrahan Hanı Hüseyin'in Moskova ile ittifak hâlinde olmasıydı.³⁰⁶ 1521 yılındaki Moskova seferi sırasında Astrahanlıların yaptığı akını cezalandırmak geçerli bir neden olmakla birlikte Mehmed Giray Han'ın asıl amacını *Stepennaya Kniga*'da yer alan bir kayıta bulmaktayız: "*Ve o gitti ve orayı aldı. Ve Mehmed Giray Han, orada han olarak oğlu, kalgay Bahadır'ı oturttu.*"³⁰⁷ Kazan tahtına Sahib Giray'ı oturtmak suretiyle önemli bir yol kateden Altın Orda mirasını Giray Hanedanı etrafında birleştirme faaliyeti, Astrahan tahtına Bahadır Giray'ın oturmasıyla birlikte gerçekleşmiş oluyordu. Mehmed Giray Han, Astrahan üzerine yürüdüğü sırada ise Sahib Giray Han, Kazan'da bulunan Ruslara karşı faaliyetlerde bulundu. Rus kaynaklarına göre Sahib Giray Han birçok Hristiyan'ın (Rus) kanını döktü ve III. Vasiliy'in elçisi

³⁰⁴ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 87.

³⁰⁵ Sigismund von HERBERSTEIN, *a.g.e.*, 65; Joseph von Hammer-Purgstall elde edilen esirlerin sayısını 108.000 olarak vermektedir. Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Kırım Hanlığı Tarihi*, 42.

³⁰⁶ M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 69.

³⁰⁷ PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya*, 603.

sıfatıyla Kazan'da bulunmakta olan Vasiliy Yuryeviç Podjegin'i de öldürdü.³⁰⁸ Sahib Giray Han'ın Kazan'daki Ruslara yönelik bu hareketi aslında Astrahan seferini kolaylaştırmaya yönelikti. III. Vasiliy, Kazan'daki gelişmeleri takip ettiği için Mehmed Giray'ın Astrahan'ı alarak Altın Orda'yı canlandırma girişimine karşı herhangi bir önlem alamadı. Bu açıdan Kazan tahtında Sahib Giray'ın oturması, Kırım hanının izlediği politikayı gerçeğe dönüştürmesine yönelik attığı en önemli adımdı.³⁰⁹

1523 yılı Kırım hanlarının peşinde koştukları hayalin gerçekleştiği bir yıldır. Kazan ve Astrahan tahtında Giray Hanedanı'ndan birer üye bulunuyordu ve böylece Altın Orda sahasını birleştirme planı hayata geçirildi. Ancak bu başarı çok uzun sürmedi. Şirin kabilesine mensup beyler İstanbul'a bir mektup göndererek Mehmed Giray Han hakkında şöyle yazdılar: "...ve dahi iki kimesneyi Kızılbaşa casus gönderdi anı bizden gayrı kimesne bilmez ve badehu cem-i memleketi Or Ağzı'ndan çıkarmak ister zira Hacı Tarhan'ı alıp taht idünüb Kızılbaş birle ittifak-ı bir itmekdir muradları..."³¹⁰ "Kızılbaş ile ilişkilerde bulunması" Osmanlı padişahının gözünde çok ciddi bir ithamdı, lâkin Osmanlı Devleti'nin müdahale etmesine gerek kalmadı. Mehmed Giray Han, oğlu Bahadır Giray ve Kırımlı askerler, Nogaylar tarafından öldürüldüler.³¹¹ Bu suretle Mehmed Giray Han'ın "eser"i parçalandı.³¹²

³⁰⁸ PSRL XXI/2, 604.

³⁰⁹ Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 164-165.

³¹⁰ Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY-Alexandre BENNIGSEN, "Le khanat de Crimée au début du XVIe siècle: De la Tradition Mongole à la Suzeraineté Ottomane", **CMRS**, XIII, No. 3, 336.

³¹¹ Sigismund von Herberstein'in verdiği bilgiye göre Mehmed Giray'ın öldürülmesinde Agış Mirza ve Mamay Mirza rol oynadı. Sigismund von HERBERSTEIN, **a.g.e.**, 81; *Es Seb'üs-Seyyar*'daki kayıtlara göre Mehmed Giray Han, Nogaylara zulmeden Kırımlı mirzalara oğlu Baba Giray ile Gazi Giray'a kızdı. Bunun üzerine onlar 3.000 kişi ile bir gece firar edince Mamay Mirza ve Şigim Mirza gelerek Kırım hanını öldürdüler. Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, 25-26; *Stepennaya Kniga*'da verilen bilgiler Es Seb'üs-Seyyar'da yazılanlara oldukça yakındır: "Kendisi (Han) Kırımlılardan ziyade Nogayları sever oldu. Onun yanında pek çok Nogay vardı. Onları kendisine yakın tuttu. Onların iyiliğini gözetti. Kısa bir süre sonra ise o, oğlu ve Kırımlılar, onlar (Nogaylar) tarafından öldürüldüler." **PSRL XXI/2**, 603.

³¹² Halil İNALCIK, "Kırım Hanlığı", **İA**, C. VI, 747.

3.1.3. Kazan'ın Osmanlı Devleti'ne Bağlanması Meselesi

Mehmed Giray Han'ın ölümünün ardından merhum hanın oğlu Gazi Giray, Kırım tahtına oturdu. Onunla eş zamanlı olarak Saadet Giray Han 3 Haziran 1523 tarihinde yanında yeniçeri birlikleri ile birlikte İstanbul'dan Kırım'a geldi.³¹³ Şirin boyu tarafından davet edilip İstanbul'un da desteğini alan Saadet Giray Han, yeğeni Gazi Giray'ı idam ettirip Kırım Hanlığı tahtına oturdu.³¹⁴ Saadet Giray'ın hanlık dönemi Kırım'da ardı arkası kesilmeyen bir kargaşa içerisinde geçti. Kırım'daki mevcut durumun etkilerinin Kazan Hanlığı'na da tesir etmesi kaçınılmazdı. 1523 yılında Kazan'daki Rusların ve Rus elçisinin öldürülmesi, Mehmed Giray Han'ın Astrahan seferi sırasında Moskova'nın ilgisini Kazan üzerinde tutmaya ve seferi kolaylaştırmaya yönelikti. Bu nedenle Kazan'da Moskova Büyük Knezliği'nin bir karşı atağa kalkışması beklenmekteydi ve Kırım'dan gelecek destek sayesinde bu tehlikenin bertaraf edilebileceği düşüncesi hâkimdi.³¹⁵ Ancak gelişmeler beklenen şekilde gerçekleşmedi ve Moskova'nın Kazan üzerine yürümesi için oldukça elverişli bir zemin hazırladı. Kırım Hanı Saadet Giray ise Kazan üzerine hareket etmeyi planlayan III. Vasiliy'e bir yarlık göndererek şunları yazmaktaydı: “*Ve benim Sultan Süleyman Şah gibi bir kardeşim var, ayrıca Astrahan Hanı Hüseyin de benim kardeşim. Kazan Hanı Sahib Giray ise benim öz kardeşim ve öte tarafta Kazak Hanı benim kardeşim ve Agiş Mirza ise benim hizmetkârım. Bu tarafta Çerkesler ve*

³¹³ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 155.

³¹⁴ Kırım Hanlığı'nın yerel kaynaklarından *Es Seb'üs-Seyyar*'a göre Gazi Giray, Kırım tahtına çıkıp 6 ay kadar hüküm sürdükten sonra aynı yılın Recep ayında beylerin ricaları üzerine Saadet Giray Kırım'a gönderilerek han yapıldı. Seyyid Mehmed RIZA, **a.g.e.**, 27-28; Miladî takvimde 930 yılının Recep ayı, 5 Mayıs 1524 – 3 Haziran 1524 yılları arasına denk gelmektedir. Muzaffer ÜREKLİ, **Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi**, 28; Buna karşılık Saadet Giray Han'ın bu tarihten daha erken bir tarihte Kırım tahtında bulunduğunu gösteren belgeler mevcuttur. Bu belgelerden biri Saadet Giray Han'ın H. 930 yılının Cemaziyelevvel ayına (Mart - Nisan 1524) ait bir tarhanlık yarlığıdır. A. Melek ÖZYETGİN, “Altın Orda-Kırım Resmî Yazışma Geleneğine Dair (1524 Tarihli Saadet Giray Han Yarlığı)”, **İdil-Ural Sempozyumu (10-12 Ekim 2011 Bildiriler) C. I**, Haz. İlyas Kemalöğlu, 109-110; Bir diğer yarlık ise Han'ın tahta çıkışını daha da erken bir döneme çekmektedir. Saadet Giray tarafından Kefe'den Krakov'a gönderilen bu yarlık H. 929 (20 Kasım 1522 – 9 Kasım 1523) tarihini taşımaktadır. Han bu yarlığında Lehistan-Litvanya Hükümeti'ne tahta çıktığını bildirip iki devlet arasındaki dostluğu sürdürmek istediğini iletmekteydi. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 64-65.

³¹⁵ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 165.

Tümenliler bana tâbi ve kral benim bendem...”³¹⁶ Kırım hanı yarlığının devamında padişahın isteği doğrultusunda Moskova Büyük Knezi’ne dostluk önerip Lehistan-Litvanya’ya karşı ittifak teklifinde bulunuyor ve III. Vasiliy’den Kazan üzerine asker göndermemesini talep ederek iki taraf arasında arabuluculuk görevi üstlenmeye çalışıyordu.³¹⁷ Saadet Giray Han bu sözleriyle Moskova Büyük Knezi üzerinde etki yaratmak için kendi kuvvetini abartılı bir şekilde göstermeyi ve onu seferden vazgeçirmeyi amaçlıyordu. Buna karşılık III. Vasiliy, Kırım’da bulunan İ. Koliçev vasıtasıyla hanlığın içerisinde bulunduğu vaziyetten haberdardı. Onun bildirdiğine göre Nogayların hücumundan sonra hanın toplayabileceği kuvvet 15.000’i geçmezdi. Ayrıca Nogaylar en iyi atları da beraberlerinde götürdüklerinden bu kuvvetler yaşlı beygirler ve taylarla yetinmek zorundaydılar.³¹⁸

III. Vasiliy, Kazan ile barışmak konusunda Saadet Giray Han’ın ileri sürdüğü teklifi kabul etmedi ve Kırım hanına şu şekilde bir cevap verdi: *“Sulh yapmanın imkânı yoktur; evvela Sahib Giray, Moskova Büyük Knezi’nin rızasını almadan Kazan tahtına çıkmıştır, saniyen Moskova’nın elçisini ve Rus tüccarlarını öldürmeyi emretmiştir. Bunlar hiçbir devlette vuku bulacak işler değildir. Sulh müzakereleri yapmak istemekle beraber diğer taraftan elçileri ve misafirleri öldürüyor.”*³¹⁹ N. M. Karamzin bu mektuptan hareket ederek III. Vasiliy’in teklifi reddetme sebebi olarak Rus elçisinin ve tüccarların öldürülmesini göstermektedir.³²⁰ Fakat Rus diplomatların 1522 ve 1524 yıllarında Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund’a yaptıkları beyanlar göstermektedir ki, Kazan tahtına Moskova Büyük Knezi’nin isteği dışında bir hanın oturtulması ihanet olarak görülmekteydi. Zira Kazan, III. İvan tarafından alınan topraklardan biri olarak addedilmekteydi.³²¹ Bu nedenle M. Hudyakov’un da değindiği üzere Moskova’nın barıştan yana olmamasının sebebi Rus elçinin

³¹⁶ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 99.

³¹⁷ N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VII, 129; İlya V. ZAYTSEV, “Mnimy Protektorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.”, *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, 124.

³¹⁸ Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 159; V. E. SROECKOVSKİY, *Muhammed Geray Han ve Vasalları*, 181; Karamzin’in belirttiğine göre Saadet Giray’ın toplayabileceği kuvvet sayısı 12.000 idi. N. M. KARAMZİN, a.g.e., 129.

³¹⁹ M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 70.

³²⁰ N. M. KARAMZİN, a.g.e., 129.

³²¹ J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 78-80.

öldürülmesinden ziyade Sahib Giray'ı Kazan tahtından uzaklaştırıp onun yerine kendisine taraftar birisini oturtmak için eline geçen fırsatı değerlendirmektir.³²² Bu amaç doğrultusunda 1523 yılında III. Vasiliy, Nijniy Novgorod'a hareket etti. Oradan, Şah Ali'ye ve voyvodalarına karadan ve ırmak yoluyla olmak üzere iki kola ayrılarak Kazan üzerine yürümelerini emretti. Onlar da Sura Irmağı ağzına kadar ilerleyerek orada Vasilgrad (Vasilsursk) adıyla anılacak şehri inşa ettiler ve daha ileri gitmeyerek geri döndüler.³²³ Vasilsursk'un inşası tarihçiler arasında Kazan'ın zapt edilmesine yönelik atılan ilk adım olarak kabul edilmektedir. Bu adımı 1551 yılında Sviyajesk'in inşası takip etti ve 1552 yılında Kazan'ın işgali ise üçüncü ve son adım anlamına geliyordu.³²⁴

Kazan'da Moskova'nın yeniden hücumu geçmesi bekleniyor ama Kazan'ın tek başına Moskova ordusuna karşı durabileceği düşüncesi bulunmuyordu. Kırım'da elçi olarak bulunan İ. Koliçev'in bildirdiğine göre Sahib Giray Han 23 Aralık 1523 tarihinde Şah Hüseyin Seyyid adlı bir kişiyi elçi olarak Kırım'a gönderdi ve Saadet Giray Han'a şunları yazdı: “*Şimdi Moskova Büyük Knezi Sura Irmağı üzerinde bir şehir kurdu. Kazan yurdunun önüne kadar geldi. Sen bana top, tüfek ve yeniçeri gönderecektin ama ne top ne tüfek ne de yeniçeri gönderdin ve benim, Moskova voyvodalarına karşı durmam mümkün değildir.*”³²⁵ Kırım'dan istediği askerî yardımı göremeyince Sahib Giray Han'ın Moskova'ya karşı destek almak maksadıyla “daha yüce bir makama” müracaat ettiği iddia edilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman adına Moskova'da bulunan Manguplu İskender 1524 yılının Eylül ayında şu sözleri söylemekteydi: “*Sahib Giray Han, geçen baharda hükümdarımıza tâbi olmak maksadıyla elçilerini gönderdi ve hükümdarımıza itaatini bildirdi: Ve bu yurt*

³²² M. HUDYAKOV, a.g.e., 72.

³²³ PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya**, 604; Sigismund von HERBERSTEIN, **Notes Upon Russia**, Vol. II, 67.

³²⁴ J. PELENSKİ, a.g.e., 36; V. V. BARTHOLD-Alexandre BENNINGSEN, “Kazan”, **EI**, Vol. IV, 849; M. Hudyakov ise yukarıda verilen görüşü kesin olarak reddetmektedir. Ona göre Vasilsursk hiçbir zaman Rus askerî üssü olarak kullanılmadı ve Kazan'a yapılan seferlerde önemli bir yer tutmadı. M. HUDYAKOV, a.g.e., 106.

³²⁵ İlya V. ZAYTSEV, “Mnimiy Protektorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 125.

hükümdarımıza aittir, bu nedenle Büyük Knez Kazan'a karşı ordu göndermesin."³²⁶ J. Pelenski'ye göre Kazan hanının kendisini Osmanlı padişahının vassalı ilan etmesi mühim bir diplomatik manevra idi.³²⁷ N. M. Karamzin'e göre ise Osmanlı padişahı aynı zamanda halife idi ve bu nedenle kendisine başvuran dindaşına destek olmama ihtimali bulunmamaktaydı.³²⁸ M. Hudyakov ise Kazan'daki Kırımlılar vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile temasa geçildiği ve Kazan Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşmanın yapıldığı görüşüne sahiptir. Bu antlaşmaya göre; Kazan Hanlığı, Osmanlı padişahlarının yüksek hâkimiyetini tanıyacak ve Kazan tahtına padişahın aday gösterdiği kişileri han olarak kabul edecekti. Karşılığında ise Osmanlı Devleti, Moskova'ya ve diğer devletlere karşı mücadelesinde Kazan Hanlığı'na yardım edecekti. Manguplu İskender'in Moskova'ya geliş sebebi de bu antlaşmayı resmî olarak bildirmek amacı taşıyordu.³²⁹

Manguplu İskender'in aslında ticarî amaçlarla Moskova'ya gönderildiği Rus yetkililer tarafından bilinmekteydi. İbrahim Paşa İstanbul'da Rus elçisi Morozov ile görüştüğü sırada ona şöyle diyordu: "*Hükümdarımız seninle birlikte İskender'i gönderiyor ki, o kendisine verilen parayla samur kürk alacak ve sana eşlik edecek, elçilik maksadıyla gitmemektedir.*"³³⁰ Manguplu İskender'in bizzat kendisi de Akkerman'dan Perekop'a (Or Kapı) giderken Morozov'a aynı sözleri söylemekteydi: "*Şimdi ben elçilik amacıyla gitmiyorum... Sultandan senin hükümdarına benim tarafımdan iletilecek sözler mühim değildir.*" Ancak Kefe'ye gelip buradan tekrar Perekop'a hareket ederken onun sözlerinde ciddi bir değişim meydana geldi: "*Şu anda bir hükümdardan diğer bir hükümdara mühim meseleler için gidiyorum.*"³³¹ Bunun ardından da Moskova'da Kazan'ın Osmanlı yurdu olduğunu bildirdi. İlya V. Zaytsev'in belirttiği üzere Kazan'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girdiği iddiası Saadet Giray Han tarafından ortaya atılan bir fikirdi. Bu fikrin doğmasındaki neden ise

³²⁶ J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 80-81; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 125.

³²⁷ J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 36.

³²⁸ N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VII, 130.

³²⁹ M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 71.

³³⁰ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 124-125.

³³¹ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 125; Akdes Nimet Kurat da Osmanlı Devleti'nin olaya müdahil olmasının Moskova'yı endişeye düşürmek maksadıyla ortaya çıktığı görüşüne sahiptir. Bununla birlikte ona göre Manguplu İskender birtakım maddî menfaatler elde etmek amacıyla bu sözleri söylemiş olmalıdır. Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve İdil Boyu**, 73-74.

Moskova'nın Kazan meselesinde Osmanlı ile karşı karşıya gelmekten çekineceği düşüncesinde yatıyordu.³³² İ. Koliçev tarafından Moskova'ya gönderilen mektupta geçen ifadeler bu düşünce açısından oldukça önemlidir: “*Saadet Giray Han, Sultan Süleyman'a, İstanbul'a iki Türk ulak gönderdi. Diyorlar ki,... (onları) Sultan Süleyman'dan sana, hükümdara, Kazan'a asker göndermemen ve Sahib Giray ile barışman yönünde bir ferman çıkarmasını istemek için gönderdi.*”³³³ 23 Aralık'ta Şah Seyyid Hüseyin Kazan'daki durumu bildirmek amacıyla Kırım'a geldiği sırada, Manguplu İskender de Rus elçisi Morozov ile beraber Akkerman'dan Kırım'a ulaştı ve Saadet Giray ve onun çevresindekilerle yaptığı görüşmenin ardından sözlerinde değişim meydana gelerek Kazan'ın Osmanlı yurdu olduğunu bildirdi.³³⁴

3.1.4. Sahib Giray'ın Kazan Tahtından Feragati

Saadet Giray Han'ın tüm girişimlerine rağmen Moskova Hükümeti Kazan Hanlığı üzerine hareket etmekten geri adım atmadı. Hatta Manguplu İskender'in Kazan'ı Osmanlı yurdu ilan etmesine karşılık Rus diplomat Sigona Podjegin, III. Vasiliy adına; “*Sahib Giray Han, Sultan'a tâbi hâle gelmiş olabilir lakin O (Sultan), iyi biliyor ki, bu yurt eski devirlerden beri hükümdarımıza aittir*” diyerek bu seferi düzenlemeye kararlı olduklarını gösterdi.³³⁵ III. Vasiliy hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1524 senesinde 150.000 kişiden oluşan muazzam bir orduyu Kazan üzerine gönderdi.³³⁶ Rus kaynaklarına göre Sahib Giray Han bu büyüklükteki bir ordu karşısında duramayacağını düşünerek Kazan'dan kaçtı. *Stepennaya Kniga*'da verilen bu bilginin bir örneği görülmektedir: “*Ve 7032 yılında Şah Ali'yi ve birçok voyvodayı karadan ve ırmak yoluyla yeniden Kazan'a gönderdi. Sahib Giray Han böyle büyük ve müthiş bir orduyu görünce korkuya kapıldı ve Kazan'dan kaçtı. Kazanlılar ise kendilerine han olarak Kırımlı hanzade Safa Giray'ı aldılar.*”³³⁷ Sigismund von Herberstein'in verdiği bilgiler de birkaç detay dışında Sahib Giray

³³² İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 125.

³³³ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 125.

³³⁴ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 125.

³³⁵ J. PELENSKI, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 81.

³³⁶ **Kazanskaya İstoriya**, 67; Sigismund von Herberstein ise ordunun 180.000 kişiden oluştuğunu kaydetmektedir. Sigismund von HERBERSTEIN, **Notes Upon Russia**, Vol. II, 73.

³³⁷ PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya**, 604.

Han'ın Rus ordusunun büyüklüğü nedeniyle kaçtığı görüşüne işaret etmektedir: *“Kazan Hanı Sahib Giray, böyle müthiş bir ordu karşısında dehşete düştü. Kırım hanının oğlu olan 13 yaşındaki genç yeğenini geçici olarak hanlığı yönetmesi için gönderdi. Kendisi ise yardım ve destek ricasında bulunmak maksadıyla Türk sultanının yanına kaçtı.”*³³⁸ Yerel kaynaklarda geçtiğine göre ise Sahib Giray Han Kazan'dan kaçmadı. O, yerine yeğeni Safa Giray'ı bırakıp kutsal toprakları ziyaret etmek bahanesiyle Kazan'dan ayrıldı ve İstanbul'a, Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna gitti.³³⁹

Genel kaniya göre Sahib Giray Han, kendi isteği doğrultusunda Kazan'dan ayrıldı ve Kırım Hanlığı tahtına oturmak için İstanbul'da kendisine destek aramak istedi.³⁴⁰ Gerçekten Rus kaynaklarında geçtiği gibi Sahib Giray Han'ın kaçması söz konusu değildi. Zira hanın kaçması gerekseydi gitmeden önce hanlığı idare edecek kişiyi belirlemezdi. Hatta yerine geçecek kişiyi belirleyecek zamanı dahi bulamazdı.³⁴¹ Bu nedenle M. Hudyakov'un ifade ettiği şekilde Sahib Giray Han'ın bu hareketi düşünülmüş bir plan olarak durmaktaydı ve bir firarı andırmamaktaydı.³⁴² Bununla birlikte Sahib Giray Han'ın İstanbul'a gidişinin daha geç bir tarihte gerçekleştiğini gösteren belgeler bulunmaktadır. 1525 yılında Rus elçisi İ. Koliçev'in sözlerinden anlaşıldığı üzere Sahib Giray Han bu tarihte Kırım'da bulunmaktaydı: *“Onların anneleri... yemin ettiler ki, Han, Sahib Giray'ı öldürmeyecek ve ona bir kötülük düşünmeyecek, Sahib Giray ise... hana itaat edecek*

³³⁸ Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 67.

³³⁹ Seyyid Mehmed RIZA, *Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar*, 30; Halim GİRAY, *Gülbün-i Hanan*, 37-38; Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, *Tarih-i Sahib Giray Han*, 20; Ahmet CEVDET PAŞA, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, 19-20; Yalnızca *Umdetü't-Tevarih*'te Saadet Giray Han'ın Sahib Giray'ı rehin olarak İstanbul'a gönderdiği kaydı bulunmaktadır. Hacı Abdülgaffar KIRIMÎ, “Umdetü't-Tevarih”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 99.

³⁴⁰ J. PELENSKÎ, a.g.e., 36 M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 73-74; Akdes Nimet KURAT, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 173; B. KELLER-HEINKELE, “Sahib Giray Khan I”, *EI*, Vol. VIII, 832; Serkan ACAR, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, 192; V. D. Smirnov'a göre de Sahib Giray Han, Rus ordusundan kaçmaktan ziyade farklı bir nedenden dolayı İstanbul'a gitti. V. D. Smirnov'a göre, hanın İstanbul'a gidişi oldukça sıradan bir durumdu. Zira o dönemde Çengiz soyuna mensup kişiler sıkıntıya düştüklerinde Lehistan, Rusya gibi kendilerini kabul eden ülkelere gitmeye alışkınlardı. V. D. SMİRNOV, *Krimskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, 399-400.

³⁴¹ Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi*, 167.

³⁴² M. HUDYAKOV, a.g.e., 74.

ve hana karşı bir kötülük düşünmeyecekti.”³⁴³ 1527 yılında Saadet Giray Han tarafından Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigismund’a gönderilen bir yarıllıkta da Sahib Giray’ın ismi geçmektedir: “*Ve bana itaati nedeniyle, kalgaylık makamını tüm halkıyla birlikte Sahib Giray’dan alarak ona (İslam Giray) verdim ve onu Kırım’da (Perekop) yanımda tuttum. Adı geçen Sahib Giray’a ise (karşılık olarak) Dinyeper’de sahip olduğum şehirlerin idaresini verdim.*”³⁴⁴ 1531 yılında ise Sahib Giray’ın, Saadet Giray Han’ın kalgayı olarak Rus elçisi Stepan Zlobin’i huzuruna kabul ettiğini görmekteyiz.³⁴⁵

Görüldüğü üzere Sahib Giray, 1531 yılına kadar Kırım’da bulunuyordu. Onun İstanbul’a gidişi ise iddia edildiği gibi Kırım tahtını ele geçirmek için destek aramak amacı taşııyordu. Ayrıca Sahib Giray’ın İstanbul’a gidişi onun isteği doğrultusunda da gerçekleşmedi. 1524 yılında İslam Giray, Saadet Giray Han’a karşı açıkça cephe alınca Kırım hanı, Kazan’dan gelen kardeşi Sahib Giray’ın yardımına başvurdu ve onun yardımı sayesinde İslam Giray’a karşı üstünlük sağladı. Bu suretle Saadet Giray Han’ın en büyük destekçisi hâline gelen Sahib Giray, kalgay ilan edildi.³⁴⁶ Kırım’da yaşanan bu iç savaş sırasında Şirin boyuna mensup beyler ise İslam Giray tarafında yer aldılar. 1525 yılından 1528 yılına kadar Memiş Bey³⁴⁷, İslam Giray’a destek oluyordu. 1528 yılında Memiş Bey’in Saadet Giray Han’ın emriyle idam

³⁴³ A. M. NEKRASOV, “Jenşını Hanskogo Doma Gireyev v XV-XVI vv.”, **Drevneyşie Gosudarstva Vostoçnoy Evropı**, 217; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 171.

³⁴⁴ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 672.

³⁴⁵ İlya V. ZAYTSEV, “Mnimıy Protektorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 126; İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 114.

³⁴⁶ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 66; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 170-171; İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 105.

³⁴⁷ Memiş Bey 1523 ile 1528 yılları arasında Şirin boyunun karaçibeyi idi. 1528 yılında Saadet Giray Han’ın emri doğrultusunda öldürölünceye kadar İslam Giray ile Saadet Giray arasındaki taht mücadelesinde ilkini destekledi. V. E. SROECKOVSKİY, **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, 184; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 671; Şirin boyuna mensup beylerin seçeresi için bkz. Beatrice Forbes MANZ, “The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. II/3, 308; Halil İNALCIK, “The Khan and The Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 3/4, Part I, 454.

edilmesi üzerine bu tarihe kadar Saadet Giray Han'a sadık olan Bahtiyar Mirza³⁴⁸ da hanın karşısında yer aldı. 1531 yılında Saadet Giray, Şirin beylerinin kendisine karşı bir komplo kurduklarından haberdar oldu. Beyler, Saadet Giray'ı öldürmeyi ve onun yerine Buçkak Giray'ı³⁴⁹ han yapmayı planlıyorlardı. Bunun üzerine Saadet Giray Han, Buçkak Giray'ı ve Bahtiyar Mirza dahil olmak üzere Şirin kabilesine mensup birçok beyi ve mirzayı öldürttü.³⁵⁰ Kırım'da yaşanan bu hadiseler sırasında Sahib Giray, Saadet Giray Han'ın kalgayı olarak onun en önemli destekçisi konumundaydı. Bu nedenle beyler ve mirzalar olayların esas sorumlusu olarak onu gördüler ve Saadet Giray Han'dan onu kendilerine teslim etmesini talep ettiler. Han ise annesi Mahtum Sultan'ın Sahib Giray'a herhangi bir zarar verilmeyeceği yönünde verdiği sözünü aklına getirerek sorunun çözümü için onu İstanbul'a göndermekle yetindi.³⁵¹

Sahib Giray'ın faaliyetleri gösteriyor ki, onun Kırım'a gelme nedeni, bizzat kendisinin kuvvet toplamak istemesiydi. Buna karşılık o, tahta oturmak amacıyla yeniden Kazan'a dönmedi. Bunun nedeni öncelikle onun, Saadet Giray tarafından 1524 yılının sonbaharına kadar Balaklava'da hapse atılmasıydı.³⁵² Bu esnada III. Vasiliy, Kazan üzerine yürüdü ama bu sefer başarısız olduğu için Safa Giray'ın Kazan'daki durumu iyice sağlamaştı.³⁵³ Bu durum da Sahib Giray'ın dönmemesi için oldukça geçerli bir sebep idi. Ancak Sahib Giray'ın Kırım'da kalmasındaki en önemli neden Saadet Giray'ın Kırım'daki iç savaş sırasında onun yardımına ihtiyaç duymasıydı. 1524 yılında Saadet Giray Han, Perekop'ta İslam Giray tarafından

³⁴⁸ Bahtiyar Mirza, 1528-1531 yılları arasında Şirin boyunun karaçibeyi mevkiinde bulunuyordu. Ayrıca Memiş Bey Kırım'da yaşanan iç savaş sırasında İslam Giray'dan yana olunca Bahtiyar Mirza Saadet Giray'a sadık kaldığı için 1524 ile 1526 yılları arasında geçici olarak karaçibey oldu. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, *a.g.e.*, 671; V. E. SROECKOVSKIY, *a.g.e.*, 184-185.

³⁴⁹ Buçkak Giray, Saadet Giray'ın eşi Şirin-Bek'in ilk eşi Ahmet Giray'dan dünyaya gelen oğluydu. Anlaşılan Şirin-Bek, Saadet Giray Han'a karşı kurulan komploda yer aldı. Bunun üzerine de 1531 yılında han tarafından Kırk-Yer'e hapse gönderildi. A. M. NEKRASOV, *a.g.e.*, 216.

³⁵⁰ Oleksa HAYVORONSKIY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 178-179; V. E. SROECKOVSKIY, *a.g.e.*, 184-185; Dariusz KOŁODZIEJCZYK, *a.g.e.*, 68-69.

³⁵¹ Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 180; V. E. SROECKOVSKIY, *a.g.e.*, 186.

³⁵² Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 169.

³⁵³ M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 77; J. PELENSKI, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 37.

kuşatıldığı vakit Kırım tahtını elinde tutmayı başarısındaki en önemli etken Sahib Giray'ın ona yardım etmesiydi.³⁵⁴

3.2. Kazan'ın Moskova ile Kırım Arasında Rekabet Sahası Olması

3.2.1. Safa Giray'ın Kazan Hanlığı'ndaki İlk Dönemi (1524-1531)

Sahib Giray Han, Kazan tahtından ayrılıp Kırım'a gitmeden önce yerine 13 yaşındaki yeğeni Safa Giray'ı bıraktı. Sigismund von Herberstein, Safa Giray'ın Kazan'a gelişi hakkında şunları yazmaktadır: “*Genç, amcasının buyruğuna itaat ederek İdil üzerinde, Kazan kalesinin yakınında bulunan Gostinovosero'ya (Gostinniy Ostrov - Tüccarlar Adası) geldi ve hanlığın beyleri tarafından hürmet görüp iyi bir şekilde karşılandı. Böyle yaptılar, çünkü Tatarların dinî lideri olan Seyyid ona refakat edecekti. Seyyid onlardan öyle hürmet görürdü ki, hanlar dahi onu karşılamaya çıkıp o, at üzerindeyken onun elini tutardı; bunu sadece han yapabiliirdi, zira beyler onun eline değil dizlerine, asilzadeler ise ayaklarına dokunurdu. Avam ise yalnızca onun elbiselerine veya atına dokunabiliirdi. Bu Seyyid, gizlice Vasiliy'in tarafını tuttuğundan genç hanı yakalayıp Moskova'ya göndermeye çalıştı. Ancak kendisi yakalandı ve halk içinde bıçaklanarak öldürüldü.*”³⁵⁵ O. Hayvoronskiy'e göre Mehmed Giray Han'ın, Şah Ali'nin hanlığını isteyen tek kişi olarak belirttiği seyyid ile Sigismund von Herberstein'in Moskova ajanı olduğunu söylediği seyyidin aynı kişi olma ihtimali bulunmaktadır.³⁵⁶

Yeni han Kazan tahtına oturduğu sırada III. Vasiliy, Kazan üzerine büyük bir ordu yollamaktaydı. *Stepennaya Kniga*'ya göre Moskova Büyük Knezi tarafından gönderilen birlikler Sviyaga'da Kazanlılar ile savaştılar ve birçok Tatar, Çeremis ve Çuvaş bey ve mirzasını öldürüp bir kısmını da esir aldılar. Kazanlılar bu orduya karşı koyacak kuvvetlerinin olmadığını anladıkları için Rus voyvodalarına boyun eğdiler

³⁵⁴ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 170-171; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 114; Halil İNALCIK, “The Khan and The Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I”, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 3/4, Part I, 455.

³⁵⁵ Sigismund von HERBERSTEIN, **Notes Upon Russia**, Vol. II, 67-68.

³⁵⁶ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 167.

ve Büyük Knez'in isteği doğrultusunda bir antlaşma yaptılar.³⁵⁷ Ancak bu bilgiler tam olarak gerçeği yansıtmamaktaydı. Zira Rus ordusunun gemilerle hareket eden ikinci kolu Kazanlıların saldırısına uğrayarak kuşatma için gerekli teçhizatı kaybettiğinden ve orduda kıtlık baş gösterdiğinden Rus voyvodaları Kazan'ı ele geçiremeyeceklerini biliyorlardı ve barış yapmaya hazırlardı.³⁵⁸ Ayrıca savaşın sonunda III. Vasiliy'in, kendi istediği bir adayı Kazan tahtına oturtamaması ve Safa Giray'ın hanlığını kabul etmek zorunda kalması da savaşın Moskova üstünlüğü ile sona ermediğini göstermektedir.³⁵⁹ Bunun üzerine III. Vasiliy, Kazan'a ekonomik yönden darbe indirmek istedi. Her yıl Kazan'da düzenlenen panayırın Kazan Hanlığı için büyük bir gelir kaynağı olduğunu bildiğinden panayırı Kazan'dan Nijniy Novgorod'a nakletti. Ayrıca Rus tüccarlarına da Kazan'a gitmeleri durumunda ağır cezalar verileceğini ilan etti.³⁶⁰ Sigismund von Herberstein'in bildirdiğine göre panayırın nakli Kazanlılar kadar Rusları da etkiledi. Önceden Moskova'ya getirilen Doğu mallarında ve balıklarda azalma görüldü. Bu durum da ürünlerin fiyatlarının artmasına neden oldu.³⁶¹ M. Hudyakov'a göre Rus tüccarlar yeni koşullardan çok fazla etkilendiler. Kazan'dan normal fiyata alınan ürünler artık kaçakçılık yoluyla geldiği için tüccarlar daha yüksek fiyat ödeyerek bu ürünleri alabilir duruma geldiler.³⁶² N. M. Karamzin ise III. Vasiliy'in ileri görüşlü bir politika izlediğini belirtmektedir.³⁶³ III. Vasiliy ekonomiden ziyade siyasî çıkarlarına önem veriyordu. J. Pelenski'nin belirttiği üzere panayırın Nijniy Novgorod'a nakledilmesi, Vasilsursk'un inşasıyla birlikte Moskova'nın Kazan Hanlığı üzerinde hâkimiyet kurmak ve hanlığı ele geçirmek için izlediği politikanın başlangıcını teşkil ediyordu.³⁶⁴ Bunun ardından Moskova Knezliği ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkiler 1530 yılına kadar sorunsuz bir şekilde seyretti.

³⁵⁷ PSRL XXI/2, *Kniga Steppennaya Tsarskogo Rodosloviya*, 604.

³⁵⁸ *Kazanskaya İstoriya*, 67-68; Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 70-72.

³⁵⁹ J. PELENSKÍ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 36-37; M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 77.

³⁶⁰ Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 73.

³⁶¹ Sigismund von HERBERSTEIN, a.g.e., 73.

³⁶² M. HUDYAKOV, a.g.e., 77.

³⁶³ N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VII, 134-135.

³⁶⁴ J. PELENSKÍ, a.g.e., 37.

Kırım'da ise vuku bulan iç savaş nedeniyle Kazan meselesi bir müddet için Kırım Hanlığı'nın gündeminde yer tutmaktan çıktı. İç savaş sırasında İslam Giray, Kırım'da (Solhat) han ilan edildi.³⁶⁵ İslam Giray, mevkiini sağlamlaştırmak için kendisine dış destek bulmak amacıyla 1525 yılının Ağustos ayında I. Sigismund'a elçi göndererek tahta çıktığını bildirdi. Saadet Giray Han ise Moskova ile yakınlaşmakta idi. 1525 yılının Şubat ayında III. Vasiliy'e gönderdiği bir yarıklıkta Lehistan üzerine ortaklaşa bir sefer düzenleme teklifinde bulundu. Bununla birlikte askerî ve siyasi bakımdan iyi bir konumda bulunmadığı için bu yarıklıkta iki devlet arasında rekabetin merkezi olan ve tahtında Giray Hanedanı'na mensup bir kişinin oturduğu Kazan'ı gündeme getirmekten uzak duruyordu.³⁶⁶ Aslında Saadet Giray Han'ın Altın Orda topraklarını bir araya getirmek gibi bir hayali bulunmuyordu. Astrahan Hanı Hüseyin ile barışması ve Osmanlı padişahının isteği doğrultusunda Lehistan-Litvanya'ya karşı Moskova ile yakınlaşması ve Moskova'nın Kazan Hanlığı'nı ele geçirme teşebbüslerine sessiz kalması bunu göstermekteydi.³⁶⁷ Buna karşılık kalgay Sahib Giray, Kırım hanı ile aynı düşüncelere sahip değildi. O, Kırım'a geliş gayesi olan, Kazan Hanlığı'nı tehdit eden Moskova'ya karşı ordu toplama düşüncesini eyleme döktü. Saadet Giray Han, her ne kadar Moskova Knezliği ile ilişkilerini iyi tutmak istese de tahtı borçlu olduğu Sahib Giray'ın bu seferine karşı çıkmadı.³⁶⁸

1525 yılının baharında Sahib Giray 50.000 kişiden oluşan bir ordu topladı ve Haziran ayında Moskova sınırlarına doğru hareket etti. Ancak seferi yarıda bırakmak zorunda kaldı. Zira büyük bir ordunun Kırım'dan ayrıldığını haber alır almaz İslam Giray, Kırk-Yer'e ilerleyerek Saadet Giray Han ile savaştı ve onu mağlup edip tahta çıkmayı başardı. Moskova seferi sırasında durumdan haberdar olan Saadet Giray'ın destekçileri Şirin boyundan Bahtiyar Mirza ve Barın boyundan Devlet-Bahtı Mirza

³⁶⁵ Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 170; İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 105.

³⁶⁶ Darisuz KOLODZIEJCZYK, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, 66.

³⁶⁷ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 172; Dariusz KOLODZIEJCZYK, *a.g.e.*, 66.

³⁶⁸ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 172.

Kırım'a dönerek Saadet Giray Han'ın yardımına gitmeye karar verdiler. Bu suretle kalgayın seferi de son bulmuş oldu.³⁶⁹ Bu sefer, Kırım Hanlığı'nın Saadet Giray Han döneminde Kazan için yaptığı tek girişimi olarak kaldı. 1528 yılında Kırım'da iç savaşın yeniden başlaması ve Bahtiyar Mirza ile birlikte Şirin boyuna mensup birçok beyin Saadet Giray Han'a karşı cephe almaları ile birlikte hanın önceliği iç sorunları çözmek oldu. Dariusz Kolodziejczyk'in belirttiği üzere Saadet Giray'ın hanlığının son zamanlarında Kırım ikiye bölünmüş durumda bulunuyordu. Bu nedenle Kırım Hanlığı bu dönemde bölge siyasetinde etkili olacak bir konumda değildi.³⁷⁰

Kırım Hanlığı'nın mevcut durumu Moskova ile Kazan arasındaki ilişkileri de etkilemekteydi. Moskova, Kırım Hanlığı'nın herhangi bir tehdit oluşturmaması nedeniyle Kazan üzerine rahatça hareket etme imkânı buluyordu. 10 Temmuz 1530 tarihinde Moskova birlikleri yeniden Kazan surları önüne geldiler. Kaynaklara göre yapılan savaşta Moskova birlikleri üstün geldi.³⁷¹ Kazan elçilik heyeti Moskova'ya giderek barış görüşmelerine başladı ve Safa Giray'ın, III. Vasiliy'in "oğlu ve kardeşi" olduğunu belirten bir antlaşma yapıldı. Ancak Safa Giray Han bu antlaşmayı kabul etmedi.³⁷² Safa Giray Han'ın aksine Moskova'da bulunan Kazanlı beyler III. Vasiliy ile anlaşmaktan yanaydılar. Zira hanlığın idaresinde Kırımlı ve Nogayların söz sahibi olmalarından hoşnut değillerdi.³⁷³ Bunun üzerine beyler, Safa Giray'ı tahttan indirip yerine Şah Ali'nin han olmasını teklif ettiler. J. Pelenski'nin belirttiğine göre bu öneriyi yapanlar Kazan'ın üst tabakasını oluşturan kesimdi. Safa Giray'ın taraftarları ise Kırımlılar ve Nogaylar ile birlikte Kazan halkının alt tabakasından oluşmaktaydı. Safa Giray'ın iki kez daha han olduğu göz önüne alındığında ikinci kesimin sayısı daha fazla olmalıdır.³⁷⁴ Buna karşılık Kazanlı beyler, Muhammed Emin Han'ın kız kardeşi Gevherşad Bike'nin etrafında birleşmeyi kararlaştırdılar. Zira bu sayede Kazan halkını kendi taraflarına

³⁶⁹ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 172-173.

³⁷⁰ Lehistan-Litvanya Kralı Sigismund 1532 yılında "*Orda'da iki han var*" diye belirterek hem Saadet Giray'a hem de İslam Giray'a iki ayrı elçi göndermekteydi. Darisuz KOLODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 70.

³⁷¹ PSRL XXI/2, **Kniga Steppennaya Tsarskogo Rodosloviya**, 605.

³⁷² J. PELENSKI, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 38.

³⁷³ N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VII, 154-155; H. H. HOWORTH, **History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century**, Part II, 392.

³⁷⁴ J. PELENSKI, **a.g.e.**, 39

çekebileceklerini düşünüyorlardı.³⁷⁵ Beyler planlarını başarıyla uyguladılar ve kısa sürede Kazan halkını Gevherşad Bike etrafında toplayıp 1531 yılında Safa Giray'ı tahttan indirdiler. Ancak toplumun her kesimi tarafından nefret edilen Şah Ali yerine onun kardeşi Can Ali'yi han olarak kabul ettiler. Safa Giray Han ise Kazan tahtından uzaklaştırıldıktan sonra Kırım'a gitti.³⁷⁶

3.2.2. Safa Giray'ın İkinci Kez Kazan Tahtına Oturması (1535-1546)

1532 yılında Saadet Giray Han, iç savaşlarla geçen hanlık dönemine son verdi ve Kırım tahtından feragat ederek İstanbul'a gitti. Böylece İslam Giray uzun süredir mücadelesini verdiği Kırım tahtını elde etmiş oldu. Ancak o, Osmanlı padişahının onayı olmadan tahtı elinde bulunduramayacağını biliyordu. Bu nedenle İstanbul'a bir mektup göndererek Kanuni Sultan Süleyman'dan Kırım'a bir han yollamasını talep etti.³⁷⁷ Aslında İslam Giray, İstanbul tarafından tayin edilecek hanın kendisi olmasını ümit ediyordu. Buna karşılık Osmanlı padişahının tercihi İslam Giray'ın beklediği yönde olmadı. Kanuni Sultan Süleyman, bir yıldır İstanbul'da bulunan Sahib Giray'ı han, İslam Giray'ı ise kalgay olarak tayin ettiğini bildirdi.³⁷⁸ Sahib Giray, yanında 60 nefer topçu, 300 cebeci, 1.000 nefer sekban, 40 müteferrika, 30 çavuş ve 60 timar ve zeamet ehli ile birlikte İstanbul'dan Kırım'a gitti ve hanlık tahtına oturdu.³⁷⁹

Sahib Giray Han'ın Kırım'da tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Kazan'dan kovulan Safa Giray Kırım'a geldi. Onun Kırım'a geldikten sonraki faaliyetleri Kazan tahtından indirilmesine neden olan Moskova'dan intikam almaya yönelikti: "*Seninle savaşmaktan geri durmayacağım. Düşmanlarının yerini biliyorum, onlarla sana karşı birleşeceğim ve senden müthiş bir intikam alacağım, böyle bilesin!*" diye

³⁷⁵ M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 79.

³⁷⁶ *Kazanskaya İstoriya*, 70-71.

³⁷⁷ Halim GİRAY, *Gülbün-i Hanan*, 38; Seyyid Mehmed RIZA, *Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar*, 29.

³⁷⁸ V. D. SMİRNOV, *Krimskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoj Portı Do Naçala XVIII Veka*, 400; Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 188.

³⁷⁹ Halim GİRAY, *a.g.e.*, 38-39; Halil İNALCIK, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Bulleten*, C. XII, S. 46, 358; V. D. SMİRNOV, *a.g.e.*, 404.

Moskova Büyük Knezi'ne yazıyordu.³⁸⁰ Bu amaçla 1533 yılının Ağustos ayında Safa Giray, İslam Giray ile birlikte Moskova sınırlarını aşarak Ryazan'a kadar ilerledi.³⁸¹ Safa Giray Kırım'da bulunduğu sırada İslam Giray ile yakındı. Bu nedenle 1534 yılında İslam Giray yeniden isyan edince onun tarafında yer aldı. Bununla birlikte Safa Giray patlak veren bu isyanın içerisinde uzun süre yer almadı. Öncelikle ona gönderilen hediyeler konusunda İslam Giray ile arası açıldı. Ardından da Kazan'da meydana gelen gelişmeler neticesinde tekrar tahta oturmak için Kazan'a hareket etti.³⁸²

1533 yılında Moskova Büyük Knezi öldü ve oğlu İvan küçük yaşta olduğu için devletin idaresini annesi Elena Glinskaya aldı. Moskova Knezliği'nde yaşanan bu taht değişikliği, Kazan Hanlığı üzerindeki Moskova etkisinin ortadan kalkmasına neden oldu. Bunun üzerine Kazanlılar ayaklandılar ve 1535 yılında Can Ali Han'ı öldürüp Safa Giray Han'ı yeniden Kazan'a davet ettiler.³⁸³ Sahib Giray Han için yeğeninin Kazan'a giderek tahtı yeniden elde etmesi büyük bir önem taşıyordu. Safa Giray Kırım'da bulunduğu sürede, İslam Giray ile arası bozulana kadar onun tarafında yer alıyordu. Onun Kazan'a gidişiyile İslam Giray önemli bir destekçisini kaybettiği gibi isyanda yer alan bazı beyler de Sahib Giray Han'ın tarafına geçtiler ve İslam Giray günden güne gücünü kaybeder bir duruma düştü.³⁸⁴ 1537 yılında İslam Giray'ın, Baki Bey³⁸⁵ tarafından öldürülmesiyle birlikte de Kırım'daki iki başlılık

³⁸⁰ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 193; N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VII, 163-164.

³⁸¹ PSRL XXI/2, **Kniga Stepenaya Tsarskogo Rodosloviya**, 610.

³⁸² Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 194-195.

³⁸³ **Kazanskaya İstoriya**, 72; PSRL XXI/2, 638-639; N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VIII, 30-31; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 83.

³⁸⁴ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 196; Özalp GÖKBİLGİN, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasî Durumu**, 55-56.

³⁸⁵ Hasan oğlu Baki Bey, Mangıt (Mansur) kabilesinin Kırım'daki önde gelen temsilcilerinden biriydi. Onun dedesi Nogay beyi Temir idi. Temir'in oğlu 1503 yılında Kırım'a gelip Mengli Giray Han'ın hizmetine giren Tevekkel Bey idi. Temir'in kızı ise Mengli Giray Han ile evlenen Nur Sultan Bike idi. Baki Bey Sahib Giray Han'ın hanlığının ilk yıllarında Kırım'da önemli bir rol oynadı. İslam Giray ile olan mücadelesinde Sahib Giray'a yardım ederek İslam Giray'ı öldürdü. Bu hadisenin ardından Baki Bey ile Sahib Giray Han'ın arası bozuldu ve 1541 yılında Baki Bey, Sahib Giray Han tarafından öldürüldü. Onun kardeşlerinden biri olan Ak Bibi de Baki Bey ile birlikte idam edildi. Diğer kardeşi Devey ise hayatta kaldı. 1563 yılında Kırım'daki Mangıtların karaçibeyi olarak tayin edildi. 1572 yılında Molodi Savaşı'nda esir düştü ve 1576 senesinde Moskova'da esir olarak bulunduğu sırada hayatını kaybetti. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania**

sona erdi.³⁸⁶ Kırım açısından bu hadisenin bir diğer yararı Moskova'ya karşı kurulan Lehistan-Litvanya ve Kırım arasındaki ittifaka Kazan Hanlığı'nın da eklenmiş olmasıydı.³⁸⁷ Kazan'ın idaresinin yeniden Giray Hanedanı'na mensup bir kişinin eline geçmesi Moskova'ya vurulan önemli bir darbeydi. Safa Giray Han, tahtını kaybettiği sırada dahi Moskova ile savaşmayı bırakmayacağını dile getiriyordu. Bu nedenle Sahib Giray Han, onun Kazan tahtına oturunca bu sözlerine uygun hareket edeceğini biliyordu.

Safa Giray Han gerçekten de Sahib Giray Han'ın düşünceleri doğrultusunda hareket ediyordu. O, han olarak bulunduğu süre boyunca Moskova topraklarına birçok akın düzenledi.³⁸⁸ Moskova Hükümeti ise Kazan'ı yeniden hâkimiyeti altına almak için hazırlıklara başladı. Ancak Moskova harekete geçmeden Kırım hanının diplomatik faaliyetleri ile karşılaştı. Oleksa Hayvoronskiy'in belirttiği üzere Sahib Giray Han bu süreçte Kırım hanı olarak değil, "Uluğ Ulus'un Uluğ Hanı" olarak hareket ediyordu.³⁸⁹ Sahib Giray Han, Kazan üzerine yürümek isteyen Moskova Hükümeti'ne şunları yazıyordu: "*Kazan diyarı benim yurdum ve Safa Giray Han benim kardeşim. Ve bugünden sonra Kazan'a askerlerini göndermeyesin ve onunla savaşa girişmek gibi kötü işler yapmayasın. Eskiden olduğu gibi elçilerini ve tüccarlarını gönderesin ve sizin aranızda barış olsun... Kazan benim tahtım ve benim yurdum, onunla savaşırsan bana düşman olursun. Onunla barış yapmazsan ve aklından başka düşünceler geçirirsen, Tanrı'nın inayetiyle, bizi Moskova'da görürsün...*"³⁹⁰ Sahib Giray Han, bu yarlık ellerine ulaştıktan sonra Rus yetkililerin Kazan üzerine tasarladıkları tüm planlara son vermelerini tembih ediyordu. Buna

International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents, 690.

³⁸⁶ Kaysunizade Mehmet NİDAİ, **Tarih-i Sahib Giray Han**, 24; V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 402; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 38.

³⁸⁷ Dariusz KOŁODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 79.

³⁸⁸ M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 84; Hadi ATLASİ, **Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike**, Çev. Hakan Coşkunarslan, 23-26.

³⁸⁹ Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 202.

³⁹⁰ B. N. FLORYA, "Dve Gramoti Sahib-Gireya", **Slavyane i ih Sosedı**, X, 237.

rağmen onların düşüncelerinde bir değişim olmazsa han, 100.000 Kırım askeri ve yeniçerilerle birlikte Moskova üzerine yürüyeceğini bildiriyordu.³⁹¹

IV. İvan ise Sahib Giray Han'a verdiği yanıtta Moskova'nın Kazan üzerinde meşru hakları olduğunu dile getirmekteydi. *“Kazan'ın senin olduğunu söylüyorsun ama hiç eski vakayinamelere göz attın mı? Bir devlet onu ele geçirenlerin olmuyor muydu? Onu başkasına verebilir, lâkin o, ilkinde, onun asıl sahibine ait olur. Senin asılsız haklarından bahsederken Rusya'nın esaslı hakları hakkında tek söz etmiyorsun. Kazan bizim, zira benim dedem onu zapt etti. Siz ise sadece yalanla ve hileyle onun üzerinde geçici olarak hâkimiyet kurdunuz. Her şey eskisi gibi olsun ve biz Safa Giray'ın kabahatlerini unutarak seninle kardeşlik içerisinde oluruz.”*³⁹² Bunun üzerine Sahib Giray Han, 1538 yılında Moskova'ya göndermek üzere yeni bir yarlık hazırladı. Bu yarlıkta IV. İvan'a geçmişi daha iyi bir şekilde hatırlaması gerektiğini söylüyordu. Vaktiyle Uluğ Muhammed Han'ın Suzdal'da IV. İvan'ın atası Vasiliy'i mağlup ettiğini ve onu esir aldığını, ancak onu öldürüp Moskova topraklarını alacak kuvveti bulunduğu hâlde Moskova'yı yeniden Vasiliy'e verdiğini hatırlatıyordu. Bu nedenle III. İvan, Muhammed Emin'e yardımda bulunmuş olsa da Kazan üzerinde hak iddia edemeyeceğini belirtiyordu.³⁹³ Bununla birlikte Sahib Giray Han, Kazan konusunda ve yarlıkta geçen diğer konular hakkında söyledikleri yerine getirilmezse Moskova üzerine yürüyeceğini IV. İvan'a şu sözlerle iletiyordu: *“Sen, beni iyi tanıımıyorsun, benden öncekiler gibi olduğumu sanıyorsun. Benimle Moskova'da karşılaşmak veya Oka Nehri'nde karşıma çıkmak istiyorsan, geleceğim, hazır ol. Ben gizlemeden hareket edeceğim, sonra deme ki, Mehmed Giray Han gibi habersiz geldin.”*³⁹⁴ Hanın bu sözleri etkisini gösterdi. Han ile karşı karşıya gelmek

³⁹¹ B. N. FLORYA, **a.g.m.**, 237-238.

³⁹² N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VIII, 40; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 85; J. Pelenski, Smidt'ten naklen bu mektubun farklı bir versiyonunu vermektedir. J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 88.

³⁹³ B. N. FLORYA, **a.g.m.**, 239.

³⁹⁴ B. N. FLORYA, **a.g.m.**, 239.

istemeyen Moskova Hükümeti Kazan üzerine sefer düzenleme planından vazgeçmek zorunda kaldı.³⁹⁵

Safa Giray'ın Kazan'daki ikinci hanlık dönemi 1546 yılının Ocak ayına kadar sürdü.³⁹⁶ *Kazanskaya İstoriya*'nın müellifi Safa Giray'ın yeniden tahtı kaybedişini şu sözlerle vermektedir: “Kazan’da beyler ve halk arasında büyük bir kargaşa baş gösterdi: soylusundan sıradanına kadar herkes, Safa Giray Han’a karşı ayaklandı ve onu tahttan indirip hanbikesiyle birlikte Kazan’dan kovdular. Onu neredeyse öldürüyorlardı, zira o, yanına gelen Kırımlıları aldı, onları bey yaptı, zenginleştirdi, onlara hürmet gösterdi, yüksek yetkiler verdi, onları sevdi, Kazanlılardan çok onları korudu ve Kazanlıları incitti.”³⁹⁷ 1541 yılında Kazanlı muhalifler Safa Giray Han’ı birlikte tahttan indirmeyi teklif ederlerken Rus yetkililere şunları söylüyorlardı: “Kazan halkı şimdi “yasak”ı beylerin elinden alan han tarafından sıkıntılara maruz bırakılıyor. Han “yasak”ı Kırımlılara bahşetti ve bölge halkı büyük kayıplar yaşadı. O, hazinesinde para biriktiriyor ve Kırım’a gönderiyor.”³⁹⁸ J. Pelenski'nin belirttiği üzere bu kayıtlar Safa Giray Han'ın Kazan'da merkezî bir otorite kurmak istediğini göstermektedir.³⁹⁹ Safa Giray Han, bu düşüncesini hayata geçirmek için amcası Sahib Giray Han'ın Kırım'da yaptığı düzenlemeleri örnek alıyordu. Sahib Giray Han, merkezî otoriteyi sağlamak için en iyi yöntemin boyların güçlerini kırmak ve doğrudan hana bağlı bir askerî kuvvet oluşturmak olduğunu biliyordu. Bu nedenle Kırım'daki mevcut boyların yanına Mansur ve Seceut boylarını ekledi. Bunun yanı sıra Osmanlı'daki yeniçerileri andıran ve doğrudan kendisine bağlı yeni bir ordu oluşturdu.⁴⁰⁰ Safa Giray Han bu yöntemi Kazan'da uygulamaya çalışıyordu. Kazan'da Moskova taraftarları ve Kazan'ın bağımsız bir devlet olarak kalmasını isteyenler olmak üzere iki grup bulunmaktaydı. Bu iki grup arasındaki iktidar mücadelesi de hanlığı dış müdahaleye açık bir duruma getiriyordu. Bu nedenle Safa

³⁹⁵ M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 84.

³⁹⁶ J. PELENSKİ, a.g.e., 41; M. HUDYAKOV, a.g.e., 88.

³⁹⁷ *Kazanskaya İstoriya*, 78.

³⁹⁸ J. PELENSKİ, a.g.e., 41; M. HUDYAKOV, a.g.e., 86; N. M. KARAMZİN, a.g.e., 59.

³⁹⁹ J. PELENSKİ, a.g.e., 41.

⁴⁰⁰ V. D. SMİRNOV, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, 413-414; Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi*, 190-191.

Giray Han, Kırımımlıları etrafına toplayarak üçüncü bir grup kurmayı amaçlıyordu. Bu sayede diğer iki gruba karşı daima yanında olacak yeni bir grup doğacaktı ve bunlar beylerden ziyade hana bağlı olacaklardı.⁴⁰¹ Ancak o, düşüncelerini tam olarak hayata geçiremedi. 1545 yılındaki Moskova seferinin ardından Safa Giray Han, muhalifleri ihanet etmekle suçladı ve katı tedbirler aldı. Bunun üzerine çıkan bir isyan nedeniyle 1546 yılında Kazan tahtını yeniden kaybetti.

3.2.3. Safa Giray'ın Üçüncü ve Son Kez Han Olması (1546-1549)

Kazan tahtından kovulduktan sonra Safa Giray Han tahtı yeniden elde etmek amacıyla yardım aradı. 1546 yılında Rus elçisi ile görüşen Sahib Giray Han, Safa Giray Han hakkında ona şunları söylüyordu: *“Safa Giray Han Kazan’dan ayrıldı, onun yanındaki Kırımımlıları ise Kazanlılar gönderdiler. Astrahan’dan gelen Seyyid Mansur ona rastladı ve onunla birlikte Astrahan’a gitti.”*⁴⁰² Nogay Beyi Yusuf’un oğulları Ali ve Yunus 1551 yılında IV. İvan’a gönderdikleri bir mektupta Safa Giray Han’ın 1546 senesinde tahttan kovulduktan sonraki vaziyeti hakkında şu bilgileri veriyorlardı: *“Safa Giray Han’ın yanında pek az adam kaldı. Bu sırada Seyyid Mansur Astrahan’dan geldi. Birkaç gün geçtikten sonra Safa Giray Han, Seyyid Mansur ile birlikte Astrahan’a gittiler. Astrahan Hanı’ndan ve sultanlarından kuvvet toplayıp Kazan’ı kuşatmak için hareket etti.”*⁴⁰³ Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere Safa Giray Han, Astrahan Hanı Ak-Kubek’ten aldığı yardımla Kazan’a yeniden hâkim olmak istiyordu. Ancak az sayıdaki Astrahan atlılarının kale kuşatmasında başarılı olamayacağı görüldü ve Safa Giray Han Kazan’dan elleri boş bir şekilde dönmek zorunda kaldı.⁴⁰⁴

Safa Giray Han’ın Kazan surlarının önünden çekilmesinden sonra Kazanlılar, Moskova Hükümeti ile görüşmelere başladılar ve 1546 yılının Haziran ayında Şah Ali Kazan’da han oldu. Safa Giray Han ise askerî yardım bulmak maksadıyla

⁴⁰¹ M. HUDYAKOV, a.g.e., 86; Oleksa HAYVORONSKIY, a.g.e., 212.

⁴⁰² İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 138.

⁴⁰³ İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 138.

⁴⁰⁴ M. HUDYAKOV, a.g.e., 89.

kayınpederi Nogay Beyi Yusuf'un yanına gitti. Yusuf Bey, oğlu Yunus Mirza'yı Kazan'da Mangıt beyi olarak kabul etmesi ve kendisine vergi göndermesi karşılığında Safa Giray Han'a istediği askerî yardımı verebileceğini belirtti. İki taraf bu şartlar üzerinde anlaştıktan sonra Safa Giray Han, Nogay askerleri ve Yunus Mirza ile birlikte Kazan üzerine hareket etti.⁴⁰⁵ Şah Ali, Kazan'a gelirken yanında 3.000 Kasım Tatarı ve 1.000 Rus askeri bulunuyordu. Ancak Kazanlılar onun yalnızca 100 kişi ile birlikte şehre girmesine müsaade ettikleri için onun elinde Safa Giray Han'a karşı koyacak bir kuvvet yoktu.⁴⁰⁶ Bu nedenle Safa Giray Han Nogaylar ile birlikte Kazan'a gelmeden önce şehirden ayrıldı. Bu suretle Safa Giray Han hiçbir zorlukla karşılaşmadan 1546 yılının Temmuz ayında Kazan'da hanlık tahtına oturdu. Han, tahta oturduktan sonra iktidarı kimse ile paylaşmak istemediğini gösterdi. Yusuf Bey'e verdiği sözlerin hiçbirini yerine getirmedi.⁴⁰⁷ Kazan'daki Moskova taraftarı beylerin bir kısmını idam ettirdi. Hayatta kalanlar ise Moskova'ya sığınmak zorunda kaldılar. Bu suretle Kazan'daki siyasî grupların etkileri kırıldı ve idare tamamen Kırımli beylerin eline geçti.⁴⁰⁸

Safa Giray Han'ın tahtını elde etmesiyle birlikte Kırım ile Kazan arasındaki ilişkiler yeniden düzene girdi ve iki hanlık arasında ticaret kervanları gidip gelir oldu. Ancak Remmal Hoca'nın bildirdiğine göre 1546 yılında Kazan'dan Kırım'a gitmek üzere hareket etmekte olan bir ticaret kervanının mallarına Astrahan Hanı Yagmurca tarafından el konuldu ve tüccarların bir kısmı öldürüldü. Hayatta kalan tüccarların şikayetleri üzerine Sahib Giray Han, Astrahan üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdi.⁴⁰⁹ Sahib Giray Han, 1521 ile 1524 yılları arasında Kazan'da hanlık sürdüğünden Kazan ile Kırım arasındaki ticaretin iki tarafa getirisini de biliyordu. Ancak bu hadise Kırım hanına, Astrahan hanının istediği takdirde Kırım ile Kazan

⁴⁰⁵ V. V. TREPAVLOV, "Orda Samovalnaya" Koçevaya İmperiya Nogaev XV-XVII vv., 69; Oleksa HAYVORONSKIY, Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı, 213-214.

⁴⁰⁶ Kazanskaya İstoriya, 79.

⁴⁰⁷ V. V. TREPAVLOV, a.g.e., 69.

⁴⁰⁸ PSRL XXI/2, Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya, 639; N. M. KARAMZİN, İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, VIII, 85; M. HUDYAKOV, a.g.e., 96-97; J. PELENSKI, Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s), 42; Serkan ACAR, Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552), 220.

⁴⁰⁹ Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, Tarih-i Sahib Giray Han, 97-98.

arasındaki bu münasebetlere engel olabileceğini gösterdi.⁴¹⁰ Bu sorunu çözmek için en uygun yolun, Astrahan'ı kendi topraklarına katmak olduğunu düşünerek büyük bir ordu ile birlikte Astrahan üzerine hareket etti.⁴¹¹ Remmal Hoca'nın belirttiğine göre Sahib Giray Han 15 yaşından 70 yaşına kadar herkesin sefere hazırlanmasını emretti ve sefere iştirak etmedikleri takdirde bu kişilere ağır cezalar verileceğini bildirdi. Yine bu sefer esnasında Sahib Giray Han'ın yanında 1.000 tüfekçi ve 60 adet de top bulunuyordu.⁴¹² Bilhassa toplar ve tüfekçiler şehrin ele geçirilmesinde önemli rol oynadılar. Yagmurca Han ise Kırım kuvvetlerine karşı koyma ihtimali olmadığını görerek şehirden kaçtı.⁴¹³ 1546 yılında Astrahan'ın Sahib Giray Han tarafından ele geçirilmesi ve Safa Giray Han'ın Kazan'da han olmasıyla birlikte Altın Orda yeniden bir bütün hâline geldi.⁴¹⁴

1547 yılının Aralık ayında Sahib Giray Han tarafından IV. İvan'a gönderilen mektupta han şunları bildiriyordu: *“Şimdi düşmanımız olan Astrahan'ın üzerine yürüdük ve Tanrı inayetini gösterdi, onun yurdunu aldık, onu elimizde tutmak istiyorduk ama sonrasında o kötü yeri terk ettik. Biz onların halklarını ve uluslarını orada bırakmadık ve hepsini yanımızda getirdik.”*⁴¹⁵ Remmal Hoca'nın bildirdiğine göre Astrahan'dan Kırım'a getirilenler arasında Safa Giray Han'ın 10 yaşındaki oğlu Bölük Giray da bulunuyordu. Sahib Giray Han, Nogayların saldırmasından çekindiği için Bülek Giray'ı beraberinde Kırım'a getirmenin daha uygun olduğunu düşündü.⁴¹⁶ Sahib Giray Han'ın düzenlediği sefer Astrahan'da büyük bir tahribata neden oldu. Bununla birlikte han gerçek amacını 1547 yılında IV. İvan'a gönderdiği mektubunda geçen şu sözlerle belirtiyordu: *“Tanrı izin verirse bu yurdu düzene sokmak ve elimizde tutmak istiyoruz.”*⁴¹⁷ Sahib Giray Han anlaşıldığı üzere Astrahan'da yeniden hâkimiyet kurmayı ve oğlu Emin Giray'ı ya da Adil Giray'ı burada han yapmayı

⁴¹⁰ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 139; Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi*, 208.

⁴¹¹ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 208.

⁴¹² Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, *Tarih-i Sahib Giray Han*, 98-99.

⁴¹³ Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, *a.g.e.*, 103.

⁴¹⁴ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 214.

⁴¹⁵ İlya V. ZAYTSEV, *a.g.e.*, 140.

⁴¹⁶ Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, *a.g.e.*, 103-104.

⁴¹⁷ İlya V. ZAYTSEV, *a.g.e.*, 140.

planlıyordu.⁴¹⁸ Bunu gerçekleştirmek için ise öncelikle Nogaylara üstünlük sağlaması gerektiğini biliyordu. Zira Sahib Giray Han, oğlunu tahta oturtup Astrahan'dan çekildikten sonra Nogay bey ve mirzalarının şehri kolayca ele geçirebileceğinin farkındaydı.⁴¹⁹ Aynı zamanda Nogay mirzaları Astrahan'ı tahrip etmesi nedeniyle Sahib Giray Han'a kızgın oldukları ve Kırım'ın kendi hâkimiyet alanlarına girdiğini düşündükleri için bir karşılık vermeleri bekleniyordu.⁴²⁰ Nitekim 1548 yılında Sahib Giray Han, Astrahan üzerine yeniden yürümek istediği sırada Ali Mirza'nın 10.000 kişi ile birlikte Kırım'a doğru hareket ettiği haberi geldi. Ancak Ali Mirza, Sahib Giray Han'ın 40.000 kişilik ordusu karşısında ağır bir yenilgi alarak Kırım'dan kaçmak zorunda kaldı.⁴²¹

Mart 1549 tarihinde Kazan Hanı Safa Giray öldü. *Kazanskaya İstoriya*'da geçtiğine göre hanın ölümü şu şekilde oldu: “*Ne kılıç, ne mızrak ne de savaş meydanlarında aldığı ölümcül yaralar onu öldürdü. Sarhoş olduğu bir gün elini yüzünü yıkarken ayağı sendeledi, kafasını lavaboya vurdu ve yere düştü. Vücudundaki tüm eklemleri koptu ve istediklerini yapamadan ölüm onu buldu. Bundan dolayı aynı gün içerisinde öldü ve dedi ki: “Hiçbir şey değil, Hristiyanların kanları beni öldürdü.”*”⁴²² M. Hudyakov'a göre eserde geçen bu bilgileri masal olarak kabul etmek gerekmektedir. Zira *Kazanskaya İstoriya*'da Kazan büyüklerinin ve halkının başına gelenler daima Tanrı'nın felaketi olarak gösterilmek isteniyordu.⁴²³ Moskova Hükümeti ise Safa Giray Han'ın ölümü hakkında Lehistan-Litvanya kralını şöyle bilgilendiriyordu: “*Kazanlılar, Safa Giray'ı han olarak Kırım'dan Kazan'a davet ettiler. Bu nedenden dolayı Hükümdarımız, ordusunu onların üzerine gönderdi. Kazanlılar da Safa Giray'ı öldürdüler ve hükümdarımız onlara han olarak Şah Ali'yi*

⁴¹⁸ Remmal Hoca'nın belirttiğine göre Yagmurca Han tüccarlara şöyle diyordu: “*Kırım benim düşmanumdur. Ol Ak-Kubek Hanın öldüğün işidüb demiş ki: “Yagmurca, han olmağa ne layıkdır. Anda varub oğlumun birin Ejderhan'a han idem.”* Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, **a.g.e.**, 97.

⁴¹⁹ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 209.

⁴²⁰ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.** 141; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 210.

⁴²¹ Remmal Hoca, Ali Mirza'nın yaklaşık 100 kişi ile birlikte kaçtığını kaydetmektedir. Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, **a.g.e.**, 113; V. D. Smirnov ise Ali Mirza'nın yanında 200 kişi kaldığını belirtmektedir. **Krimskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka**, 403.

⁴²² **Kazanskaya İstoriya**, 82.

⁴²³ M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 97.

verdi."⁴²⁴ J. Pelenski'nin belirttiği üzere Rus yetkililer Safa Giray'ın ölümünü kendi politik çıkarlarına göre açıklıyorlardı. Bu açıklamalarda Kazan halkı düşüncesiz ama Moskova'ya sadık olarak gösterilmek isteniyordu. Bu maksatla olayların kronolojik sıralaması da hatalı olarak verilmekteydi. Gerçekte ise Kazan halkı, Kırımlılar ile birlikte Safa Giray'ın iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'ı han yaptılar.⁴²⁵ Ardından ise yeni bir hanın gönderilmesi için Kırım Hanı Sahib Giray'a elçiler gönderdiler. Bu gelişme de Kazanlıların, Giray Hanedanı hâkimiyeti altında kalmak istediklerini gösteriyordu.

⁴²⁴ J. PELENSKÍ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 82.

⁴²⁵ J. PELENSKÍ, **a.g.e.**, 74.

IV. BÖLÜM

KAZAN HANLIĞI'NIN YIKILIŞI VE KIRIM HANLIĞI (1549-1552)

4.1. Kazan Hanlığı'nda Yeni Han Arayışları

4.1.1. Kazanlıların Yeni Han İçin Kırım'a Müracaat Etmeleri

1549 yılının Mart ayında Safa Giray Han'ın ölümünün ardından Kazanlılar ve Kırımlılar birlikte hareket ederek Safa Giray'ın iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'ı geçici olarak Kazan tahtına oturtular. Kazan tahtına daha uygun bir kişiyi bulmak için ise Mamay Bey başkanlığında oğlanlar, beyler, mirzalar, hafızlar, hacılar dahil olmak üzere tüm Kazan halkı Kırım'a elçilik heyeti gönderdi. Safa Giray Han'ın ölümünü bildiren bu mektupta şunları yazdılar: *“Şimdi, hükümdar, bu yurdun senden ayrılmamasını ve başkasının ellerine kalmamasını istiyorsan, bu yazılı ricamızla kulların Yanbars ve Siyalkış sana geliyorlar, sen bizim Devlet Giray Sultan'ımızı bize gönderesin. Bu diyarın Müslümanları senin için Tanrı'ya dua edecekler ve sen kurtuluşu elde edeceksin. Ve o kişiler sana varır, sen ise yollamazsan, yurt başkasına kalır. Sen, Müslümanların günahlarını üzerine alma. Merhum Muhammed Han Tanrı'nın iradesiyle öldüğü vakit, onun neslinden kimse kalmadı ve bu nedenle bu yurt başkasının ellerine geçti. Şimdi bu diyarı ve insanları hayata döndürmek için nasıl lütufta bulunacağını ve bu yurdun başkasına kalmaması için ne düşüneceğini sen, kendin bilirsin. Bu yurt senden ricada bulunuyor ki, acilen Yangurçi Bey ve Çalagozin Bey⁴²⁶ ile birlikte onu gönderesin. Bu diyar ve insanları sana aittir, nasıl lütufta bulunacağını sen bilirsin. Böyle bir rica yazıldı.”⁴²⁷*

⁴²⁶ İlya V. Zaytsev bu ismi “Çolgazi” ya da “Çalov oğlu” olarak okunabileceğini belirtmektedir. İlya V. ZAYTSEV, “Kazanskije Posolstva 1549 g.”, *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, 162.

⁴²⁷ İlya V. ZAYTSEV, *a.g.e.*, 159-160; J. Pelenski bu mektubun İstanbul'a gönderilmek üzere yazıldığını ileri sürmektedir. J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 16; Bununla birlikte J. Pelesnki, yine aynı eserde 1549 yılında Kazanlıların Kırım'a elçi yolladıklarını yazmaktadır. J. PELENSKİ, *a.g.e.*, 42; Oleksa Hoyvoronskiy ise Kazanlıların hem

Kazan'dan yola çıkan bu elçilik heyeti Kırım'a ulaşamadı. Rus kaynaklarında bu elçilik heyetinin Rus Kozaklarının lideri olan Uruk tarafından saldırıya uğradığı ve taşıdıkları mektubun ele geçirilerek Moskova'ya gönderildiği belirtilmektedir.⁴²⁸ 1549 yılı yazında Yusuf Bey, Kazanlıların gönderdiği ve Rus Kozakları tarafından engellenen bu elçilik heyeti hakkında IV. İvan'a şu haberi veriyordu: *“Safa Giray Han hayatını kaybettiğinde, Kazan'da yaşayan Badraklar, han istemek amacıyla Yanbars Ras(t)ov ve Muhammed oğlu Danil riyasetinde 30 kişiyi Kırım'a gönderdiler. O 30 kişiyi sizin adamlarınız yakaladılar. Kaçanlar ise adamlarımızın eline düştüler. Onlardan sonra başka kişileri de han ve sultan istemek maksadıyla Kırım'a gönderdiler.”*⁴²⁹ Yusuf Bey'in sözleri aynı zamanda Kazan'dan Kırım'a başka bir elçilik heyetinin gönderildiğini göstermektedir. Moskova hizmetinde bulunan Tatar Kadiş Kudinov ve Yengaray Yansubin'in 1549 yılının Kasım ayında ikinci elçilik heyeti hakkında IV. İvan'a şunları iletiyorlardı: *“Ali Mirza'nın adamı Kırım'dan Nogay'a geldi ve dedi ki, Kazanlı elçiler Kazan tahtına bir hanzade istemek amacıyla Kırım'a geldiler. Han onların gitmelerine müsaade etti ama onlara bir hanzade vermedi. Çünkü o, Çar ve Büyük Knez ve Nogaylar ile düşmandır.”*⁴³⁰ Bu ikinci heyetin Sahib Giray Han ile yaptığı görüşmelerde Bülek Giray'ı Kazan'a han olarak göndermesi rica edilmiş olmalıdır.⁴³¹ Zira Kırım'ın yerel kaynaklarında Kırım'a gelen Kazanlı elçilerin Bülek Giray'ı han olarak istediklerini görmekteyiz. Remmal Hoca, Kırım'a gelen elçilerin Sahib Giray Han'a şu sözleri ilettiklerini bildirmektedir: *“Karındaşınız Safa Giray Han ahrete intikal edüb ancak beşükde bir oglı kaldı. Anı kolumıza alub turdık. Bu kez küffar hanın intikalin görüb üzerimize bihad asker gönderdüb be inayet-i Allah-ı Taala sizin devletinizde küffarı kırub kaçırdukd. Amma küffar yine gelür derler. İmdi lütfunuzdan mercudur ki, yanınızda*

Kırım'a hem İstanbul'a aynı zamanda elçi gönderdiklerini yazmaktadır. Oleksa HAYVORONSKIY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı**, 231.

⁴²⁸ M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 99; N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VIII, 118; J. PELENSKI, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 42; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 159.

⁴²⁹ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 164; Hadi ATLASI, **Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike**, 30-32.

⁴³⁰ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 167.

⁴³¹ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 167.

olan Safa Giray Sultan'ın oğlu Bukay (Bülek) Sultan'ı Kazgan'a han diküb gönderesiz. Vilayet havfdan emin ola."⁴³²

İlk elçilik heyetinin Rus Kozakları tarafından yakalanması 1549 yılının Nisan ayının sonlarına doğru gerçekleşti. 1 Mayıs 1549 tarihinde ise heyetin taşıdığı mektup Moskova'ya gönderildi.⁴³³ Yusuf Bey'in Moskova'ya gönderdiği yarlığından Kazan'dan Kırım'a giden ikinci elçilik heyetinin gerçekleşme tarihini belirlemek mümkündür. Yusuf Bey'in yarlığını taşıyan Baysungur 18 Temmuz'da Moskova'ya vardı.⁴³⁴ Bu durumda Kazan'dan Kırım'a giden ikinci elçilik heyeti 1 Mayıs ile 18 Temmuz tarihleri arasında gerçekleşmiş olmalıdır. İlya V. Zaytsev'e göre Nogay Ordası'ndan Moskova'ya olan mesafe göz önüne alındığı takdirde bu heyetin Kırım'a gidişi Haziran ayında gerçekleşmiş olmalıdır.⁴³⁵

4.1.2. Devlet Giray'ın Kazan Tahtına Adaylığı ve Kırım'a Osmanlı Müdahalesi

Kazanlıların Bülek Giray'ı Kazan tahtına istemesi onların Giray Hanedanı çatısı altında kalmak istediklerini gösteriyordu. Oleksa Hayvoronskiy'in belirttiği üzere Kazanlılar, yeni hanlarının Kırım hanı tarafından gönderilmesini istiyorlardı. Bu, Kırım hanlarının uzun zamandan beri peşinde koştukları bir hayaldi.⁴³⁶ Buna karşılık Sahib Giray Han, Bülek Giray'ı Kazan'a yollamak istemedi. Remmal Hoca'ya göre Sahib Giray Han, 13 yaşında bulunan Bülek Giray'ın küçük yaşta olması nedeniyle devleti idare edemeyeceğini düşünüyordu. Sahib Giray Han'ın düşüncesine göre Devlet Giray, Kazan tahtı için en uygun adaydı. Bu nedenle İstanbul'a bir nâme yollayarak onun Kazan'a han olarak gönderilmesini rica etti.⁴³⁷

⁴³² Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, **Tarih-i Sahib Giray Han**, 119-120; Ayrıca bkz. Seyyid Mehmed RIZA, **Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar**, 35; Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 44.

⁴³³ İlya V. ZAYTSEV, "Kazanskije Posolstva 1549 g.", **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 159.

⁴³⁴ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 167; Hadi ATLASI, **Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike**, 32.

⁴³⁵ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 167.

⁴³⁶ Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordi**, 215.

⁴³⁷ Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, **a.g.e.**, 120.

Seyyid Mehmed Rıza'ya göre ise Devlet Giray'ın İstanbul'da bulunması Sahib Giray Han'ı huzursuz ediyordu. İstanbul'da bulunan Giray sülalesine mensup kişiler Kırım tahtı için önemli bir aday hâline geliyorlardı. Bu durum da mevcut Kırım hanı için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Bundan dolayı Sahib Giray Han Kazan Hanlığı'ndaki taht meselesini Devlet Giray'ı İstanbul'dan uzaklaştırmak ve onu ortadan kaldırmak için kullanmak istiyordu.⁴³⁸

Sahib Giray, Kazan meselesinde kurnazca hareket etmeye çalışıyordu. Sahib Giray Han Kazan tahtına oturması için Safa Giray'ı çağırdığı sırada Safa Giray da 13 yaşında idi. Bu nedenle Bulek Giray'ın Kazan'a gönderilmemesinin altında yatan neden yaş ile alakalı değildi.⁴³⁹ Sahib Giray Han'ın asıl düşüncesi Kazan ve Astrahan tahtlarına kendi oğullarını oturtmaktı.⁴⁴⁰ Han, Altın Orda topraklarını yeniden birleştirmek ve canlandırmak istiyordu. Bununla birlikte onun yöntemi öncekilerin izlediğinden daha farklıydı. Sahib Giray Altın Orda'yı tek bir hanedan değil, tek bir ailenin çatısı altında birleştirmeyi planlıyordu. Oleksa Hayvoronskiy'e göre Sahib Giray Han, oğlu Emin Giray'ın onun izlediği yolu takip etmesini arzu ediyordu. Bu amaçla da o, önce Kazan tahtına oturacaktı. Ardından da Kırım'a gelip tahta oturarak Altın Orda topraklarını idare edecekti.⁴⁴¹ Büyük ihtimalle diğer oğlu Adil Giray ise Astrahan tahtına çıkacaktı. Ancak onları Kazan ve Astrahan tahtlarına yollamadan önce beklemesi gerekiyordu. Zira Kazan'daki veraset meselesi sayesinde Sahib Giray Han'ın önemli bir sorunu çözmesi için büyük bir fırsat doğmaktaydı. Han, Kırım'da idarenin doğrudan doğruya babadan oğla geçmesini istiyordu. Fakat bunu hayata geçirebilmesi için öncelikle kendi yerini sağlama almalıydı. Bu nedenden ötürü İstanbul'da onun yerini alabilecek bir han adayının bulunmaması gerekiyordu.

⁴³⁸ Seyyid Mehmed RIZA, *Es Seb'üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku't-Tatar*, 35; V. D. SMİRNOV, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, 420-421; J. von Hammer-Purgstall, Sahib Giray'ın Astrahan tahtını Devlet Giray'a önerdiğini yazmaktadır. Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Kırım Hanlığı Tarihi*, 45.

⁴³⁹ Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 216.

⁴⁴⁰ Halil İNALCIK, "Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society*, 378; İlya V. ZAYTSEV, "Mnimiy Protektorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.", *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, 127.

⁴⁴¹ Oleksa HAYVORONSKIY, *a.g.e.*, 216.

Sahib Giray Han bu planını gerçekleştirmek için Kazan meselesini İstanbul'a bildirdi ve Devlet Giray'ın Kazan'a han olarak gönderilmesini bekledi.⁴⁴²

Sahib Giray Han, Kırım'da hâkimiyetini sağlama almakla meşgul olurken İstanbul'da onun hanlığı sorgulanır bir vaziyetteydi. Osmanlı padişahının beklentisi Sahib Giray Han'ın Osmanlı seferlerine her koşulda iştirak etmesiydi.⁴⁴³ Buna karşılık Sahib Giray Han'ın 1547 yılında davet edildiği İran seferine katılmayı reddetmesi İstanbul'a, hanın padişahın emir gelse bile planlarını değiştirmeyeceğini gösterdi.⁴⁴⁴ Sahib Giray Han'ın kaderini Kefe'yi kendi hâkimiyeti altına alacağı yönünde çıkan dedikodular tayin etti. Artık İstanbul'daki yeni düşünce Sahib Giray'ın yerini Osmanlı'ya bağlı olacağı bilinen Devlet Giray'ın alması yönünde idi. Devlet Giray tahta oturduktan sonra ise Osmanlı'nın planı yeni han ile birlikte Kazan'ı Moskova tehlikesinden kurtarmak için harekete geçmekte. Aynı zamanda Osmanlı Devleti Karadeniz'in kuzeyinde etkin olmayı amaçlıyordu ve Kazan, Astrahan ve Nogaylarla yakınlık kurmayı düşünüyordu.⁴⁴⁵ 1551 yılında Devlet Giray 300 nefer, 300 kul karındaşı, 400 atlı ulufeci 6 tane zarbzen ve ona göre cephane ve hazine ile birlikte İstanbul'dan görünüşte Kazan'a, aslında ise Kırım'a gönderildi ve burada han ilan edildi. Sahib Giray Han ise oğullarıyla birlikte öldürüldü.⁴⁴⁶

⁴⁴²Seyyid Mehmed RIZA, **a.g.e.**, 35; V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 420-421; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 216.

⁴⁴³Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 217; Halil İNALCIK, "The Khan and The Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahib Giray I", Vol. 3/4, Part I, **Harvard Ukrainian Studies**, 458-459.

⁴⁴⁴Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 218.

⁴⁴⁵Halil İNALCIK, "Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society**, 378; İlya V. ZAYTSEV, "Mnimiy Protoktorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.", **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 127.

⁴⁴⁶Kaysunizade Mehmet NİDAÎ, **Tarih-i Sahib Giray Han**, 120-121; Ayrıca bkz. Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 49-50; Seyyid Mehmed RIZA, **a.g.e.**, 35-36; V. D. SMİRNOV, **a.g.e.**, 421-422.

4.2. Kırımlıların Kazan Hanlığı'nın İdaresinden Uzaklaştırılması

4.2.1. Ötemiş Giray Han ve Süyümbike ile Koziçak Oğlan'ın İdareyi Ele Alması

Yeni bir han almak için Kırım'a yapılan müracaat 1551 yılında Kırım tahtına Devlet Giray'ın oturmasıyla sona erdi. Kazan'da ise bu gelişmelerin sonuçlanmasını bekleyecek zaman yoktu. Bu nedenle 1549 yılında Safa Giray Han'ın iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray, annesi Süyümbike'nin⁴⁴⁷ vesayeti altında han ilan edildi.⁴⁴⁸ Kazan'ın bu döneminde hanlıktaki işleri Kırımli beyler idare ediyordu ve onların başında ise Koziçak Oğlan⁴⁴⁹ yer alıyordu.⁴⁵⁰ Kırımlilardan oluşan yeni hükümet Kazan Hanlığı'nın son günlerinde tam anlamıyla tek başına kaldı. Kırım'dan yardım

⁴⁴⁷ Süyümbike, Nogay Beyi Yusuf'un kızıydı. Yusuf Bey 1533 yılında kızı Süyümbike'yi Can Ali Han ile evlendirdi. 1535 yılında Can Ali Han'ın Kazanlılar tarafından öldürülmesi üzerine Süyümbike, Safa Giray Han ile evlendi. *Kazanskaya İstoriya*'nın müellifi, Safa Giray Han'ın Kazan tahtından ikinci kez indirilmesinin ardından (1546) bu evliliği yaptığını ve Süyümbike'nin hanın beşinci eşi olduğunu kaydetmektedir. **Kazanskaya İstoriya**, 78; Buna karşılık bu evliliğin Safa Giray Han'ın ikinci kez han olduğu 1535 yılında gerçekleştiği kabul görmektedir. **Kazanskaya İstoriya**, 184; Hadi ATLASI, **Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike**, 23; Süyümbike Kazan Hanlığı tarihindeki en önemli isimlerden biridir ki, N. M. Karamzin onu "şahane Süyümbike" olarak nitelemektedir. N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VIII, 118; Süyümbike hakkında ayrıca bkz. İlyas KAMALOV, "Tatar Prensesi Süyümbike ve Kazan'ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi" **Avrasya Fatih Tatarlar**, 135-151.

⁴⁴⁸ M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 101; J. PELENSKI, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 42.

⁴⁴⁹ Koziçak Oğlan, Safa Giray Han'ın güvenilir ve önde gelen adamlarından biriydi. Süyümbike'nin naipliği zamanında da onun en önemli destekçisi konumundaydı. Onun adı ilk olarak Safa Giray Han'ın Lehistan-Litvanya Kralı I. Sigisimund'a gönderdiği mektuplarda geçmektedir. Bu mektuplarda onun ismi, "Koziçak" şeklinde yer almaktadır. D. MUSTAFİNA, "Poslanie Tsarya Kazanskogo", **Gasırlar Avazı-Eho Vekov**, No:1/2; Ya. V. Pilipçuk, bu mektubun Safa Giray'ın ikinci hanlık dönemi olan 1535 ile 1544 yılları arasında gönderildiğini belirtmektedir. Ya. V. PİLİPÇUK, "Otnoşeniya Mejdu Velikim Knyajestvom Litovskim i Kazanskim Hanstvom (1506-1552)", **Zolotoordmskoe Obozrenie**, No. 3(5), 87; İlyas V. Zaytsev ise mektubun 1539 ile 1544 yılları arasında gönderildiğini belirterek tarihi daha da belirgin duruma getirmektedir. İlyas V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 136; Astrahanlı Şerifi de onun ismini "Koziçak" (قوزیچاق) biçiminde vermektedir. A. Melek ÖZYETGİN, "Astrahanlı Şerifi'nin 1550 Tarihli Zafer-nâmesi", **TD**, XI, S. 1, 336; Zeki Velidi TOGAN, Kazan Hanlığı'nda İslam Kültürü" **İTED**, III/3-4, 188; *Kazanskaya İstoriya*'da ise onun adı "Koşçak" olarak geçmektedir. **Kazanskaya İstoriya**, 92.

⁴⁵⁰ **Kazanskaya İstoriya**, 92; Hadi ATLASI, a.g.e., 38.

alma imkânı yoktu. Nogay Ordası ile Kazan arasındaki ilişkiler de bu dönemde bozulmuş durumdaydı.⁴⁵¹

Kazan'ın dış destekten mahrum olması ve tahtında iki yaşındaki bir hanın oturması 1547 yılında çarlığını ilan eden IV. İvan'ı Kazan üzerine hareket etmeye sevk etti. 1549 yılının sonlarında Kazan üzerine sefer planı kararlaştırıldı. 1550 yılının Ocak ayında Moskova birlikleri Kazan üzerine hareket ettiler ve 12 Şubat'ta Kazan surlarının önüne varıp 25 Şubat'a kadar şehri kuşatma altına aldılar.⁴⁵² Bu kuşatma Moskova açısından başarı ile sonuçlanmadı. *Kazanskaya İstoriya*'nın yazarı seferin başarısız olma nedenini kötü hava koşullarına bağlamaktadır. Müellifin ifadelerine göre soğuk ve açlık nedeniyle askerler zor durumda kaldılar. Buna ek olarak baharın erken gelmesi ve aralıksız yağmurlar nedeniyle her tarafı su bastı ve bu nedenle sefer amacına ulaşmadan sonlandırıldı.⁴⁵³ Gerçekte ise Moskova'nın başarısız olmasında Kazanlıların yaptığı savunma etkili oldu. Bu hadiselerin tanığı olan Astrahanlı Şerifi, şehrin kapılarını savunanlar hakkında şunları yazmaktadır: *“Bir kale kapısında, bu memleketin sütunu ve bu insanların yol göstericisi merhum Polat Bey'in oğlu Mamay Bey ve Nur Ali Mirza... Ve Han Mürçeli'deki kale kapısında bahadırılık meydanının saf yararı, yiğitlik sanatının aslanı Koziçak Oğlan⁴⁵⁴... Ve diğer bir kale kapısında yiğitler zümresinin başı, bahadırılık*

⁴⁵¹ 1549 yılında Kazan-Nogay ilişkileri Safa Giray Han'ın tahta çıkmak için aldığı yardıma karşılık Nogaylara verdiği sözü tutmaması ile bozuldu. Safa Giray öldükten sonra Süyümbike'nin kardeşi Yunus Mirza'nın Kazan'da beylerbeylik makamını almak istemesi, ancak Kazan halkının onu şehre sokmaması ve onu Kazan'dan uzaklaşmak zorunda bırakması iki devlet arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açtı. V. V. TREPAVLOV, “**Orda Samovalnaya**” **Koçevaya İmperiya Nogaev XV-XVII vv.**, 69-70.

⁴⁵² M. HUDYAKOV, **Kazan Hanlığı Tarihi**, 103; N. M. Karamzin, Moskova birliklerinin 14 Şubat'ta Kazan surlarının önüne geldiğini belirtmektedir. N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VIII, 118; Z. V. Togan ise 13 Şubat'ta Kazan kuşatmasının başladığını belirtmektedir. Z. V. TOGAN, **a.g.m.**, 194; Akdes Nimet Kurat ise 10 Şubat'ta Moskova birliklerinin Kazan'a geldiğini yazmaktadır. A. Nimet KURAT, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, 180.

⁴⁵³ **Kazanskaya İstoriya**, 85; Diğer Rus kaynaklarında da seferden istenen sonucu elde edememe nedeni olarak kötü hava koşulları gösterilmektedir bkz. M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 103; J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 43; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 119.

⁴⁵⁴ Astrahanlı Şerifi, Kırimlı Koziçak Oğlan hakkında şu dizeleri yazmaktadır: *“O kişi ömründe bir kez dahi “Erlerin eri ancak Ali'dir, kılıçların en keskini Zülfekar'dır.”* Bu sözler, Astrahanlı Şerifi'nin Koziçak Oğlan'ı Hz. Ali ile eşdeğer bir kahraman olarak gördüğünü göstermektedir. Zeki Velidi TOGAN, **a.g.m.**, 188; A. Melek ÖZYETGİN, “Astrahanlı Şerifi'nin 1550 Tarihli Zafer-nâmesi”, **TD**, XI, S. 1, 346.

*meydanının İskenderi Ak Muhammed Oğlan*⁴⁵⁵... *Ve başka bir kale kapısında Peygamber Efendimizin soyundan Kutbü'l-aktab Seyyid Ata'nın torunu merhum Seyyid'in oğlu Kul Muhammed Seyyid... Ve bir başka kale kapısında Dara sancaklı ve İskender gibi dirayetli, Rüstem örneği ve Behram'a benzeyen Barbolsun Atalık*⁴⁵⁶... *Ve başka bir kale kapısında şehir beyi, Bulgar vilayetinin hâkimi, sultanların gözdesi, şeref ve kudret sedefinin incisi, sultanın ülkelerinin işlerinin yöneticisi, han hazretlerinin kapılarını açan, emirler soyundan gelen Baybars Bey*⁴⁵⁷...⁴⁵⁸ Astrahanlı Şerifi kapıları tutan beylerin yanı sıra Narıhı Bey⁴⁵⁹, Ay Keldi Bey ve Ak Matay Bey'i yardımcı kuvvet olarak zikreder. 15 gün süren mücadelelerin ardından Moskova birlikleri başarı elde edemeyerek Kazan surları önünden çekildiler.⁴⁶⁰ Koziçak Oğlan başta olmak üzere Kırımli beyler, zaferin elde edilmesinde önemli rol oynadılar ki, Şerifi onlar sayesinde Moskova tehlikesinin kesin olarak uzaklaştırıldığı düşüncesindeydi.⁴⁶¹ Ancak IV. İvan'ın Kazan'ı almaya yönelik planları sona ermiş değildi. Nitekim 1551 yılında Sviyaga Irmağı'nın İdil

⁴⁵⁵ Ak Muhammed Oğlan, muhtemelen 1510'lu yıllarda Kırım'da doğdu. Onun adına ilk kez Safa Giray Han'ın I. Sigismund'a gönderdiği mektuplarda rastlanmaktadır. Ak Muhammed Oğlan 1530'lu yılların sonunda ve 40'lı yılların başında Kazan'da Safa Giray Han'ın komutanlarından biri olarak görev aldı. 1551 yılında Koziçak Oğlan ve diğer Kırımliyle birlikte Kazan'dan kaçanlar arasındaydı. Diğer beylerin aksine o, Kırım'a gitmeyi başarabildi ve 1550-1570'li yıllar arasında Devlet Giray Han'ın yakınındaki kişilerden biri oldu. Onun adına son olarak 1577 yılında rastlanmaktadır. Bu tarihte Devlet Giray Han tarafından kendisine bahşedilen topraklara yerleşti ve büyük ihtimalle ömrünün sonuna kadar orada hayat sürdü. İlya V. ZAYTSEV, "Sudba Aristokrata. Ak-Muhammed-Oğlan i Sın Ego Fedor", **Zolotoordnskoie Obozrenie**, No. 2, 146-175; D. MUSTAFİNA, "Poslanie Tsarya Kazanskogo", **Gasırlar Avazı-Eho Vekov**, No:1/2.

⁴⁵⁶ Barbolsun Atalık, Rus kaynaklarında Barbolsun Oğlan olarak geçmektedir. O, Koziçak Oğlan ile birlikte Kazan'dan kaçan Kırımliyle arasında yer alıyordu. Ancak o ve diğer Kırımli beyler Ruslara esir düşerek Moskova'ya götürüldüler ve orada idam edildiler. Z. V. TOGAN'a göre Barbolsun Oğlan, Ötemiş Giray'ın atalığı idi. Z. V. TOGAN, **a.g.m.**, 196.

⁴⁵⁷ Baybars Bey, Rus kaynaklarında Tümen Beyi Bibars Rastov olarak geçmektedir. Onun kardeşi Yanbars Rastov Kazan'ın önde gelen kişilerinden biriydi. O, 1551 senesinde Moskova ile barış görüşmelerine katılan kişiydi. Babaları ise M. Hudyakov'un bildirdiğine göre Sibirya Emiri Rast idi ve 1531 yılında Safa Giray Han tarafından idam edildi. Kaynaklara göre Baybars ve kardeşi Yanbars 1552 yılının Kasım ayında Şah Ali Han tarafından idam edildiler. M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 80;119-120; İlya V. ZAYTSEV, "Kazanskıe Posolstva 1549 g.", **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 165-166; Z. V. TOGAN, **a.g.m.**, 196-197.

⁴⁵⁸ A. Melek ÖZYETGİN, "Astrahanlı Şerifi'nin 1550 Tarihli Zafer-nâmesi", **TD**, XI, S. 1, 345-347; Kazan şehrindeki kapılar hakkında bkz. M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 240-241.

⁴⁵⁹ Z. V. TOGAN'a göre Narıh, destan kahramanı Çura Batır'ın babası idi. İ. V. Zaytsev'in belirttiğine göre noktaların eksik olmasından dolayı bu ismi Tarçı olarak okumak mümkündür ki, Z. V. TOGAN da eseri kendi mecmuasına geçiren kişinin isimleri yanlış yazdığını belirtmektedir. İlya V. ZAYTSEV, **a.g.m.**, 147; Z. V. TOGAN, **a.g.m.**, 197.

⁴⁶⁰ A. Melek ÖZYETGİN, **a.g.m.**, 350; Rus kaynaklarına göre kuşatma 11 gün sürdü. Z. V. TOGAN, **a.g.m.**, 194.

⁴⁶¹ A. Melek ÖZYETGİN, **a.g.m.**, 350; Z. V. TOGAN, **a.g.m.**, 197.

Nehri'ne karıştığı yerde Sviyajesk adıyla anılacak kaleyi inşa ettirmesi, Kazan'ı istilaya yönelik atılan önemli bir adımdı.⁴⁶²

4.2.2. Ötemiş Giray ile Süyümbike'nin Moskova'ya Götürülmesi

Sviyajesk'in inşası ile birlikte Moskova, Kazan'a giden su yollarını kontrol altına aldı. Bu suretle Kazan'a yardım gelmesini engelleme ve ticarî yönden zarar verme imkânı elde etti.⁴⁶³ Kazan Hanlığı üzerindeki baskının günden güne artması üzerine İdil Nehri'nin sağ tarafında yaşayan Çeremis, Çuvaş gibi topluluklar Moskova hâkimiyeti altına girmeyi kabul ettiler.⁴⁶⁴ Kazan topraklarının büyük bir kısmının Moskova'ya bağlanması da halk arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Bu vaziyetin sorumlusu olarak Kırımlılar görülüyordu. Onlar yönetimden gönderildiği takdirde Kazanlılar, Moskova ile münasebetlerin düzeleceği düşüncesi etrafında birleşmeye başladılar.⁴⁶⁵ Bu koşullar altında Kozıçak Oğlan, Ak Muhammed Oğlan, Barbolsun Oğlan gibi Kazan'ın yönetiminde bulunan 300 Kırımlı bey ve mirza, ailelerini geride bırakıp Kırım'a gitmek üzere Kazan'dan ayrılmaya karar verdiler.⁴⁶⁶ Ancak yolda Rus muhafızlarının saldırısına uğramaları nedeniyle Kırım'a ulaşmayı başaramadılar. Bu saldırı neticesinde birçok Kırımlı öldürüldü. Kozıçak Oğlan, Barbolsun Oğlan, Torçi Bey gibi önde gelen bey ve oğlanın bulunduğu 46 kişi ise esir alınarak Moskova'ya gönderildi.⁴⁶⁷ *Kazanskaya İstoriya*'nın yazarına göre esir olarak Moskova'ya getirilen esirler Hristiyan olmayı kabul ederlerse IV. İvan,

⁴⁶² PSRL XXI/2, *Kniga Stepenaya Tsarskogo Rodosloviya*, 641; J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 43; M. HUDYAKOV, a.g.e., 123.

⁴⁶³ M. HUDYAKOV, a.g.e., 117.

⁴⁶⁴ J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 43.

⁴⁶⁵ A. N. KURAT, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 183.; M. HUDYAKOV, a.g.e., 117; *Kazanskaya İstoriya*'nın müellifine göre Kozıçak Oğlan'ın Süyümbike ile ilişkisi vardı. Aynı zamanda Kozıçak Oğlan, Ötemiş Giray'ı öldürmek ve Süyümbike ile evlenerek Kazan tahtına oturmak istiyordu. Kazanlılar bunu öğrenince Kırımlıları Kazan'dan kovmak için bir araya geldiler. *Kazanskaya İstoriya*, 93-94.

⁴⁶⁶ N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VIII, 125; İlya V. ZAYTSEV, "Sudba Aristokrata. Ak-Muhammed-Oglan i Sın Ego Fedor", *Zolotoordinskoe Obozrenie*, No. 2, 146-147; M. HUDYAKOV, a.g.e., 117; Hadi ATLASİ, *Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike*, 39; Oleksa Hayvoronskiy, Kozıçak Oğlan'ın Kırım'a yardım bulmak için gittiğini belirtmektedir. Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 232; *Kazanskaya İstoriya*'nın müellifi ise Kırım'a gitmek üzere hareket edenlerin 5.000 kişi olduğunu ve onların ailelerini de yanlarına aldığını bildirmektedir. *Kazanskaya İstoriya*, 94.

⁴⁶⁷ İlya V. ZAYTSEV, a.g.m., 147; M. HUDYAKOV, a.g.e., 117-118.

onların canlarını bağışlayacaktı. Buna karşılık Kozıçak Oğlan din değiştirmeyi reddetti ve bu nedenle idam edildi.⁴⁶⁸

Kozıçak Oğlan ve Kırımlıların idam edilmesi, Kazan'da Süyümbike'nin ve Giray Hanedanı'nın son dayanak noktasının ortadan kalkması anlamına geliyordu. Moskova'ya karşı yürütülen mücadelenin önde gelen isimleri oldukları için onların yokluğu Kazan'ı ve Süyümbike'yi zor durumda bıraktı.⁴⁶⁹ Hudaş Kul Oğlan ve Nur Ali Mirza'dan oluşan yeni hükümet, öncekinin aksine Moskova ile uzlaşmaktan yana idi. Bu uzlaşmanın sağlanması için de onlar; Şah Ali'yi han olarak kabul etmeyi ve Ötemiş Giray, Süyümbike ve Kazan'daki Kırımlıların ailelerini teslim etmeyi teklif ediyorlardı. Ayrıca Kazan'daki Rus esirleri serbest bırakacaklarını bildiriyorlardı.⁴⁷⁰ IV. İvan, Giray Hanedanı'nı Kazan'dan uzaklaştırmak istediğinden bu teklifi kabul etti ve görüşmelerin yapılması için Kazanlı yetkilileri Sviyajesk kalesine davet etti. 9 Ağustos'ta Sviyajesk'e gelen Kazanlı elçilere önceki şartlara ek olarak Kazan'ın dağlık tarafının Moskova hâkimiyeti altına girdiği bildirildi ve onlardan yeni şartları kabul etmeleri istendi.⁴⁷¹ Kazanlılar için oldukça ağır olmasına rağmen onlar, bu şartlara itiraz edecek güçte değillerdi. Bu nedenden ötürü 11 Ağustos 1551 tarihinde Süyümbike,⁴⁷² Ötemiş Giray,⁴⁷³ Kozıçak Oğlan'ın iki oğlu, Ak Muhammed Oğlan'ın

⁴⁶⁸ **Kazanskaya İstoriya**, 94; Hadi Atlasi ve J. Pelenski de Kozıçak Oğlan'ın idam edilmesinde onun din değiştirmeyi kabul etmemesinin etkili olduğu belirtmektedirler. Hadi ATLASİ, **a.g.e.**, 39-40; J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 43.

⁴⁶⁹ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 232; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 118; Hadi ATLASİ, **a.g.e.**, 41.

⁴⁷⁰ PSRL XXI/2, **Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya**, 641; N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, VIII, 125-126; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 118.

⁴⁷¹ J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 44; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 125-126; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 119.

⁴⁷² *Kazanskaya İstoriya*'nın müellifi Süyümbike'nin Kazan'dan ayrılmadan önce merhum eşi Safa Giray'ın kabrini ziyaret ettiğini ve burada duygusal bir konuşma yaptığını kaydetmektedir. **Kazanskaya İstoriya**, 98-99; O, Moskova'ya getirildikten sonra oğlundan ayrılmak zorunda kaldı ve Şah Ali ile evlendirildi. Süyümbike'nin 1557 yılında 38 yaşında iken öldüğü hakkında bilgiler bulunmaktadır. Hadi Atlasi'ye göre Süyümbike Kasım şehrinde vefat etmiş olmalıdır. Bununla birlikte Süyümbike'nin nerede ve ne zaman öldüğüne dair kesin bir bilgi yoktur. Süyümbike'nin son günleri hakkında bkz. İlyas KAMALOV, "Tatar Prensesi Süyümbike ve Kazan'ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi" **Avrasya Fatih Tatarlar**, 143-148; Hadi ATLASİ, **a.g.e.**, 69-74.

⁴⁷³ Ötemiş Giray Moskova'ya götürüldükten sonra 1553 yılında vaftiz edildi ve ismi Aleksandr olarak değiştirildi. Rus kaynaklarına göre Ötemiş Giray bu tarihten sonra Çar'ın sarayında yaşadı ve Rus dilini ve adetlerini öğrenmesi için ona eğitim verildi. 11 Haziran 1565 tarihinde ise 17,5 yaşındayken Moskova'da öldü ve Arhangelskiy Manastırı'na defnedildi. **Kazanskaya İstoriya**, 172; PSRL XXI/2, 650; J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 261-262; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 155.

oğlu⁴⁷⁴ ve Kazan'da bulunan Kırımlıların aileleri önce Sviyajesk'e, 5 Eylül'de ise Moskova'ya götürüldüler.⁴⁷⁵ Ötemiş Giray'ın ve annesi Süyümbike'nin Moskova'ya götürülmesi ile birlikte Giray Hanedanı'nın Kazan'daki hâkimiyeti tamamen sona erdi.⁴⁷⁶

4.3. Kazan'ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi ve Kırım Hanlığı

4.3.1. Devlet Giray Han'ın 1552 Yılı Seferi ve Kazan Hanlığı'nın Yıkılışı

Kazan'daki Kırım'lıların ve Süyümbike'nin son faaliyetleri Moskova'ya karşı dış destek bulmaya yönelikti. Kazan'ın öncelikli olarak yardım beklediği yer Kırım idi. Bununla birlikte Kırım Hanlığı vasıtası ile diğer komşu devletlerle görüşmeler de sürdürülmekteydi. 1 Mart ile 20 Nisan 1551 tarihleri arasında Lehistan'da Kırım'lı elçilerin yanında Kazanlılar da bulunuyordu.⁴⁷⁷ Buna karşılık diplomatik faaliyetler Kazan'a aranan yardımın gelmesini sağlamadı. Bu nedenle Süyümbike ile Kırım'lılar Kazan'ın idaresinden uzaklaştırıldılar ve 16 Ağustos 1551 tarihinde Şah Ali, Kazan tahtına oturdu.⁴⁷⁸ Şah Ali'nin üçüncü hanlık dönemi Kazanlıları memnun etmekten uzaktı. Onun hanlığı ile birlikte Moskova hâkimiyeti altında bulunan "dağlık taraf"ın Kazan'a iade edileceği düşünülüyordu. Bu isteklerinin yerine getirilmemesi ise Şah

⁴⁷⁴ Ak Muhammed Oğlan'ın oğlu 1551 yılında Kazan'dan Moskova'ya götürüldüğü zaman küçüktü. Bu nedenle Moskova'da vaftiz edildi. 1572 yılına kadar Moskova'da kaldığı ve adının Fedor olarak değiştirildiği bilinmektedir. Ardından IV. İvan, Devlet Giray Han ile münasebetlerini düzeltmek için onu Kırım'a, babasının yanına göndermeye razı oldu. Fedor 27 Mart 1572 tarihinde Moskovalı diplomat İvan Sudakov Myasniy ile birlikte Kırım'a gitmek üzere Putivl'den hareket etti. Muhtemelen 1572 yılının Nisan ayında Kırım'a ulaştı ve tekrar Müslüman oldu. Bu tarihten sonra onun hakkında bilgi bulunmamaktadır. İlya V. ZAYTSEV, "Sudba Aristokrata. Ak-Muhammed-Ogla i Sın Ego Fedor", **ZO**, No. 2, 150-151.

⁴⁷⁵ J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 44; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 120.

⁴⁷⁶ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 233.

⁴⁷⁷ İlya V. ZAYTSEV, "Kazanskije Posolstva 1549 g.", **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, 169; Ya. V. Pilipçuk'un belirttiğine göre Lehistan-Litvanya ile Kazan arasındaki münasebetlerin merkezinde Kırım yer alıyordu. II. Sigismund'un aktif bir doğu politikası bulunmadığı için Kazan ile Lehistan arasındaki ilişkilerin seyri Kırım hanlarının faaliyetleri ile şekilleniyordu. Bu faaliyetler 1535-1537 yılları arasında kurulan ittifakta olduğu gibi olumlu sonuçlar doğurmaktaydı. Ancak kalıcı bir ilişki kurulması söz konusu değildi. Zira Kırım, ilişkilerin merkezinde yer aldığı için Lehistan ile Kırım arasındaki münasebetler bozulduğu zaman Kazan-Lehistan ilişkileri de olumsuz yönde etkileniyordu. Lehistan-Litvanya ile Kazan arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Ya. V. PİLİPÇUK, "Otnoşeniya Mejdu Velikim Knyajestvom Litovskim i Kazanskim Hanstvom (1506-1552)", **ZO**, No. 3(5), 80-102.

⁴⁷⁸ M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 121; J. PELENSKİ, **a.g.e.**, 44.

Ali'nin başarısızlığı olarak görülüyordu.⁴⁷⁹ Bunun üzerine halk ona karşı tavır aldı ve Moskova yanlısı beyler, Kazan halkının IV. İvan'a "ihamet etmemesi" için Şah Ali'nin yerine genel vali gönderilmesini talep ettiler.⁴⁸⁰ Bu gelişme Kazan'ın kan dökülmeden Moskova'ya bağlanması anlamına geliyordu ki, Moskova Hükümeti'nin de isteği bu yöndeydi. Ancak hadiseler Moskova'nın beklediği yönde gerçekleşmedi. Kazanlılar genel vali gelmeden önce ayaklandılar ve Astrahan hanzadelerinden Yadigar'ı⁴⁸¹ Kazan tahtına oturtular.⁴⁸²

Devlet Giray Han, Kırım tahtına oturduğu esnada Altın Orda'nın ardılları üzerindeki Moskova tehdidinin gittikçe arttığını görüyordu ve buna engel olmak için bir an önce harekete geçmesi gerektiğini biliyordu. Kırım hanı böyle büyük ölçekli bir teşebbüse girişmek için müttefik bulmak amacıyla komşu devletlere elçiler gönderdi.⁴⁸³ 1551 yılında Devlet Giray Han'ın elçisi olarak Hozyaş, Astrahan'a gitti. Onun yanında Osmanlı padişahı tarafından gönderilen Ahmet Aga (Çavuş) da bulunuyordu. Bu iki elçinin ne amaçla Astrahan'a geldiği hakkında bilgi bulunmasa da İlya V. Zaytsev'in değindiği üzere muhtemelen onlar Kırım ve Osmanlı'nın Doğu Avrupa politikasına Astrahan'ı dâhil etmek maksadıyla görüşmeler yapıyorlardı.⁴⁸⁴ 1551 yılının baharında ise Kırım elçisi Tagizekşi ve Osmanlı elçisi Ahmet Çavuş, Nogay Ordası'na giderek Yusuf Bey ve İsmail Mirza ile görüşmelerde bulundular.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ M. HUDYAKOV, a.g.e., 123; J. PELENSKİ, a.g.e., 45.

⁴⁸⁰ PSRL XXI/2, *Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya*, 642; J. PELENSKİ, a.g.e., 45.

⁴⁸¹ *Kazanskaya İstoriya*, 112; N. M. KARAMZİN, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, VIII, 132-141; M. HUDYAKOV; a.g.e., 126-132.

⁴⁸² Yadigar Han, 1532 yılında Astrahan tahtına oturan Kasım b. Seyyid Ahmet'in oğludur. 1542 yılında Moskova'ya giderek 8 yıl Rusya'nın hizmetinde bulundu ve 1550 yılındaki Kazan seferinde Şah Ali ile birlikte Moskova ordusunun içinde yer aldı. Ardından Nogay Ordası'na giderek Kazan tahtına oturması için davet edilene kadar orada yaşadı. 1552 yılında Kazan tahtına oturarak Kazan'ın son hanı oldu. Kazan düştükten sonra ise Moskova'ya götürüldü ve 1553 yılında Hristiyan olup Simeon ismini alarak 1565 yılında ölene kadar Rusya'da yaşadı. İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 132; M. HUDYAKOV, a.g.e., 130; 155-156.

⁴⁸³ Oleksa HAYVORONSKİY, *Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krımskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı*, 234.

⁴⁸⁴ İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 148.

⁴⁸⁵ Ahmet Çavuş Moskova karşıtı bir ittifak kurmak amacıyla doğrudan doğruya Karadeniz'in kuzeyine gönderilmiş değildi. Onun asıl görevi Osmanlı'nın düşmanı olan Safevilerin etrafından dolaşarak Türkistan'daki müttefiklerine ulaşmak idi. Öte yandan Osmanlı Devleti 1560'lı yılların sonuna kadar Moskova ile ilişkilerini bozmak ve Moskova karşıtı bir ittifak kurmaktan yana değildi. Osmanlı'nın esas düşmanları batıda Habsburg Hanedanı ile Papalık, doğuda ise Safeviler ile Portekiz idi. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı'nın Moskova karşıtı bir ittifak kurmak hususunda etkin bir rol oynadığını söylemek mümkün değildir. Bu girişimde esas rol oynayan kişi yeni Kırım Hanı Devlet

İsmail Mirza tarafından IV. İvan'a gönderilen mektupta elçilerin hedefleri şu sözlerle verilmektedir: "*Hüdavendigar ve Kırım ve Kazan ve Astrahan, biz Nogaylarla ittifak kurarak senin topraklarına savaş açmak istiyor ve bunun hakkında Hüdavendigar, sultan bize elçi gönderdi.*"⁴⁸⁶ 1552 yılının Mayıs ayında ise Kırımlı elçiler bu sefer Lehistan'da idi. Devlet Giray Han, Lehistan-Litvanya Kralı II. Sigismund'a Moskova'ya karşı bir ittifak kurmayı teklif ediyordu.⁴⁸⁷

Devlet Giray Han'ın bu çabaları karşılık bulmadı. Astrahan Hanı Yagmurca, Sahib Giray Han'a mağlup olduktan sonra 1551 yılının güzünde Moskova himayesi altına girerek tahtını geri aldığı için Kırım ile ittifaka yanaşmadı.⁴⁸⁸ Yusuf Bey'in bu öneriye nasıl tepki verdiği bilinmemektedir. Ancak Oleksa Hayvoronskiy'in belirttiği üzere Yusuf Bey'in kızı Süyümbike ile torunu Ötemiş Giray'ın Moskova'da rehin durumunda bulunması onu Moskova'ya karşı hareket etmekten alıkoymuş olmalıdır.⁴⁸⁹ İsmail Mirza ise IV. İvan'a gönderdiği mektubunda ona karşı bir savaşa girişmek gibi bir düşüncesi olmadığını bildiriyordu.⁴⁹⁰ Lehistan-Litvanya ile Kırım arasındaki görüşmeler ise geç bir tarihte başladığı için hanın bekleyecek zamanı yoktu. Rus ordusu Kazan üzerine hareket etmekteydi. Bu durum karşısında Devlet Giray Han'ın planı IV. İvan ile birlikte Rus birliklerinin Kazan üzerine yürümesini beklemek ve onların arkasından Moskova'ya kadar ilerlemektir. Böylece Rusya'ya büyük bir darbe vurulacağı gibi IV. İvan'ın Kazan'ı ele geçirme teşebbüsüne de engel olunacaktı.⁴⁹¹ Ancak bu akın Devlet Giray Han'ın planladığı şekilde gerçekleşmedi. Kırım hanı Tula yakınlarına geldiği sırada IV. İvan henüz Kolomna'daydı. Bu nedenle şehri savunmak için ordu gönderecek zamanı bulunuyordu. Hanın planında ise Rus ordusunun esas kuvvetleriyle çarpışmak yer almıyordu. Bu nedenden ötürü Devlet

Giray idi. V. V. TREPAVLOV, "**Orda Samovalnaya**" Koçevaya İmperiya Nogaev XV-XVII vv., 72-73; Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve İdil Boyu**, 60-61.

⁴⁸⁶ V. V. TREPAVLOV, **a.g.e.**, 72; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 149.

⁴⁸⁷ Darisuz KOLODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 92.

⁴⁸⁸ İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 143-144; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 234; N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 140.

⁴⁸⁹ Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 234.

⁴⁹⁰ V. V. TREPAVLOV, **a.g.e.**, 72; İlya V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 149; N. M. Karamzin'in belirttiğine göre Nogaylar ayrıca ticarî sebeplerden ötürü Kırım-Osmanlı bloğu ile ittifaka yanaşmıyorlardı. N. M. KARAMZİN, **a.g.e.**, 139-140.

⁴⁹¹ **Kazanskaya İstoriya**, 122; Oleksa HAYVORONSKİY, **a.g.e.**, 234; M. HUDYAKOV, **a.g.e.**, 132.

Giray Han, Tula'dan çekilerek Kırım'a döndü. Onları takip eden Rus birlikleri ise geride kalan Kırımlıları bozguna uğrattılar.⁴⁹² Bu zafer Rus ordusunun maneviyatını arttırdığı gibi Kırım tehlikesi ortadan kalktığı için Kazan'ın nihaî istilasının yolunu açtı.⁴⁹³ İstanbul'un Kırım politikası Sahib Giray Han'ın yerini Devlet Giray'ın alması bakımından tam anlamıyla başarı ile sonuçlandı. Ancak bu başarı Rusların 2 Ekim 1552 tarihinde Kazan'ı ele geçirmesine ve Doğu Avrupa'da güç dengesinin Moskova lehine değişmesine yol açtı.⁴⁹⁴

4.3.2. Kırım Hanlarının Kazan'ı Moskova Hâkimiyetinden Kurtarma Çabaları

1552 senesinde Kazan Hanlığı'nın yıkılmasının ardından Kazanlı bey ve mirzaların bir kısmı Kırım'a sığındılar. Kazan'ı terk etmeyenler ise başta Kırım olmak üzere diğer Müslüman devletlerden yardım bekleyerek Moskova'ya karşı bağımsızlıklarını geri kazanmak için mücadeleye giriştiler.⁴⁹⁵ Devlet Giray Han ise 1552 yılı seferinde yaşadığı başarısızlığı göz önüne alarak harekete geçmeden önce kendisine müttefik bulmaya öncelik verdi ve bu maksatla Astrahan Hanı Yagmurca ile görüşmelerde bulundu. Yagmurca Han, Kazan'ın düşüşünden sonra Moskova ilerleyişinden endişe duyuyordu ve Kırım ile ilişkilerini düzeltmesinin gerekli olduğunu görüyordu. Bu nedenle Devlet Giray Han'ın diplomatik girişimlerine olumlu bir tavır takındı. Kırım hanı da münasebetlerin düzelmesi üzerine Astrahan'ı düşmana karşı savunması için yeni müttefikine 13 adet top gönderdi.⁴⁹⁶ Kırım ile Astrahan arasındaki yakınlaşma İsmail Mirza'nın idaresindeki Nogayların çıkarına uygun değildi. O, Nogayların başı olmak ve Astrahan'da nüfuz kazanmak için Derviş

⁴⁹² Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 234-235; N. M. KARAMZİN, a.g.e., 145-148.

⁴⁹³ Kazanskaya İstoriya, 123; J. PELENSKİ, *Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)*, 48; A. Nimet KURAT, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 187.

⁴⁹⁴ Halil İNALCIK, "Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society*, 378; İlya V. ZAYTSEV, "Mnimiy Protoktorat: Kazanskoe Hanstvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20-h gg. XVI. v.", *Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)*, 127-128; Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 236.

⁴⁹⁵ M. HUDYAKOV, *Kazan Hanlığı Tarihi*, 138-142; Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 236.

⁴⁹⁶ İlya V. ZAYTSEV, *Astrahanskoe Hanstvo*, 149; Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 237.

Ali'yi tahta oturtmak istiyordu. İsmail Mirza bu hedeflerini hayata geçirmek için Moskova ile anlaşarak 1554 yılında Yusuf Bey'in öldürülmesini ve Derviş Ali'nin Astrahan tahtına oturmasını sağladı.⁴⁹⁷ Ancak bu gelişmeler İsmail Mirza'dan ziyade IV. İvan'ın yararına oldu. 1556 yılında Ruslar Astrahan'ı ele geçirmeyi başardılar. Nogay Ordası ise İsmail Mirza'nın başa geçmesini kabul etmeyenlerin ayrılması ile ikiye bölündü.⁴⁹⁸ Bu sayede Moskova'nın nüfuzu ve hâkimiyeti Kafkaslara kadar ulaştı. IV. İvan unvanları arasına artık "Kazan Çarı" ve "Astrahan Çarı"ni ekleyerek Altın Orda mirasını ele geçirdiğini gösterecek konuma geldi.⁴⁹⁹

1550'li yılların sonu ile 1560'lı yılların ilk yarısında Kırım Hanlığı, Kazan ve Altın Orda toprakları için giriştiği mücadeleyi Moskova'ya karşı kaybetmiş bir vaziyetteydi. Bununla birlikte yine bu tarihlerde Kırım Hanlığı, Altın Orda sahasının her parçası için kurtarıcı gözüyle bakılan bir devlet hâline geldi. Kazanlılar, Astrahanlılar, Nogaylar ve Kafkas halkları, Kırım hanından Moskova'ya karşı onlara

⁴⁹⁷ V. V. TREPAVLOV, "Orda Samovalnaya" Koçevaya İmperiya Nogaev XV-XVII vv., 78-79; İlya V. ZAYTSEV, a.g.e., 151-152; Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 237-238.

⁴⁹⁸ 1550'li yıllarda İsmail Mirza ile Yusuf Bey arasındaki anlaşmazlıklar iç savaşa yol açtı ve bu savaşın sonunda zafer İsmail Mirza'nın oldu. Ancak V. V. Trepavlov'un ifadesiyle bu zafer "Pirus Zaferi"ni andırmaktaydı. Zira iç savaşlar ve 1550'li yılların sonunda yaşanan kıtlık nedeniyle birçok bey ve mirza ya öldü ya da Orda'yı terk etti. Nihayetinde İsmail Mirza'nın idaresinde eski gücünden uzak bir Nogay Ordası kaldı ki, bu "Büyük Nogay Ordası" olarak adlandırıldı. Diğer tarafta ise esas Orda'dan ayrılan bey ve mirzalar Gazi Mirza'nın etrafında birleşerek Kuzeybatı Kafkaslara çekildiler ve burada "Gazi Ulusu" ya da "Küçük Nogay Ordası" olarak adlandırılan yeni bir orda oluşturdular. V. V. TREPAVLOV, a.g.e., 98; Ayrıca bkz. Z. Velidi TOGAN, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, 139-142; A. A. NOVOSELYSKİY, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devleti'nin Tatarlarla Mücadelesi**, Çev. Kemal Ortaylı, Haz. E. Afyoncu-İlyas Kamalov, 8-9.

⁴⁹⁹ 1556 yılında IV. İvan tarafından Lehistan-Litvanya'ya gönderilen diplomatik notada şu satırlar yer almaktadır: "*Kazan ve Astrahan tahtı eski devirlerden beri Çarın makamıdır.*" G. Vernadskiy ve M. Cherniavsky'nin belirttiğine göre bu ifadelerle IV. İvan, Altın Orda ve Rusya arasında doğrudan bir bağ olduğunu göstermek istiyordu. 1552 yılı öncesinde Moskova'nın hizmetinde Kasım Hanlığı'ndaki Tatar bey ve mirzaları bulunuyordu. Ancak 1552 yılında Kazan ve 1556 yılında Astrahan'ın ele geçirilmesinin ardından IV. İvan, "Kazan Çarı" ve "Astrahan Çarı" unvanlarını kullanarak Altın Orda'nın mirasçısı olduğunu ileri sürmeye başladı. Moskova Çarı'nın Altın Orda'nın halefi olduğu iddiası Tatar dünyasında zaman içerisinde tanındı. Örneğin İsmail Mirza, IV. İvan'a gönderdiği yarlıklarda onu "Ak Çar" olarak zikrediyordu. XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında ise Orta Asya'da yaşayan kabileler de bu unvanı Rusya İmparatoru için kullandılar. Bu, Moskova çarlarının Altın Orda hanlarının (aynı zamanda Altın Orda için Ak Orda terimi de kullanılırdı) varisi olarak kabul edildikleri anlamını taşıyordu. G. VERNADSKİY, **Moğollar ve Ruslar**, 458-460; M. CHERNIAVSKY, "Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory", **Journal of the History of Ideas**, Vol. XX, No. 4; 473-474; İlyas KAMALOV, **Altın Orda ve Rusya Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi**, 235-237; J. PELENSKİ, **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, 298-300.

yardım göndermesini talep ediyorlardı.⁵⁰⁰ Devlet Giray Han ise Moskova üzerine askerî harekât düzenlemekten yana değildi. Zira 1554 ile 1560'lı yılların başlarında Devlet Giray Han, Moskova üzerine düzenlediği dört seferin de başarısızlıkla sona ermesi nedeniyle yeni bir sefer düşüncesinden uzaktı. Diğer taraftan Devlet Giray Han, Livonya Savaşı ile meşgul olan Moskova'dan diplomatik yollar vasıtasıyla isteklerini elde edebileceğini düşünüyordu.⁵⁰¹ İki devlet arasındaki görüşmelerin olumlu sonuçlanması için Kırım hanı, Mehmed Giray Han zamanında Kırım'a ödenen miktarda verginin ödenmesi ile Kazan ve Astrahan'ın Kırım'a teslim edilmesi yönündeki şartlarının kabul edilmesini talep ediyordu.⁵⁰² IV. İvan bu koşulları kabul etmek yerine farklı bir teklifte bulundu. Onun önerisi Kasım tahtına Devlet Giray Han'ın oğullarından birinin oturmasına yönelikti. Ancak Kırım hanı bu öneriye sıcak bakmadı. Han, Kazan ve Astrahan'ı almak konusunda ısrarcıydı ve bu hususta Moskova Hükümeti'ne şöyle yazıyordu: “*Şayet hükümdarınız bana Astrahan'ı vermez ise Türk sultanı onu alacaktır.*”⁵⁰³

Devlet Giray Han'ın sözleri, İdil boyu halklarının yalnızca Kırım'dan değil, aynı zamanda yardım bulmak için İstanbul'a da müracaat ettiklerini gösteriyordu. Onların yanı sıra Hive ve Buhara hanlarının elçileri de İstanbul'a gelerek Moskova birlikleri tarafından kapatılan ticaret ve hac yolu konusunda şikâyetle bulundular.⁵⁰⁴ Osmanlı padişahı “halife-i ruy-ı zemin” olduğu için bu isteklere kayıtsız kalamazdı.

⁵⁰⁰ Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 247; A. A. NOVOSELYSKİY, a.g.e., 22-23.

⁵⁰¹ Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 246; Darisuz KOLODZIEJCZYK, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th century) A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, 97; A. A. NOVOSELYSKİY, a.g.e., 22.

⁵⁰² Halil İNALCIK, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, **Belleten**, XII/46, 367; N. M. KARAMZİN, **İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo**, IX, 113; Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 247; A. A. NOVOSELYSKİY, a.g.e., 19-20.

⁵⁰³ Oleksa HAYVORONSKİY, a.g.e., 247.

⁵⁰⁴ İlyas KAMALOV, **Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi**, 45; Devlet Giray Han'a gönderilen tarihsiz bir name-i hümayûnda şöyle yazılmaktadır: “*Binaen âlâ haza Semerkand ve Buhara caniblerinden hususan Cenab-ı Celalet-i unvan vilayet-i Harezmi Hanı Hacı Muhammed Han'dan name-i muhaleset-meşhun ve musadakat-ı reh-numunları varid olub muhteva-i belagat mektuplarında vilayet-i Ejderhan feth olunub ol caniblerden tavaf-ı Beytullahü'l-haram ve ziyaret-i türbe-i münevvere-i Hazret-i Seyyidü'l-enam aleyhi efdalü's-salat ve's-selama teveccüh ve niyet eyleyen hüccac-ı sevil-ibtihac ve sair tüccar-ı menafi-nihada yol açılıb huzur-ı bal ve ferag-ı hâlle mürrur ve ubur itmeleri hususu iş'ar olunmuş...*” Bkz. Ahmet REFİK, “Bahr-ı Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, XXXXIII, 4; Özalp GÖKBİLGİN, **1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasî Durumu**, 68.

Ayrıca bu sefer sayesinde İran'a karşı üstünlüğün sağlanacağı ve Moskova'nın Kafkaslara yayılmasının önleneceği düşünülüyordu.⁵⁰⁵ Bu nedenler üzerine 1569 yılında 25.000 Osmanlı askeriyle birlikte 50.000 Tatar atlısı Astrahan üzerine hareket etti.⁵⁰⁶ Rus elçisi İvan P. Novoselytsev'in belirttiğine göre bu seferin gerçekleşmesi için Osmanlı Padişahı II. Selim'i ikna eden Devlet Giray Han idi.⁵⁰⁷ Aslında Devlet Giray Han'ın bu yönde bir isteği bulunmuyordu. Han, Osmanlı Devleti Astrahan'a hâkim olursa, Kırım'ın sıradan bir Osmanlı vilayetine dönüşerek bağımsızlığını kaybedeceğini düşünüyordu. Onun asıl gayesi Moskova'yı Osmanlı ile korkutarak Astrahan ve Kazan'ı kendisi için almaktı. Bu nedenle Devlet Giray Han, Osmanlı'yı kendi hâkimiyet sahasından uzak tutmak için çabaladı ve seferin başarısızlıkla sona ermesinde rol oynadı.⁵⁰⁸

Osmanlı'yı bölgeden uzaklaştırdıktan sonra Devlet Giray Han, Moskova'nın hâkimiyeti altında bulunan Altın Orda'nın parçalarını geri almak için harekete geçti. 24 Mayıs 1571 tarihinde Kırım hanı, 40.000 kişi ile birlikte Moskova üzerine yürüdü ve şehrin etrafını ateşe verdi.⁵⁰⁹ Seferin ardından Kırım hanı, IV. İvan'a şunları yazdığı bir mektup gönderdi: *"Kazan ve Astrahan için her şeyi yakıp yıkacağım, dünyanın tüm zenginliklerini ise toz olarak görüyorum ve Yüce Tanrı'nın lutfunu umuyorum. Ben senin üzerine geldim, şehrinin ateşe verdim, senin tacını ve başını almak istedim. Lakin sen gelip karşımıza çıkmadığın hâlde hâlâ hükümdarım diye övünüyorsun! Sende utanma ve kudret olsaydı, gelirdin ve karşımıza çıkardın. Bizimle dost olmak istiyorsan yurdumuzu - Kazan ve Astrahan'ı - ver. Eğer bize dünyanın tüm zenginliklerini, para ve hazineleri, vermek istersen bunlara ihtiyacımız yoktur, isteğimiz - Kazan ve Astrahan'dır; devletinin yollarını da ben, gördüm ve*

⁵⁰⁵ A. NİMET KURAT, *Türkiye ve İdil Boyu*, 102-103; A. A. NOVOSELYSKİY, *a.g.e.*, 20-21; Halil İNALCIK, *a.g.m.*, 368-375.

⁵⁰⁶ İlyas KAMALOV, *a.g.e.*, 33.

⁵⁰⁷ İlyas KAMALOV, *a.g.e.*, 51-52.

⁵⁰⁸ V. D. SMİRNOV, *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, 433; Halil İNALCIK, *a.g.m.*, 384; A. A. NOVOSELYSKİY, *a.g.e.*, 20; N. M. KARAMZİN, *a.g.e.*, 131; H. H. HOWORTH, *History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century*, Part II, 504.

⁵⁰⁹ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 255.

öğrendim”⁵¹⁰. Devlet Giray Han’a bu zaferi nedeniyle “Taht Algan” unvanı verildi.⁵¹¹ Yaşadığı hezimetin ardından IV. İvan, isteklerin tamamını yerine getiremeyeceğini ama Astrahan’ı verebileceğini Kırım hanına ilettiler. Devlet Giray Han ise bu öneriyi yanaşmadı ve Kazan ile Astrahan’ın kendisine teslim edilmesini istemeye devam etti.⁵¹² Aslında IV. İvan’ın amacı Kırım hanını oyalamaktı. Han da bunun farkındaydı ve eğer daha büyük bir ordu ile hareket ederse ve İdil boyu haklarından da destek görürse Altın Orda topraklarını Moskova hâkimiyetinden kurtarmanın mümkün olacağını düşünüyordu.⁵¹³ Bu nedenle 1572 yılında Moskova üzerine yeniden hareket etti. Fakat bu sefer Kırım ordusu, Moskova yakınlarında bulunan Molodi’de mağlup olarak çekilmek zorunda kaldı.⁵¹⁴ Bu yenilgiden sonra Devlet Giray Han, IV. İvan’a karşı daha nazik bir üslup kullanmaya başladı: “*Çar ve Büyük Knez, bana Kazan ve Astrahan’ı verecekti ama ne Kazan’ı ne de Astrahan’ı veriyor. Yalnızca Astrahan’ı verseydi, zira kardeşim Türk Sultanı benim hakkımda: “O, Çar ve Büyük Knez ile savaşıyor ama Kazan’ı ve Astrahan’ı alamadığı gibi ona hiçbir şey yapamıyor” diyecek.*”⁵¹⁵ Devlet Giray Han’ın bu sözleri, onun Kazan üzerindeki iddiasından vazgeçtiğini gösteriyordu. Astrahan’ın Kırım’a verilmesine yönelik isteği ise IV. İvan tarafından kabul edilmedi.⁵¹⁶

Devlet Giray Han’ın ardından tahta çıkan Kırım hanları bir süre daha Kazan ve Astrahan üzerinde hak iddia etmeye devam ettiler. Ancak Kırım’ın bu iddiaları 1593-1594 yılında Moskova ile yapılan antlaşmaya kadar sürdü. Bu antlaşmaya göre Moskova, Kırım’a göndereceği haracın miktarını arttırmayı kabul etti. Kırım tarafı ise Kazan ve Astrahan üzerindeki iddialarına son verdi. Bu suretle Kırım, Altın Orda sahasında Moskova hâkimiyetini ve uzun süredir sürdürdüğü mücadelesini kaybettiğini

⁵¹⁰ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 257-258; N. M. KARAMZİN, *a.g.e.*, 185; A. Battal TAYMAS, **Kazan Türkleri - Türk Tarihinin Hazin Yaprakları**, 40-41.

⁵¹¹ Halim GİRAY, **Gülbün-i Hanan**, 52; V. D. SMİRNOV, *a.g.e.*, 426-427.

⁵¹² Akdes Nimet KURAT, *a.g.e.*, 154; N. M. KARAMZİN, *a.g.e.*, 185; H. H. HOWORTH, *a.g.e.*, 509.

⁵¹³ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 260.

⁵¹⁴ Heinrich von STADEN, **Zapiski o Moskovii v Dvuh Tomah**, Haz. E. E. Rıçalovskiy - A. L. Horoşkeviç, 194-195.

⁵¹⁵ İlya V. ZAYTSEV, **Astrahanskoe Hanstvo**, 175; A. Battal TAYMAS, *a.g.e.*, 41.

⁵¹⁶ Oleksa HAYVORONSKİY, *a.g.e.*, 262-263.

resmî olarak kabul etmiş oldu.⁵¹⁷ XVII. yüzyılın ortalarında ise Kırım'da bu iddialar yeniden gündeme geldi. Zira Kazan halkı Rusya hâkimiyetinden kurtarması için Kırım'a müracaatta bulundu. 1635 yılında Kazanlı Rahman Kulu tarafından Kırım'a gönderilen bir mektupta geçen ifadelerle göre “*Hz. Ömer zamanından beri Müslüman olan vilayet-i Gazan ahalisini*” Canıbek Giray Han (1610-1623/1628-1635) ile Kefe Beylerbeyi İbrahim Paşa kurtarabilirdi.⁵¹⁸ Kırım hanları da Kazan halkı ile benzer düşünceleri paylaşıyorlardı. IV. Mehmed Giray Han'ın 1654 yılında Lehistan Kralı II. Kazimir'e gönderdiği yarlığında Moskova ile savaşarak Kazan'ı ve Altın Orda'nın tüm parçalarını ele geçirebileceklerine inandıkları hakkındaki düşüncelerini görmek mümkündür: “*Ve Mosku üzerine asker çıkub Hak Taala hazretleri lutf ve ihsan idüb her ne zaman fethi nasib oldukda Ecderhan ve Kazan ve Terek ve Tura ve her ne kadar Müslüman vilayetleri ve Tatar ve Nogay halkı var ise siz kardaşımız ve Leh begleri karışmayub bizim olacakına...*”⁵¹⁹

⁵¹⁷ Oleksa HAYVORONSKIY, **a.g.e.**, 325; İlya. V. ZAYTSEV, **a.g.e.**, 176.

⁵¹⁸ Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve İdil Boyu**, 057-058.

⁵¹⁹ V. V. VELYAMİNOV-ZERNOV, **Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Ait Kaynaklar**, 495; Halil İNALCIK, “Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature”, **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society**, 379; Dariusz KOLODZIEJCZYK, **a.g.e.**, 975.

SONUÇ

XV. yüzyılın başlarında Altın Orda'nın parçalanmasının ardından Kazan, Astrahan, Nogay, Kasım, Sibir ve Kırım hanlıkları kuruldu. Bu hanlıkların içinde özellikle, Kırım, kendisini Altın Orda mirasının hakikî sahibi olarak görüyordu ve bu hedef uğruna Uluğ Orda ile sürekli mücadele ediyordu. 1502 yılında son Orda Hanı Şeyh Ahmet'in Mengli Giray Han tarafından mağlup edilmesinin ardından Uluğ Orda'nın merkezi Saray'dan Kırım'a taşındı. Bu tarihten sonra Mengli Giray Han artık sadece Kırım hanı değil, aynı zamanda "Uluğ Orda'nın Uluğ Hanı" hâline geldi. Hanın yeni statüsü Kırım'ın bölgede izleyeceği politikayı belirledi. Artık Kırım'ın hedefi Altın Orda'yı Giray Hanedanı çatısı altında birleştirmektir.

Kırım Hanlığı ile Kazan Hanlığı arasındaki ilişkilerin temelinde de Kırım'ın Altın Orda topraklarını birleştirme düşüncesi yatıyordu. Bu nedenle Kırım'ın gayesi Kazan Hanlığı'nı Giray Hanedanı çatısı altına sokmaktır. Bununla beraber Mengli Giray Han, ilişkilerin başlangıcında Kazan tahtına doğrudan Giray sülalesine mensup bir kişiyi oturtmayı düşünmedi. O, 1486 yılında Nur Sultan Bike ile evlenerek gelecekteki Kazan hanlarının üvey babası olmayı tercih etti. Hatta üvey oğulları vasıtasıyla Kazan'ın Moskova hâkimiyeti altına girmesine göz yumdu. Zira bu devirde Uluğ Orda'ya karşı Moskova ile ittifak hâlindeydi ve bu ittifakı bozmak istemiyordu. 1502 yılında Uluğ Orda'nın merkezinin Kırım olması üzerine Moskova ile dostluğu devam ettirmenin bir getirisi kalmadı. Bu nedenle Kazan'daki Moskova nüfuzunu kırmak için üvey oğullarını kendi tarafına çekmeye çalıştı. Aynı zamanda küçük oğlu Sahib Giray'ın Kazan tahtı için meşru bir aday olmasını sağladı. Böylece Kazan'ı Giray Hanedanı çatısı altına sokma girişimlerinin temelini attı. Kırım-Kazan münasebetlerinin başlangıç devresi yalnızca Mengli Giray Han'ın faaliyetleri ile yürümüyordu. 1486 yılında Mengli Giray Han ile evlenerek Kırım'a yerleşen Nur Sultan Bike'nin, oğullarının geleceklerini güvence altına almak için onlarla ve Moskova Büyük Knezi ile yaptığı yazışmalar, Kırım ile Kazan arasındaki ilişkilerin önemli bir evresini teşkil etmektedir.

1518 yılında Muhammed Emin Han'ın ölümünün ardından Kazan, Kırım ile Moskova arasında rekabet sahası hâline geldi. Bu rekabetin ilk ayağını Şah Ali'yi Kazan tahtına oturtan Moskova kazandı. Ancak Şah Ali'nin hanlığı Kazan halkını memnun etmedi ve onlar Kırım'a, Mehmed Giray Han'a elçiler göndererek kardeşi Sahib Giray'ın Kazan'a gönderilmesini talep ettiler. Mehmed Giray Han için Kazan tahtında kardeşinin oturması büyük bir önem taşıyordu. Bu sayede Altın Orda'nın bir parçası üzerinde hâkimiyet kumayı başardı. Ayrıca kardeşiyle ittifak hâlinde hareket ederek 1523 yılında Altın Orda'nın tüm parçalarını bir araya getirme fırsatı elde etti. Ancak aynı yıl içinde Mehmed Giray Han'ın öldürülmesi Kırım ile Kazan arasındaki ilişkilerin farklı bir tarafını ortaya çıkardı. Kırım kuvvetli olduğu müddetçe Moskova Kazan'ı tehdit edemiyordu. Kırım güçten düşüp yardım gönderemediği zaman ise Moskova, Kazan üzerine rahatça yürüme fırsatı elde ediyordu. Buna engel olmak için Kırım hanlarının uyguladığı bir yöntem bulunuyordu. Bu yöntem Kazan meselesinde Moskova'yı Osmanlı Devleti ile korkutmaktı. 1524 senesinde Manguplu İskender'in Moskova'da Kazan'ın Osmanlı yurdu olduğunu ilan etmesi bu yöntemin ilk örneğini teşkil ediyordu. Bu bakımdan Osmanlı hâkimiyetinin Kırım'a getirisi oluyordu. Bununla birlikte Osmanlı'nın Karadeniz'in kuzeyindeki hadiselere çoğunlukla kayıtsız kalması ve Moskova ile ticarî ilişkileri Kazan meselesinin üstünde tutması bu yöntemin başarısız olmasına neden oluyordu.

Kırım'ın yeniden güç kazandığı Sahib Giray Han döneminde Kırım'ın Kazan üzerindeki iddiaları tekrar gündeme geldi. Sahib Giray Han, Kazan'ı kendi yurdu ilan etti ve Kazan tahtında bulunduğu süre boyunca yeğeni Safa Giray'ı himayesi altına aldığı hissettirdi. 1549 yılında Safa Giray Han ölünce Kazan tahtı boşaldı ve Kazan halkı yeni bir han gönderilmesi için Kırım'a müracaat etti. Sahib Giray Han, bu gelişmeleri Altın Orda topraklarını tek bir hanedan çatısı altında değil, kendi ailesi etrafında birleştirmek için kullanmak istedi. O, İstanbul'a Kazan'daki gelişmeleri haber verdi ve Devlet Giray'ın Kazan'a han olarak gönderilmesini talep etti. Sahib Giray Han'ın amacı kendi yerini alma ihtimali bulunan Devlet Giray'ı, İstanbul'dan uzaklaştırmak ve uygun bir anda da onu ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle Kazan'dan gelen elçilere vereceği cevabı geciktirdi. Ancak gelişmeler hanın istediği yönde

olmadı. Kazanlılar Giray Hanedanı hâkimiyeti altında kalmak istediklerini gösterdikleri hâlde Kırım'dan yardım göremediler. Bunun üzerine Safa Giray'ın iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray'ı 1549 yılında Kazan tahtına oturtular ve Kırımlı beylerle birlikte Moskova'ya karşı direnmeyi tasarladılar. Bu direniş 1551 yılında Kırımlı beylerin Kazan'ın idaresinden uzaklaştırılması ve Ötemiş Giray'ın Moskova'ya götürülmesi ile sonuçlandı. Böylece Kazan'daki Kırım hâkimiyeti sona erdi. Sahib Giray Han ise 1551 yılında oğullarıyla birlikte öldürüldü ve onun yerine Devlet Giray han olarak tayin edildi.

Birçok tarihçiye göre İstanbul tarafından düzenlenen bir entrika sonucunda Sahib Giray Han'ın öldürülmesi Kazan Hanlığı'nın kaderini belirledi. Gerçekten de Osmanlı müdahalesi neticesinde Sahib Giray Han'ın tarih sahnesinden çekilmesi ve Kazan'daki Kırımlı beylerin hanlığın idaresinden uzaklaştırılması Kazan'ı Moskova karşısında savunmasız bıraktı. Bunun neticesinde 1552 yılında Moskova, Kazan'ı ele geçirdi. Bunu 1556 yılında Astrahan'ın zaptı takip etti. Bu iki Tatar hanlığını elde ettikten sonra IV. İvan, "Kazan Çarı" ve "Astrahan Çarı" unvanlarını kullanmaya başladı. Bu unvanların kullanılması Moskova'nın Altın Orda mirası için mücadele eden Kırım'ı mağlup etmesi anlamını taşıyordu. Bununla birlikte Kırım hanları uzun bir süre Moskova ile savaşarak Kazan ve Astrahan'ı geri alabileceklerini düşündüler. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bölgeye dair politikalarına açıkça olmasa da, destek vermediler. Osmanlı Devleti ise 1569 yılındaki başarısız seferin ardından Kazan ve Astrahan'a dair başka bir girişim yapmaya yeltenmedi. Kırım ise Moskova üzerine yaptığı birkaç akının ardından Kazan ve Astrahan'ı geri alamayacağını kabullendi ve 1593-1594 yılında Moskova ile yaptığı antlaşma ile bunu tescil etti. XVII. yüzyılda Kırım tarafı Kazan'ı Moskova hâkimiyetinden kurtarabileceğini yeniden düşünmeye başladı. Ancak bu hususta herhangi bir başarı elde edilemedi.

EKLER

KAZAN HANLARI LİSTESİ⁵²⁰

Uluğ Muhammed	1437-1445
Mahmutek	1445-1461
Halil	1461-1467
İbrahim	1467-1479
İlham	1479-1487
Muhammed Emin	1484-1485/1487-1496
Mamuk	1496-1497
Abdüllatif	1497-1502
Muhammed Emin	1502-1518
Şah Ali	1519-1521
Sahib Giray	1521-1524
Safa Giray	1524-1531
Can Ali	1531-1535
Safa Giray	1535-1546
Şah Ali	1546
Safa Giray	1546-1549
Ötemiş Giray	1549-1551
Şah Ali	1551-1552
Yadigar	1552

⁵²⁰ Kazan hanları listesi üzerine daha detaylı bilgi için bkz.Serkan ACAR, **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)**, 261.

KIRIM HANLARI LİSTESİ⁵²¹

Hacı Giray	1441-1466
Nur Devlet	1466
Mengli Giray	1466-1467
Nur Devlet	1467-1468
Mengli Giray	1468-1475
Nur Devlet	1475-1478
Mengli Giray	1478-1515
Mehmed Giray	1515-1523
Gazi Giray	1523
Saadet Giray	1523-1524
İslam Giray	1524
Saadet Giray	1524-1532
Sahib Giray	1532-1551
Devlet Giray	1551-1577
II. Mehmed Giray	1577-1584
II. Saadet Giray	1584
II. İslam Giray	1584-1588
II. Gazi Giray	1588-1596
Fetih Giray	1596
II. Gazi Giray	1596-1608
Toktamış Giray	1608
Selamet Giray	1608-1610
III. Mehmed Giray	1610
Cambek Giray	1610-1623
III. Mehmed Giray	1623-1628
Cambek Giray	1628-1635
İnayet Giray	1635-1637
Bahadır Giray	1637-1641
IV. Mehmed Giray	1641-1644
III. İslam Giray	1644-1654
IV. Mehmed Giray	1654-1666

⁵²¹ Bu liste için bkz. Oleksa HAYVORONSKİY, **Poveliteli Dvuh Materikov Tom II: Krimskie Hanı Pervoy Polovini XVII Stoletiya v Borbe za Samostoyatelnost i Yedinovlastie**, Maysternaya Kniga, Kiev-Bahçesaray, 2009; Liste, çalışmamızda adı geçen son Kırım hanının dönemine kadar gelmektedir.

KAYNAKLAR

ABDULLAH B. RIDVAN, (2016), **Tevarih-i Deşt-i Kıpçak**, Haz. R. Selçuk Uysal, Post Yayınları, İstanbul.

ABDULLAHOĞLU, Hasan, “I. Mengli Giray Han Yarlığı”, **TM**, IV, 1934, 99-109.

ACAR, Serkan, (2013), **Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkiler (1437-1552)**, TTK, Ankara.

ACAR, Serkan, (2008), **Kasım Hanlığı (1445-1681)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul.

ACET, Ali Azmi, (1975), **Müneccimbaşı'ya Göre Kırım Hanlığı**, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul.

AĞAT, Nurettin, (1976), **Altınordu (Cucioğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

AHMET CEVDET PAŞA, (1890), **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, Matbaa-ı Ebüzziya, İstanbul.

AKSANOV, Anvar, (2014), “Kazanskoe Hanstvo”, **İstoriya Tatar s Drevneysh Vremen**, IV, Institut İstorii im. Ş. Mercani, Kazan, 146-150.

ALAN, Hayrunnisa, (2003), “Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi”, **Bilig**, XXVII, 117-156.

ALİŞEV, S. H, (2007), “Kazan Hanlığı: Kuruluşu ve Gelişmesi”, Çev. İlyas Kamalov, **Avrasya Fatih Tatarlar**, İstanbul, s. 117-133.

ARAT, R. R., “Kazan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, s. 505-522.

ATA MELİK CÜVEYNİ, (2013), **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.

ATLASI, Hadi, (2004), **Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyün Bike**, Çev. Hakan Çoşkunarslan, Kömen Yayınları, Konya.

BARTHOLD, W.-BENNIGSEN, Alexandre, (1997), "Kazan", **EI**, Vol. 4, Brill, Leiden, 849-850.

BARTHOLD, Wilhelm, (1997), **Uluğ Beg ve Zamanı**, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara.

BAŞER, Alper, (2011), "Kırım Hanlığı'nı Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkufati", **TS**, Vol. 6/1, 724-740.

BEREJKOV, M. N., (1897), "Nur Sultan Tsaritsa Krımskaya", **İzvestiya Tavriçeskoj Uçennoj Arhivnoj Komissii**, No. 27, Simferepol, s. 1-17.

CHERNIAVSKY, Michael, (1959), "Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory", **Journal of the History of Ideas**, Vol. XX, No. 4, 459-476.

COLLINS, Leslie, (1991), "On the alleged "destruction" of the Great Horde in 1502", Haz. Anthony Bryer-M. Ursinus, **Manzikertto Lepanto: The Byzantine World and the Turks, 1071- 1571**, Amsterdam, 361-399.

DERİN, Derya, (2003), **Abdülğaffar Kırımî'nin Umdetü't-Ahbar'ına (Umdetü't-Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, *Yayımlanmamış YL Tezi*, Ankara.

EBULGAZİ BAHADIR HAN, (1925), **Şecere-i Türkî (Türk Şeceresi)**, Haz. Rıza Nur, İstanbul.

FAHREDDİN, Rızaeddin, (2003), **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, Çev. İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınevi, İstanbul.

FISHER, Alan, (2009), **Kırım Tatarları**, Çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yay., İstanbul.

FLORYA, B., N., (2001), "Dve Gramoti Sahib-Gireya", **Slavyane i ih Sosedi**, X, Moskova, 236-240.

GATİN, Marat, (2014), “İstoçniki Po İstorii Tatarskih Gosudartsv XV-XVIII vv. - Zapadnoevropeyskie İstoçniki”, **İstoriya Tatar s Drevneysh Vremen**, IV, Institut İstorii im. Ş. Mercani, Kazan, 20-28.

GİRAY, Halim, (1990), **Gülbün-i Hanan**, Neşr. Sadi Çöğenli-Recep Toparlı, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum.

GÖKBİLGİN, Özalp, (1973), **1532-1579 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu**, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara.

GÖKBİLGİN, Tayyip M., (1971), “Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risale - Risale-i Tatar-ı Leh”, İÜEFTEĞ, İstanbul, 1-10.

GROUSSET, Rene, (2011), **Stepler İmparatorluğu**, Çev. Halil İnalçık, TTK, Ankara.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, (2013), **Kırım Hanlığı Tarihi**, Çev. Seyfi Say, İnsan Yayınları, İstanbul.

HAYVORONSKIY, Oleksa, (2007), **Poveliteli Dvuh Materikov Tom I: Krimskie Hanı XV-XVI Stoletiy i Borba za Nasledstvo Velikoy Ordı**, Maysternaya Kniga, Kiev-Bahçesaray.

HAYVORONSKIY, Oleksa, (2009), **Poveliteli Dvuh Materikov Tom II: Krimskie Hanı Pervoy Polovini XVII Stoletiya v Borbe za Samostoyatelnost i Yedinovlastie**, Maysternaya Kniga, Kiev-Bahçesaray.

HERBERSTEIN, Sigismund von, (1851) **Notes Upon Russia**, Vol. II, İngilizceye Çeviren R. H. Major, The Hakluyt Society, London.

HOWORTH, Henry, Hoyle, (1880), **History of the Mongols, from the 9th century to the 19th century**, Part II, Division I, London.

HROMOV, K., (2002), “O Pravlenii Cuçidskih Hanov v Krimu v 1419-1422 gg. Po Numizmatičeskim Dannım”, **Desyataya Vserossiyskaya Numizmatičeskaya Konferatsiya, 15-20 Aprelya 2002 g. Tezisi Dokladov i Soobşeniy**, Moskova, 92-94.

HUDYAKOV, Mihail, (2009), **Kazan Hanlığı Tarihi**, Çev. Ayaz İshaki, Haz. İlyas Kamalov, TTK, Ankara.

İBN ARABŞAH, (2012), **Acaibü'l-Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)**, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

İBN BATTUTA, (2014), **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul.

İNALCIK, Halil, (1948), "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569", **Bellekten**, XII, 349-402.

İNALCIK, Halil, (1980), "The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I", **Harvard Ukrainian Studies** Vol. 3/4, Part I, 445-466.

İNALCIK, Halil, (1994), "Yeni Vesikalara Göre Kırım'ın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", **Bellekten**, VIII/30, Ankara, 185-229.

İNALCIK, Halil, (1993), "Power Relationships between Russia, the Crimea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature", **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Economy and Society**, Bloomington, 369-411.

İNALCIK, Halil, "Hacı Giray I", **İA**, V/1, 25-27.

İNALCIK, Halil, (1991), "Giray", **EI**, Vol. II, Leiden, 1112-1114.

KAFALI, Mustafa, (1976), **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

KAFALI, Mustafa, (2009), **Ötemiş-Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, TKAE Yayınları, Ankara.

KAMALOV, İlyas, (2009), **Altın Orda ve Rusya Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

KAMALOV, İlyas, “Tatar Prensesi Süyümbike ve Kazan’ın Ruslar Tarafından Ele Geçirilmesi”, **Avrasya Fatih Tatarlar**, İstanbul, 2007, 135-151.

KAMALOV, İlyas, “Toktamış Han ve Altın Orda’nın Parçalanmasındaki İlk Adımlar”, **Avrasya Fatih Tatarlar**, İstanbul, 101-116.

KAMALOV, İlyas, (2011), **Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi**, TTK, Ankara.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, (1819), **İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo**, V, Tip. N. Greça, St. Petersburg.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, (1819), **İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo**, VI, Tip. N. Greça, St. Petersburg.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, (1819), **İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo**, VII, Tip. N. Greça, St. Petersburg.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, (1819), **İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo**, VIII, Tip. N. Greça, St. Petersburg.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, (1819), **İstoriya Gosudartsva Rossiyskogo**, IX, Tip. N. Greça, St. Petersburg.

Kazanskaya İstoriya, (1954), Haz. G. N. Moiseeva, Leningrad-Moskova.

KELLER-HEINKELE, B., (1995), “Sahib Giray Khan I”, **EI**, Vol. VIII, Brill, Leiden, 832-833.

KIRIMÎ, Hacı Abdülgaffar, (1925), “Umdetü’t-Tevarih”, Necib Asım Neşr., **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, İstanbul.

KOÇ, Dinçer, “Aşağı İdil Boyunda Hakimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı”, **TDİD**, XII/1, 455-494.

KOLODZIEJCZYK, Dariusz, (2011), **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th**

century) **A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents**, Brill, Leiden-Boston.

KOLODZIEJCZYK, Dariusz, (2014), “Otnęşeniya Tatarskih Gosudarstv s Pol’shey-Litvoy”, **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, İnstitut İstorii im. Ş. Mercani, Kazan, 110-115.

KURAT, Akdes Nimet, (1972), **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, DTCFD Yayınları, Ankara.

KURAT, Akdes Nimet, (1966), **Türkiye ve idil Boyu**, TTK, Ankara.

KURAT, Akdes Nimet, (1954), “Kazan Hanlığı”, **DTCFD**, XII/3-4, Ankara, 227-246.

KURAT, Akdes Nimet, (2014), **Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar**, TTK, Ankara.

KURAT, Akdes Nimet, (1940), **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarlık ve Bitikler**, DTCFD Yayınları, İstanbul.

KURTOĞLU, Fevzi, (1937), “İlk Kırım Hanlarının Mektupları”, **Belleten**, C. 1, S. 3-4, Ankara, 641-655.

LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal, (1971), “Les Khanats de Kazan et de Crimee Face a la Moscovie en 1521, d’apres un document inedit des Archives du Musee du Palais de Topkapı”, **CMRS**, XII, No. 4, Mouton, 480-490.

LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal-BENNIGSEN Alexandre, (1972), “Le khanat de Crimée au début du XVIe siècle: De la Tradition Mongole à la Suzeraineté Ottomane”, **CMRS**, XIII, No. 3, Mouton, 321-337.

MANZ, Beatrice Forbes, (1978), “The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532”, **Harvard Ukranian Studies**, Vol. II, No. 3, 282-309.

MERCANÎ, Şahabeddin, (2008), **Müstefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar**, Haz. Mustafa Kalkan, AKM, Ankara.

MUSTAFİNA, D., (1997), "Poslanie Tsarya Kazanskogo", **Gasırlar Avazı-Eho Vekov**, No. 1/2.

NEKRASOV, A. M., (2000), "Jenşını Hanskogo Doma Gireyev v XV-XVI vv.", **Drevneyşie Gosudarstva Vostoçnoy Evropı**, Vostoçnaya Literatura, Moskova, 213-221.

NİDAÎ, Kaysunizade Mehmet, (1973), **Tarih-i Sahib Giray Han**, Neşr. Özalp Gökbilgin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

NOVOSELYSKİY, A. A., (2011), **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, Çev. Kemal Ortaylı, Haz. İlyas Kamalov-Erhan Afyoncu, TTK, Ankara.

ORTEKİN, Hasan, (1938), **Kırım Hanlarının Şeceresi**, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938.

OSTROWSKİY, Donald, "Kazan Hanlığı'nda İdari Yapı", Çev. Özgür Çınarlı-Mustafa Cankal, **Türkler**, C. 8, Ankara, 2002, 453-459.

Ötemiş HACI, (2014), **Çengizname**, Haz. İlyas Kemaloğlu, TTK, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek, (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelenmesi**, TDK, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek, (1993), "Astrahanlı Şerifi'nin 1550 Tarihli Zafer-nâmesi", **Türkoloji Dergisi**, C. XI, S. 1, Ankara, 321-413.

ÖZYETGİN, A. Melek, (2015), "Altın Orda-Kırım Resmî Yazışma Geleneğine Dair (1524 Tarihli Saadet Giray Han Yarlığı)", **İdil-Ural Tarihi Sempozyumu 10-12 Ekim 2011 Bildiriler**, C. I, Haz. İlyas Kemaloğlu, TTK, Ankara. 103-131.

PELENSKİ, Jaroslaw, (1974), **Russia and Kazan Conquest and Imperial Ideology (1438-1560s)**, The Hauge, Paris.

PİLİPÇUK, Ya. V., (2014), “Otnoşeniya Mejdu Velikim Knyajestvom Litovskim i Kazanskim Hanstvom (1506-1552)”, **Zolotoordinskoe Obozrenie**, No. 3(5), 80-102.

PSRL XXI/1, (1908), **Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya**, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Kommissiya, St. Petersburg.

PSRL XXI/2, (1913), **Kniga Stepennaya Tsarskogo Rodosloviya**, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Kommissiya, St. Petersburg.

REFİK, Ahmet, (1917), “Bahr-ı Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, XXXXIII, 4, İstanbul, 1-14.

RIZA, Seyyid Mehmed, (1974), **Es Seb’üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku’t-Tatar**, Haz. Ahmet Nafi Telli, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul.

RIZA, Seyyid Mehmed, (1974), **Es Seb’üs-Seyyar fi Ahval-i Kırım ve’t-Tatar**, Haz. Aydın Aybalık, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul.

RIZA, Seyyid Mehmed, (1974), **Es Seb’üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku’t-Tatar**, Haz. Erdoğan Aksoy, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul.

RIZA, Seyyid Mehmed, (1974), **Es Seb’üs-Seyyar fi Ahval-i Müluku’t-Tatar**, Haz. Hakkı Tanrıverdi, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul.

SABİT, Bedriye, (1934), **Kırım’ın Osmanlı İmparatorluğu’na Eklenmesi Meselesi**, Tolunay, İstanbul.

SCHAMILOGLU, Uli, (1992), “The Umdet ül-Ahbar and The Turkic Narrative Sources For the Golden Horde and the Later Golden Horde”, **CAM**, The Isis Press, İstanbul, 81-93.

SMİRNOV, V. D., (1887), **Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka**, Universitetskaya Tipografiya, St. Petersburg.

SROECKOVSKY, V. E., (1978), **Muhammed Geray Han ve Vasalları**, Çev. Kemal Ortaylı, Su Yayınları, Ankara.

STADEN, Heinrich von, (2008), **Zapiski o Moskovii v Dvuh Tomah**, Haz. E. E. Rıçalovksiy-A. L. Horoşkeviç, Drevlehranilişçe, Moskova.

STADEN, Heinrich von, (2016), **Korkunç İvan Zamanında Rusya**, Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen, Selenge Yayınları, İstanbul.

TAYMAS, Abdullah Battal, (1966), **Kazan Türkleri Türk Tarihinin Hazin Yaprakları**, Yayınları, Ankara.

TOGAN, Zeki Velidi, (1981), **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi, (1965), “Kazan Hanlığı’nda İslam Kültürü”, **İTED**, III/3-4, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 179-204.

TOGAN, Zeki Velidi, (1981), **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TREPAVLOV, V. V., (2013), “**Orda Samovalnaya**” **Koçevaya İmperiya Nogaev XV-XVII vv.**, Kvadriga, Moskova.

ÜREKLİ, Muzaffer, (1989), **Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Osmanlı Hâkimiyetinde Yükselişi (1441-1569)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

VASARY, Istvan, (2014), “Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele”, Çev. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XXIX/1, İzmir, 327-340.

VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., (2009), **Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar - Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar**, Haz. A. Melek Özyetgin-İlyas Kamalov, TTK, Ankara.

VERNADSKİY, George, (2007), **Moğollar ve Ruslar**, Çev. E. B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul.

YAKUBOVSKİY, A. Yu., (2002), **Altın Orda ve Çöküşü**, Çev. Hasan Eren, TTK, Ankara.

ZAYTSEV, İlya V., (2006), **Astrahanskoe Hanstvo**, Vostochnaya Literatura, Moskova.

ZAYTSEV, İlya V., (2009), **Krımskaya İstoriografiçeskaya Traditsiya XV-XIX vekov**, Vostochnaya Literatura, Moskova.

ZAYTSEV, İlya V., (2004), “Pismo Zolotoordinskogo Hana Ulug-Muhammeda Osmanskomu Sultanu Muradu II: Osmanskaya Imperiya, Zolotaya Orda i Gosudarstva Vostochnoy Evropı v Kontse XIV-Pervoy Treti VX Veka”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, Rudomino Yayınları, Moskova, 49-66.

ZAYTSEV, İlya V., (2004), “Şeyh Ahmed - Posledniy Han Zolotoy Ordı”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, Rudomino Yayınları, Moskova, 99-121.

ZAYTSEV, İlya V., (2004), “Kazanskıe Posoltsva 1549 Goda”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, Rudomino Yayınları, Moskova, 159-174.

ZAYTSEV, İlya V., (2004), “Mnimiy Protektorat: Kazanskoe Hantsvo i Osmanskaya İmperiya v Seredine 20x. gg. XVI v.”, **Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.)**, Rudomino Yayınları, Moskova, 121-130.

ZAYTSEV, İlya V., (2004), “Deşt-i Kıpçak v Osmanskoy Titulature: Politıçeskie Pretenzii i Realnoe Soderjanie v Sisteme Osmanskih Predstavleniy o Vlasti”,

Mejdu Moskvoy i Stambulom Cucidskie Gosudatsva, Moskva i Osmanskaya İmperiya (Naçalo XV-Pervoye Polovine XVI. vv.), Rudomino Yayınları, Moskova, 181-187.

ZAYTSEV, İlya V., (2013), “Sudba Aristokrata. Ak-Muhammed-Oglan i Sın Ego Fedor”, **Zolotoordınskoe Obozrenie**, No. 2, 146-157.

ZAYTSEV, İlya V., (2014), “Tatarskie Yurtı i Osmanskaya İmperiya”, **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, İnstitut İstorii im. Ş. Mercani, Kazan, 93-109.

ZAYTSEV, İlya V., (2014), “Kımskoe Hanstvo”, **İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen**, IV, Kazan, İnstitut İstorii im. Ş. Mercani, 252-261.

ÖZGEÇMİŞ

Ali Can ÜTEBAY, 22.12.1991 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlköğretimini Muallim Cevdet İlköğretim okulunda, liseyi ise Eyüp Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2010-2014 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimi aldı. 2014 yılında ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Programı'na başladı. Rusça ve İngilizce bilmektedir.